

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД : 336.6 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

НУРАЛИЕВА ДИЛАФРУЗ КАМОЛОВНА

**ҶАНБАҲОИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз
рӯи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Рохбари илмӣ: д.и.и., дотсент

Собирзода Н.М.

Душанбе-2025

МУНДАРИЧА

Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ.....	15
1.1. Асосҳои назариявӣ, моҳияти иқтисодӣ ва сохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	15
1.2. Заминаҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон.....	29
1.3. Хусусиятҳо ва омилҳои истифодаи навгониҳо (инноватсия) дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	43
БОБИ 2. ВАЗӢИ МУОСИР ВА ТАМОҶУЛИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	60
2.1. Таҳлили ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	60
2.2. Тамоҷули рушди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	83
2.3. Омилҳои таъсирбахш ба раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ.....	98
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	114
3.1. Тақмили механизми баландбардории сифат ва таҳкими рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	114
3.2. Татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	129
3.3. Стратегияи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	144
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	156
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	160
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	164
Феҳристи қорҳои нашршудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия.....	182

НОМГӢИ ИХТИСОРАӢО ВА АЛОМАТӢОИ ШАРТӢ

СМР-2030 – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

МОҶТ – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пушида

ДАҚ – Доираи амалиёти қарзӣ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонӣ

БМТ - Бонки миллии Тоҷикистон

АББИ- Ассотсиатсияи байналмилалӣи бонкҳои исломӣ

ХБА - Хазионаи байналхалқии асъор

МХБ - Маркази хизматрасонии бонкӣ

МХХ - Маркази хизматрасонии хазинавӣ

МФҚ - Меъёри фоизи қарзҳо

НБҶТ – Низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

б.ф – банди фоизӣ

ҳаз. – ҳазор

мар.- маротиба

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Рушди иқтисодиёт, пешрафти бозори молиявӣ, густариши амалиёти молиявӣ ва таҳкимёбии асбобҳои молиявӣ дар шароити муосири иқтисодӣ ба раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ низ таъсири амиқ расонид. Баъд аз гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва ташкили низоми бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташаккул ёфт ва доираи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ васеъ гариданд. Гузариш ба низоми дузинагии бонкдорӣ шароит фароҳам овард, ки бозори хизматрасонҳои бонкӣ шакл гирад ва давра ба давра ҳамчун субъекти муҳими иқтисодӣ рушд ёбад. Илова ба ин, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар пешрафти муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ нақши калидиро иҷро намуда, дастрасии аҳолиро бо маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ таъмин менамояд. Метавон қайд намуд, ки таи солҳои охир дар низоми молиявӣ – бонкии ҷаҳон тағйиротҳои зиёде мушоҳида мешаванд, ки раванди инкишофи босуботи бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳалалдор менамоянд. Бӯҳронҳои молиявии ҷаҳонӣ, ки пайваста ба амал меоянд, ба низоми бонкӣ низ таъсири манфии ҳудро мерасонанд. Ин омил тақозо менамояд, ки ташкилотҳои қарзӣ дар бозор фаъолияти ҳудро мутобик ба шароити навини иқтисодӣ роҳандозӣ намоянд ва доираи маҳсулотҳои пешниҳодшавандаро тақвият бахшанд.

Шароити муосири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун бахши калидии иқтисодиёти миллий баромад намояд ва таҳкими дигар соҳаҳои низоми хоҷагидориро таъмин созад. Махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бемайлони бозори хизматрасониҳои бонк метавонад, ки заминаи асосии тарақиётро барои дигар субъектҳои иқтисодӣ фароҳам оварад ва аҳолиро бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин созад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки таъсири бӯҳронҳои молиявӣ ба низоми бонкӣ ва фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ зиёд аст ва таъмини рақобатпазирии баланд ва таъмини пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ метавонад рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро ба роҳ монад ва

фаъолияти самараноки онҳоро татбиқ созад. Махсусан, бӯхронҳои молиявии солҳои 2008-2009 ва 2014-2015, ки ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бетаъсир намонд, вазъи молиявии ташкилотҳои қарзиро муташанниҷ гардонид.

Дар робита ба ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ қайд намуданд, ки “Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо фоизи паст, инчунин, пурра қорӣ намудани низоми рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд” [22].

Такмили муносибатҳои қарзӣ, ҳисоббаробаркуниҳо миёни субъектони иқтисодӣ, таъмини иқтисодиёт бо захираҳои пулӣ, баландбардории бозоргирии бонкҳо, диверсификатсияи сармояи бонк ва рушди муносибатҳои муттақобила миёни ташкилотҳои қарзӣ аз самтҳои мебошанд, ки бо истифодаи механизми бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд тақвият ёбанд. Омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ амалии бозори хизматрасониҳои бонкӣ имконият фароҳам меорад, ки ин бозор ба таври босуръат таҳким ёбад ва сифати маҳсулотҳои бонкӣ баланд гардад.

Дар робита ба таҳқиқоти анҷомпазируфта қайд намудан мумкин аст, ки масъалаи тараққиёбии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби як қатор олимони ватанӣ пажӯҳиш шудааст. Аммо, аз нигоҳи сохторӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва тақвияти асосҳои институтсионалӣ бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба таҳқиқи амиқ дорад. Аз ин рӯ метавонем мавзӯи интиҳобшударо мубрам ва зарурӣ арзёбӣ намоем.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ҷанбаҳои гуногуни муаммоҳои рушди низоми бонкӣ, масъалаҳои тақвияти устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ, инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ ва таъсири он ба

иқтисоди миллӣ аз ҷониби олимони тоҷик ба монандӣ: Қаюмов Н.К., Назаров Т.Н., Саидмуродзода Л.Х., Умаров Х., Ш. Раҳимзод, Раҳимов З.А., Қодирзода Д.Б., Давлатов И.Х., Бердиев Р.Б., Султонов З.С., Хушвахтзода Қ.Х., Обидов Ф.С., Шарипов Б.М., Улуғходжаева Х.Р., Иброҳимзода И.Р., Ҳикматов У.С., Аминов Х.И., Ғаниев Р.Ғ., Ятимов Х., Ҳусейнова Д., ва дигарон ба таври назаррас таҳқиқ шудааст.

Оид ба рушди низоми бонкӣ, ҷанбаҳои муҳими хизматрасонҳои бонкӣ ва инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ саҳми олимони хориҷӣ ба монанди: Лаврушина О.И., Жуков С.А., Костерина Л.Б., Шевчук А.М. В.К. Сенчагов, В.М. Новикова, В.Н. Живалова, Г.Г. Фетисова, Г.Н. Белоглазова, Е.Б. Герасимов, К.С. Тихонков, М.А. Котляров, С.А. Андрюшин, С.М. Богомоллова, С.Н. Капустин назаррас арзёбӣ мегардад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба самтҳои асосии таҳқиқотҳои бунёдию амалӣ, аз ҷумла самтҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392), «Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2026» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314), «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025» (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636), «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642), инчунин, бо нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар доираи мавзуи «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ» мутобиқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот баррасӣ, омӯзиш ва таҳқиқи масоили рушду инкишофи ҷанбаҳои ташкиливу иқтисодии бозори хизматрасониҳои бонкӣ

дар шароити муосири иқтисодӣ ва дар ин замина таҳияи тавсияҳо марбут ба инкишофи минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда мешавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда, иҷроиши вазифаҳои дар поён овардашуда зарур арзёбӣ мегардад:

- таҳқиқи асосҳои назариявии рушду инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисодиёт ва мушаххас намудани заминаи ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон;
- ошкорсозии аҳамияти иқтисодии инноватсияҳо ва таъсири онҳо ба раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ;
- баҳодиҳии сатҳи рақобатнокӣ ва таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- баррасии омилҳои ба ҳолати бозори хизматрасонҳои бонкӣ таъсирбахш ва тавсияҳо оид ба коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ, муайяннамоии самтҳои асосии густариши бозори мазкур дар шароити муосири иқтисодӣ ва пешниҳоди роҳҳои такмилдиҳии он.

Объекти таҳқиқотро чараёни ташаккул ва рушди асосҳои ташкилӣ – иқтисодии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқотро низоми муносибатҳое, ки дар раванди ташкил ва инкишофи хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба амал меоянд ва дастрасии субъектони иқтисодиро ба хизматрасониҳо сода мегардонанд, ташкил медиҳад.

Фарзияи таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертатсионии анҷомёфта, самтҳои муҳими фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, баландбардории сифати маҳсулотҳои бонкӣ, таъмини фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ дар бозор, рақобати солим миёни онҳо ва дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ пажӯҳиш гардидааст. Дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомёфта оид ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ҳолати рушди бозори мазкур суръат ёфта, сифати маҳсулотҳои бонкӣ тақвият

меёбад ва дастрасии шахсони воқеиву ҳуқуқӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ таъмин мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро пажӯҳишҳои анҷомдодаи муҳаққиқони ватанӣ ва олимони хориҷӣ, ки бо тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ, рушди низоми бонкӣ, баландбардории сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда, васеъгардонии доираи маҳсулотҳои бонкӣ, истифодаи инноватсия дар пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди беамалони бозори хизматрасониҳои бонкӣ алоқаманд мебошанд, ташкил додаанд. Дар робита ба ин, ҷанбаҳои муҳими рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, сохтори он, асосҳои ташкилии он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон пажӯҳиш гардида, заминаи рушди минбаъдаи он аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудааст. Муқаррароти асосии назариявии таҳқиқоти диссертатсия дар шароити имрӯза бо пешниҳодҳои мушаххас илман асоснок карда шуда, барои рушди густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти фаъолияти инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ, замина фароҳам меорад.

Асосҳои методии таҳқиқотро андешаҳои олимони соҳа, назарияҳо ва концепсияҳои мушаххасе, ки дар робита ба рушди низоми бонкӣ ва тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир қарор доранд, ташкил додаанд. Гузашта аз ин, ҳуҷҷатҳои стратегии давлатӣ, санадҳои меъёрий-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба низоми бонкӣ ва фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, инчунин маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон ва дағар ташкилотҳои қарзӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудаанд. Дар баробари ин, усулҳои муқоиса ва ҷамъбаст, таҳлил ва синтез, мантиқи диалектикӣ, гурӯҳбандӣ, усули хулосаи назариявии илмӣ ва моделсозӣ, ки эътимоднокии диссертатсияро таъмин мекунанд, ҳангоми иншои диссертатсия мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Сарчашмаи маълумот. Таҳқиқоти илмӣ дар заминаи маълумотҳои расмии Бонки миллии Тоҷикистон, Бюллетени омили бонкӣ, ҳисоботи бонкҳои тиҷоратӣ ва сомонаҳои расмии онҳо, дастурамалу низомномаҳои

бахши бонкӣ, маълумотҳои оморӣи Агентии оморӣи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои расмӣи бонкҳои хориҷӣ ва сомонаҳои интернетӣ истифода гардидааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таи солҳои 2019-2023 иҷро шудааст.

Навгони илмӣи диссертатсияро таҳқиқ, баррасӣ ва омӯзиши тамоюли рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва асосҳои ташкиливу иқтисодии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намуда, дар ин асос таҳияи низоми муассири рушди он бо назардошти шароити муосири иқтисодӣ ташкил медиҳанд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дорои хусусияти навгониҳои илмӣ мебошанд, чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1) бо таҳқиқи асосҳои назариявӣ, концепсияҳо, афкори иқтисодии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ заминаи мусоид фароҳам омад, ки хусусиятҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ, инкишофи бемайлони он мавриди пажӯҳиш қарор гирад ва давраҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ мушаххас гардида, назари муаллиф пешниҳод шудааст ва ошкор гардид, ки дар ҷараёни фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақмили дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ инноватсия мавқеи калидиро касб менамояд ва дар ин асос нақши инноватсияҳо дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баррасӣ гардида, аҳамияти технологияи муосири молиявӣ дар баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ, васеъгардии доираи маҳсулотҳои бонкӣ ва таҳкимёбии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ баррасӣ карда шуда, аҳамияти инноватсия дар тақвияти фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳриқдиҳандаи минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ карда шудааст;

2) мушаххас гардид, ки дар шароити муосири иқтисодӣ ба ҷараёни рақобатпазирии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонида, таҳкими он раванди тақвиятёбии ташкилотҳои қарзиро таҳрик мебахшад, инчунин,

мавқеи ташкилотҳои қарзӣ баррасӣ гардида, амалиёт ва маҳсулотҳои бонкӣ таҳлил карда шудаанд ва бо истифодаи усули ННІ (Herfindahl–Hirschman Index) сатҳи рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ миёни ташкилотҳои қарзӣ ошкор гардид ва мушаххас карда шуд, ки ҳиссаи зиёди дорониҳо ва сармояи низоми бонкӣ дар идораи 3 бонки тижоратӣ мебошад, ки ин аз нигоҳи баҳодихӣ тибқи усули ННІ аз меъёри муқаррарнамуда тибқи усули мазкур зиёд мебошад;

3) муаммоҳои дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷойдошта ошкор шуда, он омилҳое, ки метавонанд ба ҷараёни фаъолияти бозори хизматрасониҳои таъсири манфӣ расонанд, гуруҳбандӣ гардида, мушаххас гардидааст, ки сатҳи маърифати молиявии аҳоли, сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, инфрасохтори дастраскунии маҳсулотҳои бонкӣ, тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо, мутобиқати хизматрасониҳо ба талаботи муштариён ва ғайраҳо ба фаъолияти бозори мақур таъсир расонида метавонанд, илова ба ин, таҳкими сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси рушди фаъолияти инноватсионӣ – рақамӣ, ба таври васеъ истифода намудани технологияи муосир, хизматрасониҳои фосилавӣ, РС-банкинг, интернет банкинг ва мобайл-банкинг баҳогузори шудааст;

4) механизми баландбардории сифати хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ дар заминаи тақвияти рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва талаботи муштариён коркард гардида, усулҳои болобарии сифати хизматрасониҳои бонкӣ, баландбардории сатҳи эътимодноки дар низоми бонкӣ, роҳандозии усулҳои муосири баҳодихӣ ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти менеҷменти бонкӣ дар раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тавсия гардидаанд ва алгоритми таҳия ва татбиқи маҳсулоти нави бонкӣ, ки дар шароити муосири иқтисодӣ коркард гардида, давраҳои ташкил ва роҳандозии маҳсулоти нави бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст, илова ба ин ҷанбаҳои афзалиятноки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дақиқ карда шуда, мавқеи давлат ҳамчун институти махсус зимни тараққиёбии

бахши бонкӣ баррасӣ гардидааст ва дар асоси таҳқиқи барномаҳову стратегияҳои давлатии амалкунанда консепсияи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард гардидааст, ки тибқи он муаммоҳои ҷойдошта бояд бартараф карда шаванд ва рушди устувори низоми бонкӣ таъмин гардад.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дар таҳқиқотҳои анҷомпазируфтаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ вобаста ба моҳияти аслии хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ ва бозори онҳо дар иқтисодиёт ақидаи дақиқе пешниҳод нашудааст, ки ин омил заминаи асосиро барои пажӯҳиш дар ин самт фароҳам овард, илова ба ин моҳияти иқтисодии “бозори хизматрасониҳои бонкӣ”, “маҳсулотҳои бонкӣ” ва “хизматрасониҳои бонкӣ” дар асоси консепсияҳои мавҷуда муайян гардида, мавқеи онҳо дар чараёни ташакули фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян карда шудааст ва чараёни ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ таҳлил карда шуда, заминаи таҳаввулоти он дар асоси таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ асоснок гардида, марказҳои таъсирбахш ба раванди рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ баррасӣ гардидаанд;
- вазъи кунунии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти омилҳои иқтисодӣ – иҷтимоии таъсиррасон таҳлил гардида, тамоюли рушди самтҳои афзалиятноки он баҳо дода шудааст ва дар ин асос бо истифодаи усулҳои муосир дараҷаи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ муайян карда шудааст;
- ошкор карда шуд, ки рақобат миёни ташкилотҳои қарзии бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо шиддат афзоиш ёфта истодааст ва дар ин замина мушаххас гардидааст, ки танҳо тавассути истифодаи технологияи муосири инноватсионӣ ташкилотҳои қарзӣ имконият доранд дар бозор мавқеи устувори рақобатиро касб намоянд;
- баррасӣ, омӯзиш ва таҳқиқи ҳуҷҷатҳову барномаҳои стратегӣ, ки дар соҳаи бонкдорӣ амал менамоянд, имкон дод, ки рақобатпазирии фаъолияти

ташкilotҳои қарзӣ коркард гардад ва имкониятҳои тақвияти минбаъдаи он тавсия шудааст ва бо таҳлили ҳолати бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанбаҳои асосии рушди минбаъдаи ин бозор муайян гардида, илман асоснок карда шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Муқаррароти назариявӣ ва амалии анҷомшуда дар диссертатсия метавонанд дар раванди омӯзиши фанҳои амалиёти бонкӣ, менеҷмент ва маркетинг дар бонкҳо, технологияҳои инноватсионӣ дар бонкҳо, фаъолияти бонкӣ ва рушди устувори низоми бонкии кишвар истифода шаванд.

Натиҷаҳои диссертатсияи мазкур метавонад ҳангоми таҳқиқотҳои илмӣ оид ба ташаккул ва инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, амалиётҳои ҷудогонаи бонкӣ, истифодаи технологияи бонкӣ дар чараёни фаъолияти ташкilotҳои қарзӣ, рақамикунории фаъолияти бонкҳо, баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ мавриди истифода қарор гиранд. Муқаррароти асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ – амалӣ ва илмӣ – назариявӣ, семинарҳои илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва конференсияҳои байналмилалӣ таи солҳои 2019-2024 маъруза шудаанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқоту интишорот ва баромадҳои унвонҷӯ дар доираи мавзӯи таҳқиқотӣ тасдиқ мегардад. Натиҷаҳои диссертатсия дар конференсҳои дохиливу хориҷӣ аз ҷониби муаллиф ироа гардидаанд ва раванди иҷроиши онҳо дар ташкilotҳои қарзӣ ба амал бароварда шудааст. Хулоса ва пешниҳодҳо вобаста ба таҳлили илмӣи натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ тавсия карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз, мувофиқат мекунад: б. 10.1 – Ташаккули низоми

бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; б. 10.10 – Инноватсияҳои молиявӣ дар баҳши бонкӣ; б. 10.15 – Коркарди амсилаҳои муайян кардани нархҳо ва арзиши аслии хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ; б. 10.19 – Методология ва механизми ташаққул ва истифодаи захираҳои бонкӣ ва б. 10.22 – Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ, мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ. Кулли марҳилаҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ, ба монанди таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсадгузорӣ ва иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Инчунин, як қатор масъалаҳое, ки тавассути нишондиҳандаҳои алоҳидаи бозори хизматрасонҳои бонкӣ имконпазир мебошанд, таҳлил гардида, натиҷаи онҳо ба воситаи усулҳои омӯрӣ, эксперти ва аналитикӣ таҳқиқ ва пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд дар рушди бозори хизматрасонҳои бонкӣ, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ, дастрасии аҳоли ба хизматрасонҳои заминаи мусоид фароҳам оранд.

Тасвир ва амалисозӣ. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар конференсҳо ва семинарҳои ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ (2020–2024) муҳокима шудаанд. Таъсияҳои методӣ ва амалии диссертатсия дар ҷараёни таълим ҳангоми гузаронидани дарсҳо дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз ҷанҳои: ҷаъолияти бонкӣ, менечмент ва маркетинги бонкӣ, амалиёти бонкӣ, идоракунии ҳавфҳои бонкӣ, технологияи муосири бонкӣ ва бозори байнибонкии асёр истифода гардида истодаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба мавзӯи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 9 мақола таҳия шудааст, ки аз онҳо 4 – мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА–и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот соҳтор ва мундариҷаи диссертатсия муайян карда шуд. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, нуҳ зербоаб, ҳулоса, 21 расм, 10 ҷадвал, 9

диаграмма, рӯйхати адабиёти истифодашуда аз 160 номгӯй иборат буда, дар ҳаҷми 183 саҳифа таҳия шудааст.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ

1.1. Асосҳои назариявӣ, моҳияти иқтисодӣ ва сохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Мавриди зикр аст, ки дар раванди пешрафти мунтазами ҷомеа ва густариши муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ бозори хизматрасониҳо ва инчунин бозори меҳнат аз унсурҳои муҳим арзёб мегарданд. Бозори хизматрасониҳо ҳамчун объекти таҳқиқот аз нигоҳи иқтисодшиносони мактабҳои мухталифи иқтисодӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст ва аксари ин муҳаққиқон арз менамоянд, ки бозори хизматрасониҳо аз унсурҳои асосӣ ва калидии иқтисодиёти милли маҳсуб ёфта, дар пешрафти соҳаҳои дигар нақши муассир дорад. Аз ин ҷост, ки иқтисодшиносони классик, аз ҷумла К. Маркс [56, с.17-18], А. Смит [79 с.453-454], Ҷ. Кейнс [59, с.160-161], П.Самуэлсон ва дигарон ба таври амиқ рушди бозори хизматрасониҳоро дар асарҳои худ таҳқиқ намуда, зарурияти иқтисодии онро баҳогузорӣ намудаанд [77, с.315-317]. Ба ақидаи олимони болозикр бозори хизматрасониҳо дорони сохтори мураккаб буда, ҳамгиргоии унсурҳои ба ҳам алоқаманди ин бозор метавонанд, ки ҷаъолияти самараноки онро дар маҷмӯъ таъмин созад.

Махсусан дар шароити густариши муносибатҳо миёни субъектҳои иқтисодӣ, тақвияти талаботи аҳоли ба хизматрасониҳо аз ҷанбаҳои асосие мебошанд, ки мавқеи бозори хизматрасониҳоро дар иқтисодиёт таҳким мебахшад ва нақши онро боло мебарад [58, с.118]. Дар алоқамандӣ ба ин, қайд намудан зарур аст, ки рушди муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ ва ба вучуд омадани талабот ба амалиёти бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ зарурияти рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро ба миён гузошт. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар раванди густариши амалиёти молиявӣ ва таҳкимёбии асбобҳои молиявӣ иқтисодӣ нақши калидиро иҷро намуда, рушди минбаъдаи онҳоро заминагузор мебошад. Яъне, бозори

хизматрасониҳои бонкӣ айнӣ замон маҷмуъан дар бозори хизматрасониҳо мавқеи асосиро касб намудааст ва кулли муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ аз сатҳи ташкилӣ-иқтисодии он вобаста мебошад.

Дар доираи фаъолияти бозори хизматрасониҳо, бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи асосиро касб намудааст ва таъмини рушди устувори низоми хоҷагидорӣ аз он вобаста мебошад. Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз пешрафти бемайлони бозори хизматрасониҳо дар маҷмуъ вобаста аст [143]. Самаранокии фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ бошад аз фаъолияти густурда ва бенуксони ташкилотҳои қарзӣ вобастагӣ дорад. Маҷмуъан, бозори хизматрасониҳо ҳамчун заминаи асосии ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ баромад намуда, рушди онро таъмин сохтааст. Унсурҳои асосии бозори хизматрасониҳо бо надардошти сохтори таркибии он дар расми 1.1. оварда шудааст.

Расми 1.1. Сохтори бозори хизматрасониҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [49,76]

Расми 1.1. инъикоскунандаи сохтори таркибии бозори хизматрасониҳо дар иқтисодиёт ва унсурҳои он мебошад ва дар робита ба он қайд намудан

мумкин аст, ки зерсохторҳои бозори хизматрасониҳоро ба 4 гуруҳ чудо намудан мумкин мебошад. Аз расми 1.1. дида мешавад, ки бозори хизматрасониҳо ба қисмҳои алоҳида ғаруҳбандӣ мегардад ва яке аз қисмҳои асоси онро бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад. Воқеан, бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи иқтисодӣ дар раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии мамлакат аҳамияти хосро касб намуда, суръати рушди иқтисодиро меафзояд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ чихати фаъолияти муваффақонаи субъектони амалкунанда, донишмандони вазъи бозор аҳамияти махсус дорад. Огоҳӣ ва омӯзиши саривақтии ҳолати бозор барои субъектони иқтисодӣ имкониятҳои зиёдеро фароҳам оварда, густаришҳои фаъолияти онҳоро таъмин менамояд. Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ соҳаи махсуси муносибатҳои иқтисодие маҳсуб меёбад, ки чараҳои иҷроиши хизматрасониҳои бонкӣ ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкиро ташкил намуда, дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба маҳсулотҳои бонкӣ таъмин менамояд [53,с.145].

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тартиби фаъолияти он дар иқтисодиёт аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи иқтисод ва коршиносони масоили ба ин марбут васеъ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки мубрамияти мавзӯро инъикос менамояд [55,с.182, 59,с.243]. Рушди бемайлоии иқтисоди ҷаҳон, ташаккули рақобатнокӣ дар бозори молиявӣ, ташкили асбобҳои нави молиявӣ, васеъгардии фаъолияти ташкилотҳои қарз ва афзоиши шумораи субъектони бо низоми бонкӣ рақобаткунанда тақозо менамояд, ки тақилотҳои қарзӣ зимни фаъолияти молиявӣ ба омилҳои таъсирбахш, чи дар сатҳи макроиқтисод ва чи дар сатҳи микроиқтисод аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намоянд, вазъи бозорро ба таври саҳеҳ баҳогузорӣ намоянд ва фаъолияти худро дар ин асос роҳандозӣ намоянд. Барилова, дар ҷунин шароити таҳияи стратегияи рушди дарозмуддат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ барои ташкилотҳои қарзӣ аз ҷанбаҳои афзалиятнок маҳсуб ёфта, ҳолати рақобатнокии ин ташкилотҳоро дар бозор таҳким мебахшад.

Бояд қайд кард, ки рушди муносибатҳои бозорӣ ва густариши амалиётҳои молиявӣ иқтисодӣ, инчунин афзоиши доираи маҳсулотҳои бонкӣ барои бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ талаботҳои навро пеш меоранд. Аз ин рӯ, барои ҷалби бештари муштарӣ чӣ шахсони ҳуқуқӣ ва чӣ шахсони воқеӣ баландбардории сифати хизматрасониҳо ва тартиби пешниҳоди онҳо бояд ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ҳолати паст будани сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда ва ба инобат нагирифтани манфиатҳои муштарӣ зимни пешниҳоди онҳо ин омил сабаби коҳишёбии шумораи муштарӣ ва раванқ наёфтани фаъолияти ташкилоти қарзӣ мегардад. Айни замон талаботи муштарӣ ба хизматрасониҳои босифат афзоиш ёфтааст ва ташкилотҳои қарзиро лозим меояд, ки таҳия ва коркарди маҳсулотҳоро бо назардошти тақозои онҳо татбиқ намоянд [44,с.133].

Дар робита ба ин, зарурияти истифода мақсаднок ва ҳадафмандонаи маркетинги бонкӣ пеш омадааст. Истифодаи самараноки усулҳои муосир ва рушдёфтаи маркетинги бонкӣ метавонад, ки раванди коркарди маҳсулотҳои нави бонкиро тақвият бахшад ва талаботи муштарӣро ба хизматрасониҳои бонкӣ қонеъ созад [63,с.85]. Зеро бо гузаронидани таҳқиқотҳои маркетингӣ ташкилоти қарзӣ метавонад муайян намояд, ки муштарӣ бештар ба кадом маҳсулотҳои бонкӣ таваҷҷуҳ доранд ва дар ин асос стратегияи рушди бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкиро таҳия намудан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки дар шароити муосири иқтисодӣ механизми маркетинги бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ аз ҷанбаҳои асосӣ дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ карда мешавад ва истифода он таҳкими нишондиҳандаҳои молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ таҳким мебахшад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маркетинги бонкӣ ҳамчун омил асосии рушди фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар бозор мавриди истифодаи амиқ қарор намегирад ва усулҳои муосири он аз ҷониби ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мегарданд [70, с.53]. Маврид ба ёдоварист, ки айни замон бо рушди воситаҳои технологӣ ва пешрафти инноватсия дар бозори

хизматрасониҳои бонкӣ талаботи муштарӣён низ тағйир ёфтааст ва бонкҳо бояд дар ин замина фаъолияти худро роҳандозӣ намоянд [48,с.214].

Ба таври зарурӣ роҳандозӣ накардани маркетинг ва истифодаи усулҳои он дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ метавонад, ки ба вазъи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва ҳолати даромаднокии ин ташкилотҳо таъсири манфӣ мерасонад [81,с.18]. Дар ин робита, татбиқи самараноки маҳсулотҳои вучуддошта, ва коркарди маҳсулотҳои нав ҳамчун ҷанбаи афзалиятноки фаъолияти ташкилоти қарзӣ қарор гирад ва васеъсозии доираи хизматрасониҳои маҳсулотҳои пешниҳодшаванда роҳандозӣ карда шавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бо вусъатёбии бозори молиявӣ, таҳкими муносибатҳои молиявӣ ва ривҷёбии рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ сабаб гардидаанд, ки роҳи усулҳои нави фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ коркард гардад, зеро айни замон истифодаи амалиёти анъанавӣ дар шакли нав ва тақмили онҳо зарур арзёбӣ мегардад.

Дар шароити муносири иқтисодӣ истифодаи усулҳои аз нигоҳи иқтисодӣ муқаррарӣ ба мақсад мувофиқ нест ва истифодаи усулҳои инноватсионӣ бояд роҳандозӣ карда шавад. Рушди хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти омилҳои инноватсионӣ бо якҷатор мушкilot алоқаманд мебошад, ки бидуни аз байн бурдаи ин омилҳо наметавон инкишофи комили инро таъмин сохт. Пеш аз ҳама, тақмилдиҳии инфрасохтор дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дар минтақаҳои мамлакат рушд додани он ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар адабиёти ватанӣ аз ҷониби як қатор олимони иқтисодшинос масоили марбут ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ баррасӣ шудаанд. Вале ба андешаи мо таҳқиқотҳои гузаронидашуда то ҳол нокифояанд ва бо назардошти муҳимияти самти мазкур пажӯҳишҳо бояд бештар ба анҷом расонида шаванд [106,с.59;84,с.9;85,с.162]. Мавриди қайд аст, ки масъалаҳои вобаста ба бозори хизматрасонии бонкӣ дар таҳқиқотҳои Хусейнова Д., Ғаниев Р.Ғ., Ятимов Х. ва дигарон баррасӣ шудаанд. Дар кори диссертатсионии худ Ғаниев Р.Ғ. моҳияти хидматҳои бонкиро ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян кардааст, ки дар маҷмӯъ

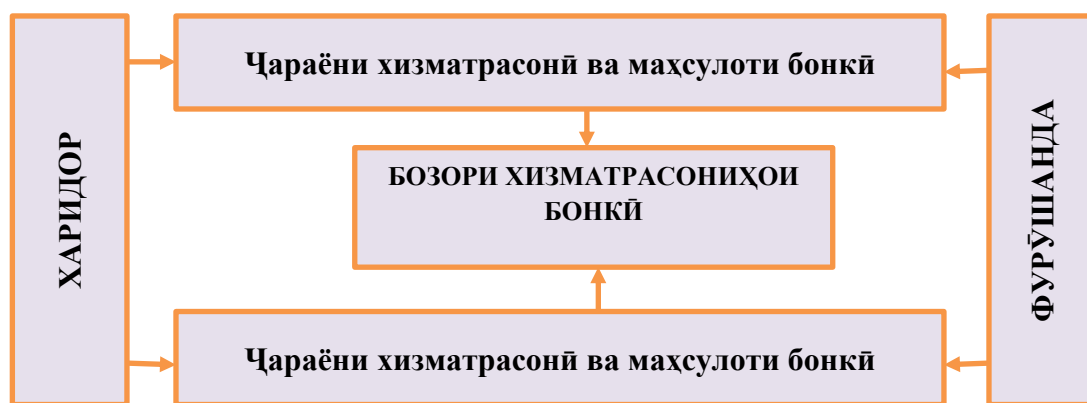
метавонад талаботи муштарӣёноро қонеъ созад [130, с.39]. Ба андешаи Ятимов Х.М. хидматҳои бонкӣ ва сифати пешниҳоди онҳо шартӣ асосии рушди ташкилотҳои қарзӣ мебошанд [76,с.86].

Дар баробари ин, аз ҷониби бархе аз олимони хориҷӣ, махсусан О. С. Рудакова [76, с.48] ва А. М.Тавасиева хидматҳои бонкиро ҳамчун як намуди фаъолият маънидод мекунанд, мақсади калидии он дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ мебошад. Дар робита ба ин, метавон қайд намуд, ки то ҳол оид ба моҳияти иқтисодии истилоҳоти “хизматрасониҳои бонкӣ”, “маҳсулоти бонкӣ” ва “амалиёти бонкӣ” миёни коршиносон ва муҳаққиқони соҳа ихтилофот вучуд дорад ва андешаи мушаххас дар ин самт мавҷуд нест. Бархе аз муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки “хизматрасониҳои бонкӣ” як қисме аз “маҳсулотҳои бонкӣ” ва “амалиёти бонкӣ” бонкӣ мебошад [65, с.247]. Қисме аз дигар коршиносони соҳа ба ақидаи он ҳастанд, ки “маҳсулотҳои бонкӣ” ва “хизматрасониҳои бонкӣ” ҷузъи асосии “амалиёти бонкӣ” мебошанд [68, с.359]. Дар ин робита, зикр намудан лозим аст, ки хизматрасониҳои бонкӣ маҷмӯи амалҳои ба ҳам алоқаманди ташкилотҳои қарзӣ ва муштарӣ оид ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси иқтисодӣ аст, ки метавонад талаботи ду ҷонибро қонеъ намояд. Дар маҷмӯъ, метавон зикр намуд, ки моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ дар амалҳои ҳадафмандонаи бонк, ҷиҳати қонеъсозии талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ инъикос меёбад.

Вале масъалаи хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ, сохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ, мушкилиҳои ҷойдошта, таъсири онҳо ба фаъолияти бонкҳо ва рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба таври васеъ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст [95,с.70]. Дар маҷмӯъ метавонем зикр намуд, ки ҳамчун хизматрасониҳои бонкӣ кулли маҳсулотҳо, амалиётҳо ва дигар намуди амалҳоеро, ки ташкилоҳои қарзӣ барои шахсони воқеиву ҳуқуқӣ пешниҳод менамоянд ва дар ин асос талаботи онҳоро қонеъ менамоянд, арзёбӣ намудан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ муносибатҳои бозориро ба танзим дароварда, талаботи муштарӣёноро қонеъ

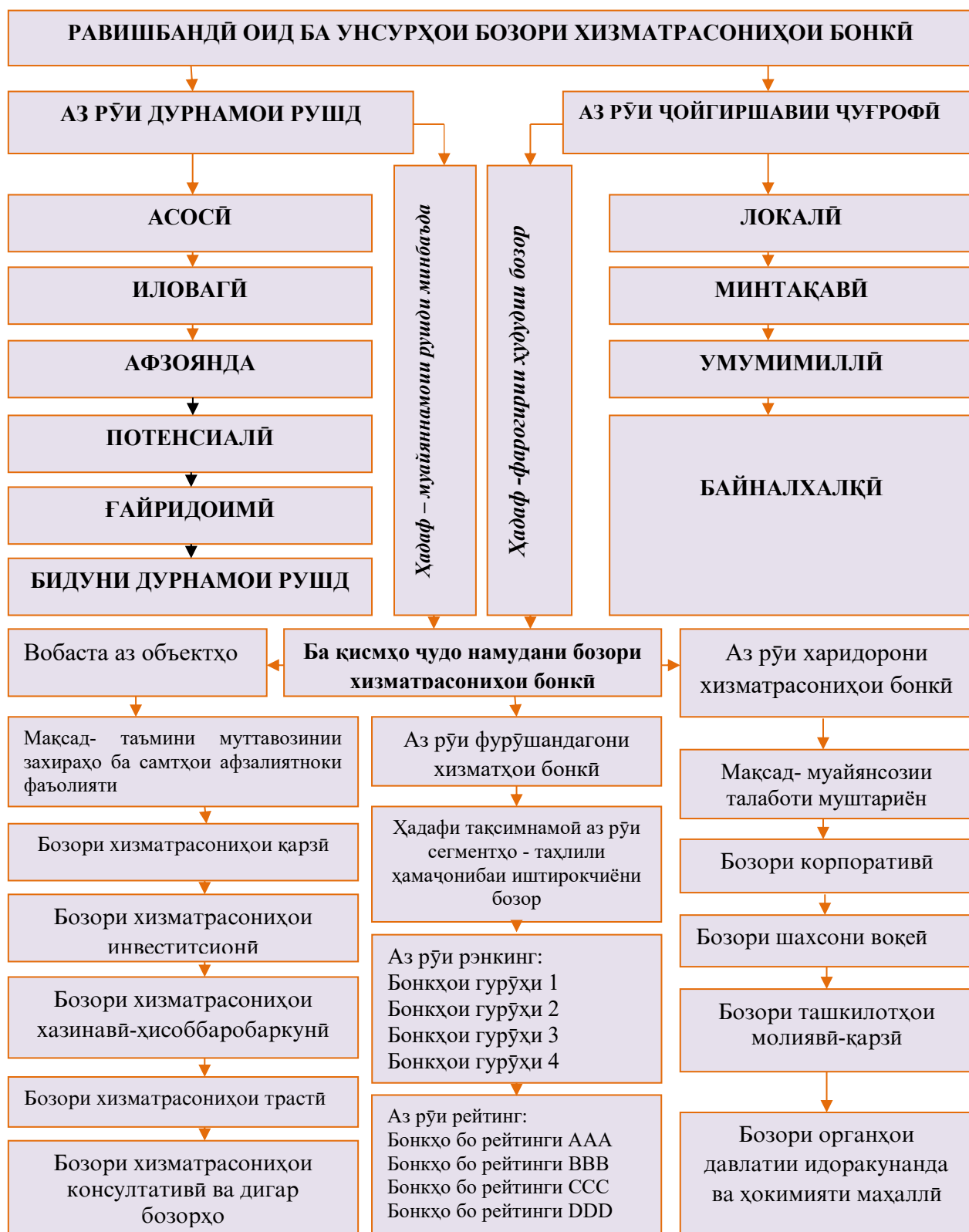
менамояд [62, с.72]. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ механизме мебошад, ки дар асоси коркард, роҳандозӣ ва истифодаи маҳсулотҳои нав фаъолият намуда, фишанги татбиқкунандаи амалиёти бонкӣ дар иқтисодиёт мебошад [108,с.169]. Илова ба ин, бозори хизматрасониҳои бонкӣ мувофиқи принципи ивази пул бо маҳсулоти бонкӣ амал намуда, гардиши пулӣ ва ҳисоббаробаркуниҳоро татбиқ менамояд. Ҳангоми фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯи хоҳиш ва завқи муштарӣён – шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ муайян карда мешавад. Ҳамчун субъекти бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонем кулли шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро арзёбӣ намоем, ки сатҳи даромаднокии онҳо аз хароҷоти онҳо зиёд мебошад ва имконияти пасандозгузорӣ дар ташкилотҳои қарзӣ вуҷуд дорад [68, с.115] (расми 1.2.).

Расми 1.2. Бозори маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ ва механизми иҷроиши он

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [54]

Вобаста ба расми 1.2. қайд намудан мумкин аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо воситаҳои пулӣ алоқаманд буда, ин бозори хирдорон ва фурушандагони маҳсулотҳои бонкиро ба ҳам алоқаманд мегардонад ва иҷроиши амалиёти бонкиро роҳандозӣ менамояд. Фаъолияти густурдаи бозори хизматрасонҳои бонкӣ аз фаъолияти самраноки бахшҳои он вобаста мебошад, ки дар расми 1.3 гурӯҳбандӣ гардидаанд.

Расми 1.3. Гурӯҳбандии бахшҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [67]

Қисми зиёди муҳаққиқон ба он ақида ҳастанд, ки дар раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи унсурҳои он муҳим мебошад ва шаклгирии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз фаъолияти

бонизоми унсурҳои он вобаста мебошад [90,с.160, 91,с.13]. Ба ақидаи Парусимова Н.И. бозори хизматрасониҳои бонкӣ дорои унсурҳои зерин аст [137, с.64-65]:

- таъминсозии фаъолияти устувори бозор дар асоси танзими давлатӣ ва таъсири давлатӣ ба низоми бонкӣ
- идорасозии субъектони дар бозор амалкунанда вобаста ба талаботи дар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ дарҷгардида;
- роҳандозии доираи васеи маҳсулоҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дар бозор;
- ба таври бемаҳдуд амал намудани шумораи иштирокчиён;
- нархгузорӣ дар асоси принципҳои бозорӣ (талабот ва тақлифот);
- таъмини дурустии маълумотҳо вобаста ба иштирокчиён ва нишондиҳандаҳои рушди бозор [73,с.168-172].

Аксари мутахассисони соҳаи бонкӣ пешниҳод мекунанд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд аз рӯи сохтори маҳсулот, яъне объектҳои бозор, аз рӯи фарогирии ҷуғрофӣ ва намудҳои истеъмолкунандагони (харидорон) маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ гурӯҳбандӣ карда шавад. Махсусан, Никитин А.В., дарҷ менамояд, ки аз нуқтаи назари сохторӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҷмӯи хизматрасониҳоеро дарбар мегирад, ки барои мутариён пешниҳод мегарданд [73, с.110-111]. Дар ин самт элементҳои муҳимтарини онро метавонем дар чунин шакл гурӯҳбандӣ намоем:

- бозори хизматрасониҳои қарзӣ-депозитӣ;
- бозори хизматрасониҳои сармоягузорӣ;
- бозори ҳисоббаробаркунӣ – ҳазинавӣ;
- бозори хизматрасонии машваратӣ ва ғайра.

Вобаста аз гуруҳбандии самтҳои асосии бозори хизматрасониҳо метавонем онро ба якчанд соҳаҳо ҷудо намоем, масалан: инвеститсионӣ, машваратӣ, миёнаравии молиявӣ, амалиёти трастӣ, хизматрасонии миёнаравӣ, хизматрасонии машваратӣ - иттилоотӣ бандубасти пулҳои нақд, ҳазинавӣ,пешҳоди қарзҳо, пасандоз ва амонат, қарздиҳии ғайримустақим,

эквайринг ва эмиссияи кортҳои пардохтӣ, нигоҳдорӣ, ҳифз ва интиқоли сарватҳои қиматнок, суғурта, фаъолияти маркетингӣ, хизматрасониҳои нотариалӣ, рушди технологияҳои бонкӣ ва ғайра.

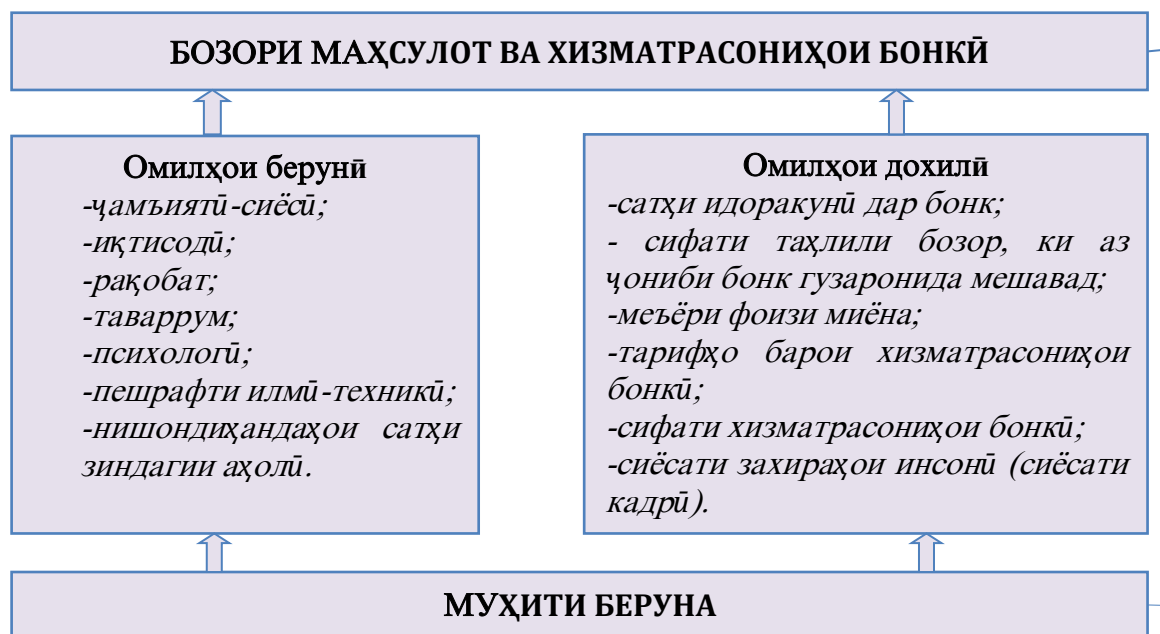
Таҳлили адабиётҳои иқтисодиву соҳавӣ нишон медиҳанд, ки бозори хизматрасониҳои бонкиро аз рӯи доираи пешниҳоди хизматрасониҳо ва фарогирии он метавон ба се гуруҳи асосӣ ҷудо намуд [101,с.115, 111,с.20, 114, с.50; 115,с.24; 117,с.44]. Якум бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи маҳал. Ин бозори хизматрасонӣ дар сатҳи маҳалли муайян фаъолият намуда, доираи камтари ҳудудиро фарогир мебошад. Бозори маҳаллии хизматрасониҳо метавонад дар шаҳрак ва ё маҳалли нисбатан хурд ҷойгир бошад ва шумораи нисбатан маҳдуди муштариёро фаро гирад.

Бозори хизматрасониҳо дар сатҳи минтақа бошад, фарогири як ва ё якчанд маҳалҳо ва шаҳракҳо мебошад, ки дар ҳудуди онҳо ба муштариёни хизматрасонӣ намуда, нисбат ба бозори маҳаллии хизматрасониҳо ҳудудҳои бештарро фарогир мебошад. Фаъолияти бозори хизматрасониҳои байналмилалӣ нисбат ба дигар бозорҳои болозирро васеъ мебошад ва фарогирандаи фазои иқтисодии якчанд ва ё кулли мамлакатҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад [110,с.121]. Ба таври мисол метавонем интиқолҳои пулӣ, амалиётҳои дигари бонкӣ ба монанди: факторинг, форфейтинг ва ҳисоббарорбакуниҳои байналхалқиро ҳамчун хизматрасониҳои арзёбӣ намоем, ки дар бозори хизматрасониҳои байналхалқӣ анҷом дода мешаванд [46].

Аз таҷрибаи кишварҳои, ки рушди низоми бонкии онҳо баланд арзёбӣ мегардад, дидан мумкин аст, ки ширкатҳои рейтингӣ дар ташаккул ва рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти бузург доранд [102,с.96, 147,с.7]. Иловадан, ташкили низоми баҳогузори фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз ҷанбаҳои асосии фаъолияти онҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад ва баҳодиҳии фаъолияти бонкҳо аз тарафҳои ташкилотҳои рейтингӣ ба эътимоднокии кори онҳо дар иқтисодиёт таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар ҳамин замина, бояд қайд намоем, ки баҳодиҳии ширкатҳои рейтингӣ тибқи усули муқоисавӣ сураат мегирад ва ҷарёни фаъолияти якҷанд ташкилоти қарзӣ баҳогузори қарда мешавад. Ташкилотҳои рейтингӣ фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзиро таҳлил намуда, дар ин асос мавқеи онҳоро дар низоми бонкӣ мушаххас менамоянд, ки ин омил сабабгори афзоишёбии умораи мушатриёни бонк гардида, мавқеи рақобатии онро дар бозор устувор мегардонад [92,с.14]. Дар шароити муносири иқтисодӣ ширкатҳои зиёди хориҷӣ амал мекунанд, ки фаъолияти асосии онҳо ба баҳогузори фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар бозор нигаронида шудааст. Махсусан, ширкатҳои зерин дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ оид ба гузаронидаи таҳлилҳои тейттингӣ таҷрибаи зиёд доранд ва нуфузу эътибори онҳо баланд мебошад: Moody's Investors Service, Inc. (Moody's), Standard & Poor's Corporation (S&P), Daff & Phelps Credit Ratings Co (DCR) ва як англо-африқоӣ - Fitch IBCA (Fitch) [34;152,с.126].

Гурӯҳбандӣ аз рӯи рейтинг вақти таҳлили бозори бонкиро хеле кам мекунад ва ба андозаи муайян сифати онро кафолат медиҳад. Ин омил пеш аз ҳама барои муштарӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро муштарӣ бо истифода аз натиҷаи таҳлил гузаронидаи агентҳои рейтингӣ ҷиҳати интихоби бонк ҳулосаи ҳудро мебарорад ва аз хизматрасониҳои бонки интихобнамудааш истифода менамояд. Дар баробари ин, ҷараёни фаъолияти самараноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз таъсири яқатор омилҳои дохиливу берунӣ вобастагӣ дорад ва ба назар гирифтани таъсири ин омилҳо метавонад, ки фаъолияти ташкилоти қарзро густариш бахшад. Омӯзиши адабиёти соҳавӣ имконият медиҳад, ки маҷмӯи омилҳои таъсирбахшро дар чунин шакл гурӯҳбандӣ намоем [86,с.10;109,с.9-14; 135,с.39] (расми 1.4).

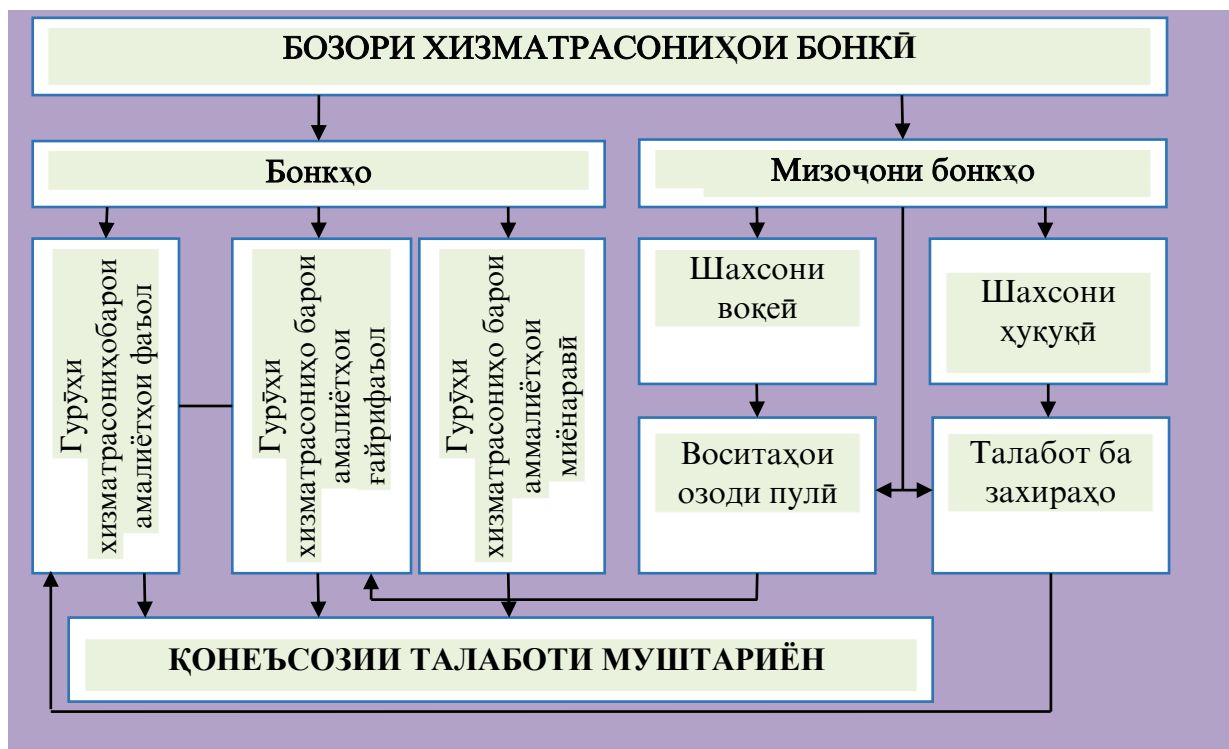

Расми 1.4. Омилҳои таъсирбахш ба низомии бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [120]

Дар робита ба расми 1.4. қайд намудан мумкин аст, ки чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бо омилҳои гуногунсатҳ алоқаманд мебошад. Таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ метавонад, ки ба раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ монеа эҷод намуда, рушди бемайлони онро боз дорад. Дар ин самт, ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки зимни таҳризи фаъолияти молиявӣ омилҳои мазкурро ба инобат гирифта, сатҳи таъсири онҳоро баҳогузори намоянд ва дар ин асос фаъолияти минбаъдаи худро роҳандозӣ намояд. Барилова, сатҳи идоракунии ташкилоти қарзӣ ва баҳодиҳии таъсири омилҳо ба раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби менечерони ин ташкилотҳо низ аҳамияти махсусро касб намудааст ва назорати доимӣ дар ин самт ба манфиати кор мебошад. Дар бонкҳои тичроатӣ бошад ин вазифа, яъне баҳодиҳии золати доимии фаъолияти ташкилот ба зиммаи Шурои нозирон аст ва мониторинги доимии ин масъала бояд аз самтҳои афзалитянок бошад [54, с.5].

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сохтори таркибии мушаххас, иштирокдорони муайян ва робитаҳо иборат мебошад, ки дар расми 1.5 нишон дода шудааст.

Расми 1.5. Сохтор ва алоқамандии бозори хизматрасониҳои бонкӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [137]

Расми 1.5 нишон медиҳад, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ иштирокчиёни асосӣ ташкилотҳои қарзӣ ва муштарӣёни онҳо мебошанд. Ҳадафи асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ, тибқи нишондоди ин расм қонеъсозии муштарӣён ба ҳисоб меравад. Агар муштарӣён аз дараҷаи пешниҳоди хизматрасониҳои бонк қаноатманд бошанд, фаъолияти бонк дар бозор таҳким меёбад ва шумораи мутарӣёнаш меафзояд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавонем қайд намоем, ки яке аз масъалаҳои муҳим ва калидӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ идоракунии раванди фаъолияти он мебошад. Идоракунии бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад фаъолияти ташкилоти қарзиро густариш диҳад ва дар натиҷа самаранокии кори бонкро таъмин намояд. Шароити муносири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳо бояд кулли раванди фаъолияти худро таҳти назорати қатъӣ қарор диҳанд, то ки мавқеи устуворро касб намоянд. Аз ин рӯ, бояд таъкид дод, ки механизми идоракунии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои ташкиливу иқтисодӣ

иборат аст ва дар сатҳи макро ва микро иқтисод роҳандозӣ карда шавад (расми 1.6).

Расми 1.6. Тартиби идоракунии бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз расми дар боло овардашуда дидан мумкин аст, ки механизми идоракунидаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ фарогири макро – сатҳ ва микро – сатҳ буда, такмили сиёсати маркетингӣ, идоракунии самараноки сармояи бонк ва идоракунии даромаднокии бонкро талаб менамояд, ки дар натиҷа ба болоравии сифати хизматрасониҳо ва соддагардонии дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ замина мегузорад.

Маҷмӯъан, бояд тазаққур дод, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ институти махсус ва калидӣ дар низоми иқтисодии ҳар як давлати алоҳида буда, метавонад раванди густариши муносибатҳои молиявӣ иқтисодиро

таъмин намояд. Илова ба ин, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дорои хусусияти институтсионалӣ буда, метавонад, ки чараёни такрористеҳсолиро тақвият бахшида, сармоягузориҳоро дар иқтисодиёт афзоиш диҳад ва рушди иқтисоди миллиро замина гузорад. Бозори хизматрасонҳои бонкӣ аз унсурҳои калидӣ ва муҳими низоми иқтисодии ҳар як кишвари алоҳида маҳсуб ёфта, чиҳати тақвияти муносибатҳои иқтисодӣ дар шароити муосир ва таъмини субъектҳои иқтисодӣ бо захираҳои қарзӣ ва сармоягузориҳои доимии соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт нақши бузург дорад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло зикр намудан имконпазир аст, ки чиҳати пажӯҳиши амиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки заминаи пайдош ва рушди минбаъдаи он дар ҷаҳон мавриди омӯзиш қарор гирад. Зеро омӯзиши заминаҳои ташаккул ва рушди минбаъдаи он метавонад таъсири амиқи худро дар таҳкими бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузорад.

1.2. Заминаҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон

Метавон қайд намуд, ки вобаста ба таҳаввулот, инкишоф ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ андешаҳо ва фикру ақидаҳо гуногун мебошанд ва дар ин самт назари ягона мавҷуд нест. Роҷеъ ба пайдош ва рушду инкишофи бозори хизматрасонҳои бонкӣ вучуд надоштани ақидаи мушаххас ба фикри мо бо ду омил вобастагӣ дорад. Якум, зеро назари муҳаққиқон қарор нагирифтани бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун субъектҳои муҳими иқтисодӣ. Дуюм бошад, таҳқиқ намудани бозори хизматрасониҳо бонкӣ дар доираи фаъолияти низоми бонкӣ. Яъне, бозори хизматрасонҳои бонкӣ ва раванди ташаккули он дар доираи инкишофи низоми бонкӣ таҳқиқ гардидааст ва дар ин самт ба таври алоҳида пажӯҳишҳо мавҷуд нестанд. Дар робита ба ин, метавон қайд намуд, ки дар адабиёти иқтисодӣ оид ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон, сарчашмаҳои ташаккулиёбии он дар кишварҳои ҷаҳон ва таҳкими минбаъдаи

ин бозори ҳамчун субъекти зарурии иқтисодиёт таҳқиқотҳои густурда анҷом наёфтаанд. Аз нигоҳи иқтисодӣ-методологӣ агар базогузори намоем, дидан мумкин аст, ки оид ба назарияи пул, гардиши пулӣ, ташаккул ва рушди молия, бонкдорӣ олимони классик ба монанди: Ҷ.М.Кейнс, Ҷ.К.Халла, Бернара А., Д.Рикардо ва дигарон қарзҳои таҳқиқотӣ анҷом додаанд, аммо масъалаи ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ, сохтори он, моҳияти иқтисодии он ва давраҳои такмилёбии он аз назари аксари қаршиносон дур мондааст [59]. Махсусан, таҳаввулотҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ, амалиёти дар он амалишаванда, таркиби он ва таъсири он ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ-молиявӣ дар ҳаҷон мавриди таҳқиқи қамтар қарор гирифтааст.

Новобаста аз гуфтаҳои боло, қайд намудан мумкин аст, ки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳаҷон бо тақвияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва инкишофи пайвастаи низоми бонкӣ алоқамандии бевосита дорад. Пайдоиши аввалин бонкҳо ва густариши амалиёти бонкӣ дар кишварҳои ҳаҷон ба ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ замина гузошта, давра ба давра инкишофи онро таъмин сохтааст. Ба назари як қатор қаршиносони масоили иқтисодӣ ва муҳаққикон рушди инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ ва баъдан ташаккули бозори хизматрасонҳои бонкӣ аз давлатҳои Арупоӣ ва як қатор кишварҳои Шарқи Наздик оғоз гардидааст [54, с.51]. Уразова С.А. ба он назар аст, ки фаъолияти маъбадҳое, ки дар кишварҳои Аврупо ба фаъолияти бонкдорӣ машғул буданд (Делфийси ва Эфейси) ба пайдоиши истилоҳи “хизматрасониҳои бонкӣ” замина гузоштааст [117,с.52]. Ба ақидаи ин муҳаққик метавон розӣ шуд, зеро дар ҳудуди Аврупо аввалин хизматрасониҳои бонкиро маъбадҳои болозикр ба аҳоли пешниҳод намудаанд. Фаъолияти иқтисодӣ-молиявии ин маъбадҳо ба қулӣ аз фаъолияти ташкилотҳои қарзии имруза фарқ мекарданд. Яъне, фаъолияти иқтисодии ин марказҳо на ҳамчун марказҳои молиявӣ бонкӣ, балкӣ ҳамчун марказҳои динӣ ба роҳ монда шуда буд, вале новобаста аз ин, ин марказҳо нақши бонкҳоро дар иқтисоди ҳамонвақта иҷро менамуданд. Зеро маъбадҳои

мазкур аз нигоҳи иқтисодӣ макони беҳавф арзёбӣ мегаштанд ва эътиқоди аҳоли нисбат онҳо баланд буд. Танҳо дар асоси эътимодноки аҳоли маблағҳои худро ба н маъбадҳо мегузошт ва ин маъбадҳо ба ивази маблағи муайян ин маблағҳоро нигоҳдорӣ мекарданд. Пешрафти ҷомеа, рушди пайваستاи муносибатҳои иқтисодӣ, тараққиёбии савдо, таҳкимёбии муносибатҳои тиҷоратӣ ва ба вучуд омадани тақсимои ҷамъиятии меҳнат тавонист, ки ба раванди ташаккулиёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ таъсири амиқ гузорад. Ҳамчунин, дар баробари таъсири бевоситаи рушди иқтисодиёт, ба ҷараёни бозори хизматрасониҳои бонкӣ рушди савдои байналхалқӣ низ таъсири амиқ гузошт. Пешрафти муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ дар Аврупо зарурияти ивази асъорро ба миён овард, ки ин амал бояд аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ роҳандозӣ мегардид [123, с.121]. Дар ин замина, вучуд надоштани низоми ташаккулиёфтаи пулӣ ва усули мушаххаси муайян намудани қурби пулҳо сабаб гардид, ки мутахассисони алоҳида фаъолияти худро оид ба иваз ва мубодила намудани асъорҳои гуногун оғоз намоянд. Ва ин мутахассисон фаъолияти худро дар болои «мизҳои махсус» (banko), ки дар маконҳои махсус ҷойгир буданд, роҳандозӣ карданд. Дар баробари кишварҳои аврупоӣ ин шакли хизматрасониҳо, яъне дар болои мизҳои махсус ба роҳ мондани хизматрасонҳои бонкӣ дар Рими Қадим ва Юнон низ ба ҷашм мерасиданд. Баъзе муҳаққиқон ба он ақида ҳастанд, ки ин шакли хизматрасониҳо аввалин маротиба дар Рими Қадим ба вучуд омадаанд [133,с.80]. Аммо новобаста аз ин, мавриди зикр аст, ки ин хизматрасониҳо дар натиҷаи рушди ҷомеа ва давра ба давра тақвият ёфтани иқтисодиёти миллии ташаккул ёфтаанд ва то замони мо дар шакли комил расидаанд.

Оид ба ташкили бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди минбаъдаи он Уразов С.А. чунин андеша дорад, ки фаъолияти бонкиро дар Юнони Қадим трапезаҳо ба роҳ мемонданд ва нахустин хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби онҳо ба аҳоли пекаш мегардид. Ў чунин мешуморад, ки марказҳои мазкур асосан ба татбиқи низоми идоракунии амволи аҳоли ва гузаронидани амалиёти бо пул вобаста сару қор доштанд. Рушди бемайлоии бозори

хизматрасониҳои бонкӣ ва иҷроиши бидуни мушкилии амалиётҳои бонкӣ аз заминаи ҳуқуқӣ вобаста буд. Вучуд надоштани санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ роҷеъ ба хизматрасониҳои бонкӣ аз як тараф иҷроиши амалиётҳои бонкиро мушкул гардонида бошад, аз ҷониби дигар ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ мерасонид. Роҷеъ ба нуктаи назари Уразов С.А. ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки на танҳо тақмили санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, балки афзоишёбии шумораи трапезаҳо низ сабаби рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ гардидааст. Яъне, давра ба давра тақвият ёфтани шумораи нафароне, ки ба муносибатҳои молиявӣ ва молиявию қарзӣ саруқор доштанд, тараққиёти минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро асос гузоштаанд [117].

Тақомули асосии бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти динамикии он аз сатҳи қонунгузорӣ дар ҳар як кишвари алоҳида вобастагӣ дорад. Зеро заминаи қонунгузорӣ ва қабули санадҳои меъёрии саривақтӣ метавонад, ки барои иҷроиши самараноки амалиётҳои бонкӣ ва таҳкими сифати маҳсулотҳои пешниҳодшаванда таъсири калидӣ дошта бошад.

Таҳқиқи сарчашмаҳои баррасишуда нишон медиҳанд, ки ҷиҳати тақвияти минбаъдаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва ташкили хизматрасонҳои бонкӣ дар Юнони Қадим заминаи меъёрӣ таҳия гардида буд. Ташкили заминаи меъёриву ҳуқуқӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имконияти фаъолияти густурдаро фароҳам оварда, доираи хизматрасонҳои пешниҳодшавандаро васеъ мегардонад. Бо дарки ин масъала дар Юнони Қадим заминаи қонуниро нисбатан дар сатҳи зарурӣ таҳия намуда буданд, ки дар ҷаҳон ҳамчун аввалин қонунгузорӣ дар соҳаи бонкдорӣ маҳсуб меёбад. Санадҳои меъёриву ҳуқуқие, ки дар Юнони Қадим таҳия шуда буданд, асосан амалиётҳои депозитӣ ва қарзиро ба танзим мебароварданд [63, с.154].

Дар Рими Қадим бошад, қонунгузорӣ нисбати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ (мизҳои маҳсус) дертар ташкил гардид. Дар сатҳи зарурӣ таҳия нагардидани заминаи ҳуқуқӣ дар Рими Қадим раванди рушди амалиёти бонкиро боз дошт ва ин омил сабаб гардид, ки бонкдорӣ дар Юнони Қадим

нисбат ба Рими Қадим такмил ёбад ва ба манфиати иқтисодиёт фаъолият намояд. Юнони қадим ва Рими Қадим ҳамчун кишварҳое баромад менамоянд, ки дар Аврупои имрӯза заминаи рушди амалиётҳои бонкиро гузоштаанд ва пешрафти минбаъдаи он дар асоси ин амалиётҳо ба роҳ монда шудааст [69, с.548].

Дар асоси таҳлилҳои дар боло овардашуда, қайд намудан мумкин аст, ки дар Аврупои имрӯза, асосан се шакли хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи асосии рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳо бонкӣ баромад менамоянд, ки онҳоро метавонем чунин гуруҳбандӣ намоем [138, с.19]:

- мубодилаи асъор;
- нигоҳдории ашёи қиматнок, аз ҷумла воситаҳои пулӣ;
- гарав.

Хизматрасонӣ, ки дар боло оварда шуданд, ҳамчун нахустин амалиётҳои махсуб меёбанд, ки барои рушди тичорат, тараққиёти муносибатҳои молиявӣ қарзӣ ва маҷмуъан ба ташаккули низоми бонкӣ замина гузоштаанд. Ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ ва пайдоиши аввалин амалиёти бонкӣ дар кишварҳои Шарқ бо рушди иқтисодии давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Миср, Бобулистон ва ғайраҳо алоқаманд мебошад. Зеро таҳкимёбии муносибатҳои молиявӣ, қарзӣ, савдо, тичорат ва тақсимои ҷамъиятии меҳнат ба он оварда расонид, ки дар ин кишварҳо низоми пулӣ ба вуҷуд ояд ва амалиётҳои бонкӣ ҳамчун унсури асосии он баромад намояд [25]. Махсусан ба роҳ мондани савдои хориҷӣ ва густриши муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ бо дигар давлатҳо сабаб гардидааст, ки амалиёти бонкӣ ба вуҷуд оянд ва ба пешрафти минбаъдаи иқтисодиёти ин кишварҳо таъсири мусбӣ гузоранд. Баъзе аз коршиносон, махсусан Уразова С.А. ба он ақидааст, ки пояи асосии рушди иқтисодиёти ин кишварҳоро осори мутафаккирон ва ходимони динии он давра замина гузоштааст [117]. Кулли фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангиву маданияи ин кишварҳо тибқи меъёрҳои дар осори мутафаккирони ҳамон давр овардашуда роҳандозӣ мегардид, ки муносибатҳои молиявӣ қарзӣ низ истисно нест. Илми иқтисоди

ин давлатҳо низ мувофиқи пешниҳодҳо, андешаҳо ва тавсияҳои ин мутафаккирон, ки дар осори онҳо дарҷ гардида буд татбиқ мегардид. Баъдан бо тақвиятёбии иқтисодӣ ва пешрафти муносибатҳои хоҷагидорӣ дар кишварҳои Шарқ низ санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ оид ба молия, қарз, муносибатҳои иқтисодӣ таҳия гардиданд, аммо бо назардошти андешаҳо ва тавсияҳои он мутафаккироне, ки барои пешрафти ҷомеаи ин давлатҳо таҳқиқотҳои муҳимро иҷро намудаанд [51, с.463]. Маҷмуъан метавон қайд намуд, ки кишварҳои дар Шарқи Қадим амалкунанда ҷиҳати татбиқи сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайраҳо се сарчашмаи муҳимро ҳамчун асос қарор медоданд, ки инҳо махсуб меёбанд:

- Чин – Конфутсий;
- Ҳиндустон – рисолаи "Арташастра";
- Бобулистон – Кодекси шоҳ Ҳамураппӣ [42,43].

Албатта, осоре, ки дар боло оварда шуд, шояд то андозае пояҳои қавии иқтисодӣ надошта бошанд, аммо аҳолии ин кишварҳо ба ин санадҳои эътимоди зиёд доштанд ва амал намудан тибқи ин меъёрҳоро барои худ пазируфта буданд. Новобаста аз ин, иқтисодиёти ин кишварҳо дар ҳолати рушд қарор дошт ва раванди муносибатҳои молиявӣ қарзӣ низ пайваста тараққӣ менамуд.

Ҳамин омил сабаб гардид, ки дар Чин аввалин пулҳо ба вуҷуд оянд ва табодули молу ашёро миёни аҳоли сода гардонанд. Ҳануз 200 сол пеш аз мелод дар чин нахустин пулҳо пайдо шуданд, ки ба ташаккули низоми пулӣ замина гузошта, нақши пулро дар иқтисодиёти ин кишвар тақвият бахшад. Густариши низоми пулӣ ва устуворона рушд намудани он ба ташаккулёбии амалиётҳои бонкӣ ва хизматрасони замина гузошт [42]. Яъне, ташаккули амалиёти бонкӣ дар Чин бо пайдоиши пул алоқамандии бевосита дорад ва ин ҳамчун омили калидӣ арзёбӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, муносибатҳои молиявӣ, қарзӣ ва пулӣ сабаб гардиданд, ки Чин нахустбонк ба ҷаҳолияти худ оғоз бахшад. Бо ташаккул ёфтани сиёсати молиявӣ қарзӣ ва тақвияти амалиёти бонкӣ ҷаҳолияти ташкилотҳои қарзӣ

дар иқтисодиёти Чин аз рушди бемайлони он дарак меод. Дар заминаи рушду нумӯи муносибатҳои пулӣ нахустбонк дар Чин ҳамчун ташкилоти қарзие, ки амалиётҳои бонкиро барои муштариён пешниҳод менамояд, ба вучуд омад. Бо ташкили бонки мазкур сиёсати молиявӣ-бонкӣ дар Чин тақвият ёфт ва бозори молиявӣ ҳамчун унсури пешбарандаи иқтисоди миллӣ арзёбӣ карда шуд. Таъсисёбии аввалин бонк ба чараёни тақрористехсолӣ, рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ таъсири мусбӣ гузошта, суботи доимии низоми пулию қарзиро таъмин сохт. Бонке, ки фаъолияти молиявии худро бори аввал дар ҳудуди Чин роҳандозӣ намуд “Идоракунии Jiaozhi” ном дошт. Ташкилгарии бонки “Идоракунии Jiaozhi” сабаб гардид, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Чин рушд ёбад ва сохтори ташкилӣ-иқтисодии он таҳия гардид [42]. Ҳадафи асосии ташкили ин бонк пеш аз ҳама ба танзим даровардани муносибатҳои пулӣ ба ҳисоб мерафт. Ба воситаи бонки мазкур низоми пулию қарзӣ дар Чин ба танзим дароварда шуд ва доираи бозори хизматрасониҳои бонкӣ густариш ёфт. Рушди устувори низоми пулӣ ва мукамалгардии механизми муносибатҳои молиявӣ барои коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ шароити муносибро фароҳам оварда, заминаи асосиро барои таъсисёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ фароҳам овардааст. Дар раванди тараққиёти низоми иқтисодии Чин ва тақмили фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар ин минтақа рисолаи «Гуан-Си» (асрҳои IV—III пеш аз милод) нақши калидиро иҷро намудааст. Рисолаи мазкур ҳамчун санади иқтисодӣ паҳлуҳои муҳими хоҷагии халқро мавриди баррасӣ қарор додааст ва ҷанбаҳои иқтисодии низоми хоҷагидориро муфассал таҳлил намудааст, ки иқтисодиёти Чин дар он давра мувофиқи он амал менамуд. Дар ин рисола ба синфи коргар ҳамчун таъминкунандаи рушди иқтисодӣ бартарият дода шудааст ва пешниҳод гардидааст, ки давлат бояд синфи коргарро зерӣ ҳимояи бевоситаи худ қарор диҳад [130,с.48]. Дар асоси гуфтаҳои рисолаи мазкур, фаъолияти синфи коргар роҳандозӣ гардида, манфиатҳои онҳо аз ҷониби давлат ҳимоя карда мешуд. Воқеан, дастгирии давлатии синфи коргар метавонад, ки чараёни рушдёбии иқтисоди воқеиро

суръат бахшида, пешрафти дигар соҳаҳоро таъмин созад. Яъне, аз нигоҳи иқтисодӣ баҳод додан ба фаъолияти синфи коргар метавонад, ки ҳамаҷониба ба манфиати давлат бояд бошад. Зеро таваҷҷуҳ намудан ба синфи коргар аз як тараф истеҳсолотро тақвият мебахшад ва аз ҷониби дигар ба самаранокии меҳнат таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар маҷмуъ, аз нигоҳи иқтисодӣ давлат метавонад, ки барои дастгирии соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ саҳмгузор бошад ва ҳавасманд аст, ки рушди устувор таъмин карда шавад. Чунки, рушди иқтисодӣ ҳамчун занҷираи ба ҳам пайваست роҳандозӣ карда мешавад ва дар натиҷа суботи иқтисодӣ таъмин мешавад, ки дар ин замина яке аз субъектони асосӣ ва муҳим бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад. Ҷараёни ташаккул ва рушди амалиёти бонкӣ дар дигар кишварҳои Шарқ низ ба таври назаррас пеш рафтааст. Яке аз ин кишварҳо Бобулистон ба шумор меравад, ки ба андешаи иқтисодшиносии фаронсавӣ Гюстав Лебон (Gustave Le Bon) маркази фарҳангии ҷаҳон мебошад. Гюстав Лебон (Gustave Le Bon) оид ба рушди кишвари Бобулистон таҳқиқотҳои назаррас анҷом дода, ба хулосае меояд, ки Бобулистон яке аз давлатҳои қадимие мебошад, ки дар ташаккулёбии иқтисодиёт, фарҳанг ва сиёсати давлатҳои дигари Аврупо ва ҷаҳон нақши калидиро бозидааст. Доир ба масъалаи мазкур Гюстав Лебон (Gustave Le Bon) дар асари худ, ки “Таърихи тамаддуни араб” ном дорад, қайд менамояд, ки Бобулистон дар рушди фарҳанг ва низоми иқтисодии кишварҳои Юнони Қадим ва Рими Қадим аҳамияти бузургро иҷро намудааст [51, с.317]. Дар ин замина, қайд намудан мумкин аст, ки рушди фарҳанг, маданият, сиёсат ва иҷтимоиёт дар Бобулистон ҳамчун омили пайдо гардидани нахустин амалиёти бонкӣ ва тақвияти муносибатҳои молиявӣ-пулӣ гардидаанд.

Бобулистон яке аз кишварҳои қадиме мебошад, ки дар он аввалин маротиба “қонунҳои Ҳамураппӣ” мавриди истифода қарор гирифтаанд. Маълум аст, ки “қонунҳои Ҳамураппӣ” асоси фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ ва дигар соҳаҳои давлатдориро ташкил медоданд ва фаъолияти субъектони иқтисодиву сиёсӣ ва фарҳангиву иҷтимоӣ мувофиқи онҳо

роҳандозӣ мегардиданд. Бо ташкили “Кодекси Ҳамураппӣ” меҳостанд, ки дар Бобулистон низоми такмилёфтаи давлатдориро ба роҳ монанд ва таъмини суботи молиявию иқтисодии давлат ба шумор мерафт [96, с.63].

Бояд қайд намуд, ки дар “Кодекси Ҳамураппӣ” на танҳо масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, балки иқтисодӣ низ ба таври васеъ баррасӣ шудаанд. Дар баробари танзими фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, тартиби фаъолияти онҳо ва роҳу воситаҳои инъикос ёфта буданд, ки аз вижагиҳои он арзёбӣ мегардад. Илова ба ин, исбот гардидааст, ки зимни ҳокимияти Ҳамураппӣ дар Бобулистон ба моликияти хусусӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир мегардид.

Вобаста ба ин масъала Уразова С.А. қайд мекунад, ки Бобулистон ҳамчун кишваре махсуб меёфт, ки дар он аввалин маротиба “амалияи баҳисобгирии муомилоти пулӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ” роҳандозӣ гардидааст. Яъне, роҳандозии муомилоти пулӣ тибқи санадҳои ибтидоӣ аз пешрафти муносибатҳои молиявию қарзӣ дарак медиҳад [117].

Кодекси Ҳамураппӣ ба масъалаҳои иқтисодӣ аҳамияти ҷиддӣ додааст ва оид ба танзими онҳо механизмҳои мушаххасро пешниҳод кардааст. Дар асоси ин кодекс муносибатҳои молиявию қарзӣ дар сарзамини Бобулистон идора карда мешуданд ва субъектҳои иқтисодӣ ба воситаи он фаъолияти худро ба роҳ монда буданд. Ба шартҳои асосие, ки дар Кодекси Ҳамураппӣ оид ба танзими муносибатҳои иқтисодӣ оварда шудаанд, инҳо ба шумор мераванд:

- шартномаи иҷора (аренда);
- шартномаи иҷораи амвол (бино, киштӣ, қатора ва ғ.);
- шартномаи шахсӣ (иҷораи амволи шахсӣ, шартномаҳои иқтисодии гуногун миёни ду нафари алоҳида ва ё, ки гурӯҳи ашхос);
- шартномаи қарз;
- шартномаи нигоҳдории молу амвол;
- шартномаҳои шарикӣ;
- созишномаи мубодила;
- созишномаи супоришӣ.

Пешрафт, инкишоф ва рушди амалиётҳои бонкӣ, ки тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳанд дар кишварҳои Шарқ аз пешрафти муносибатҳои иқтисодӣ вобаста мебошад. Илова ба ин, барои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки инфрасохтори рушдёфта вучуд дошта бошад. Яке аз омилҳое, ки дар Шарқ барои тақвияти амалиёти бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои бонкиро асос гузоштааст, ин густариши инфрасохтори молиявӣ қарзӣ арзёбӣ мегардад [60,с.362].

Бо тараққиёбии воситаҳои молиявӣ, густариши механизмҳои иқтисодии молиявӣ ва ривочи тичорати дохилӣ доираи амалиёти ташкилотҳои қарзӣ низ афзоиш ёфтанд. Новобаста аз ин, аввалин амалиёти бонкие, ки дар ҳудуди кишварҳои Шарқ мавриди истифода қарор мегирифтанд, инҳо ба шумор мерафтанд:

- муносибаҳои қарзӣ;
- пешниҳоди кафолат;
- амалиёти нигоҳдории маблағҳо ва дигар молҳои қиматнок.

Бояд қайд кард, ки доираи номгуӣ амалиёти бонкӣ дар кишварҳои Шакр ба таври ғуноғун ва тағйирёбанда рушд менамуданд. Зеро ҳар як кишвар амалиёти бонкиро дар асоси қонунгузориҳои мавҷуда амалӣ менамуд ва дар ин асос онҳо метавонистанд, ки аз ҳамдигар ба куллӣ фарқ намојанд. Заминаи қонунгузорӣ имкониятҳои ғуноғунро барои давлатҳо фароҳам оварда буд, ки онҳо фаъолияти низоми молиявӣ иқтисодии худро дар ин асос таҳия менамуданд.

Дар мамлакатҳое, ки дар онҳо шарияти ислом ҳукмрон буд, амалиёти бонкӣ мутобиқ ба ин шарият роҳандозӣ мегардид ва гирифтани фоиз аз ҳисоби ғузaronидани амалиёти бонкӣ мамнӯъ буд. Дар мамлакатҳое ба монанди Ҳиндустон ва Чин аввалин фаъолияти бонкҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи санадҳои меъёрии маъмули ҳамон замон ва заминаи ҳуқуқии мавҷуда татбиқ мегардиданд. Дар кишварҳои аврупоӣ пас аз рушди савдои баналхалқӣ низоми бонкӣ дар сатҳи комилан нав рушд ёфт ва

шаклҳои гуногуни маҳсулотҳои молиявӣ-бонкӣ ба вуҷуд омаданд [136, с.18]. Махсусан, дар ин самт ташаккулёбии ширкатҳои трансмиллиро метавонем калидӣ арзёбӣ кунем, зеро бо таъсиси ин ширкатҳо низоми қарздиҳӣ дар сатҳи байналхалқӣ инкишоф ёфта, муносибатҳои молиявӣ қарзӣ густариш дода шуданд .

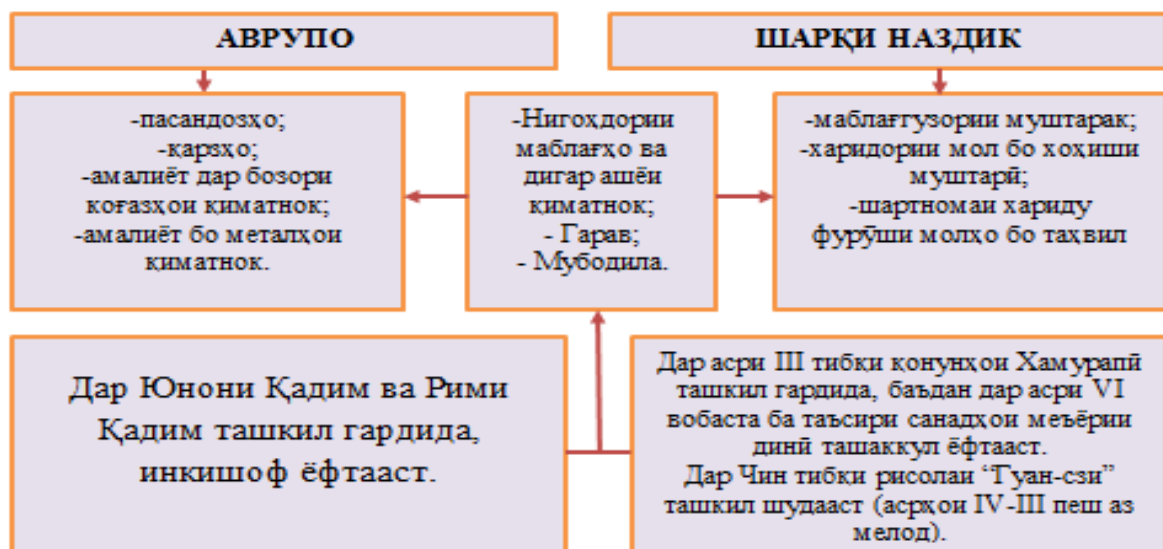
Бояд қайд кард, ки асри XIX заминаи асосиро дар ташаккули низоми иқтисодии Аврупо гузошт ва ба ин васила ба раванди рушди кишварҳои дигар низ таъсири мусбӣ расонид. Яъне аз таҷридаи рушди кишварҳои арупоӣ дигар давлатҳо низ мавриди истифода қарор доданд ва рушди муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ тақвият ёфт. Дар ин асос бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар саросари давлатҳои ҷаҳон доман паҳн намуд ва доираи маҳсулотҳо бонкӣ васеъ гардиданд. Модели бонкдорӣи аврупоӣ ҳамчун модели пурсамар дар кишварҳои ҷаҳон шинохта шуд ва он дар аксари кишварҳо аз ҷумла дар ИМА, Руссия ва ғайраҳо ба таври густурда истифода гардид.

Яке аз мамлакатҳои, ки аз раванди ташаккули бозори маҳсулотҳои бонкӣи Аврупо ба таври васеъ истифода намудааст, Руссия маҳсуб меёбад. Руссия модели аврупоӣи бонкдориро нусхабардорӣ намуда, аз амалиёти ҳамонвақтаи бонкдорӣ, ки дар Аврупо истифода мегардиданд, пурра истифода намудааст. Бо сабаби истифодаи таҷрибаи Аврупо дар Руссия бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсис ёфт ва муносибатҳои молиявӣ иқтисод ривоч дода шуданд [132,с.150].

Сарчашмаҳои илмӣ-амалӣ исбот менамоянд, ки чараёни ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣи Аврупо ба раванди пешрафти иқтисодиёти кишварҳои Шарқ ва кишвари Чин таъсири амиқ надорад. Мавриди зикр аст, ки дар кишварҳои ҳамонвақтаи Шарқ ва махсусан Чин сиёсати иқтисодӣ ба таври алоҳида ташаккул ёфтааст ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо шаклу услуби хоси ин кишварҳо рушд ёфтааст. Яъне дар чараёни пешрафти бозори хизматрасониҳои бонкӣи ин давлатҳо таъсири низоми бонкдорӣи Аврупо

камтар ба назар намерасад ва низоми бонкдорӣ дар ин давлатҳо ба таври фарқкунанда пеш рафтааст [42].

Дар асоси таҳқиқотҳо ва омилҳои пайдоиш, таҳаввулот ва рушди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ қайд намудан мумкин аст, ки аз нуқтаи назари иқтисодӣ хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Аврупо ва Шарқ ташаккул ёфтааст ва баъдан ба дигар кишварҳо мавриди истифода қарор дода шудааст. Чараёни ташаккули хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои болоқайд аз ҳамдигар вобаста ба тақозои муштариён, сатҳ рушди муносибтаҳои молиявӣ иқтисодӣ ва пешрафти иқтисодӣ ба кулӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Яъне заминаи муҳимро дар рушду такомули бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкӣ минтақаи Аврупо ва кишварҳои Шарқи наздик гузоштаанд. Зеро рушди доимии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз пешрафти иқтисоди-иҷтимоии мамлакато вобаста аст ва ин таҷриба дар кишварҳои Ғарб ва Шарқ ба таври возеҳ инъикос гардидааст. Махсусан, тақвияти воситаҳои молиявӣ, таҳкимёбии доду гирфти иқтисодӣ, мубодилаи асъор ва рушди савдои байналхалқӣ сабаб гардидааст, ки бозори хизматрасонҳои бонкӣ дар ин минтақаҳо умуман ҳақон ташаккул ва рушд ёбад. Маҷмӯъан, дар раванди рушди бемайлони бозори хизматрасониҳои бонкӣ кишварҳои Ғарб ва давлатҳои Шарқ то ҳақде заминаи мусоидро фароҳам овардаанд, ки айни замон ин бозор ҳақчун унсури асосии рушди босуботи иқтисодӣ-иҷтимоии кулли давлатҳои ҳақон баромад намуда истодааст. Вобаста ба ин дар расми 1.7. марказҳои асосие, ки дар ҳақон тавонистанд ба раванди инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ замина гузошта бошанд, оварда шудаанд.

Расми 1.7. Марказҳои ҷаҳонии ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [42,43]

Дар алоқамандӣ бо расми 1.7. қайд намудан мумкин аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ, алаҳусус амалиёти алоҳидаи бонкӣ ҳанӯ пеш аз ташаккули низоми иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ ба вучуд омадааст. Мувофиқи андешаи берхе аз коршиносон, рушди хизматрасониҳои бонкӣ сабаб гардидааст, ки тақсимои ҷамъиятии меҳнат сурат гирад ва савдои байналхалқӣ инкишоф ёбад.

Маҷмуъан, бо назардошти таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва омӯзишу баррасии сарчашмаҳои илмӣ дарҷ намудан мумкин аст, ки муносибатҳои молиявӣ ва рушди хизматрасониҳои бонкӣ аз ду минтақаи ҷаҳон сарчашма мегирад. Яъне аввалин амалиёти бонкӣ ва нахусти хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои Аврупо ва Шарқ ба вучуд омадаанд ва рушди минбаъдаи онҳо дар саросари ҷаҳон сурат гирифтааст. Пажӯҳишҳо ошкор сохтанд, ки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ин минтақаҳо ба ҳам алоқамандии наздик дорад ва дар асоси рушди амалиёти бонкӣ дар як минтақа дар минтақаи дишар низ ин амалиёт ташаккул ёфтааст. Новобаста аз раванди ташаккулёбӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ин минтақаҳо ба ҳам алоқамандии наздик дорад. Алоқамандии ин бозорҳоро метавонем чунин

арзёбӣ намоем, ки аввалан, дар ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои болозикр рушди савдои байналхалқӣ таъсири мусбӣ расонидааст. Яъне бо тараққиёбии савдои байналхалқӣ муносибатҳои иқтисодӣ ва савдо миёни ин минтақаҳо густариш ёфт ва заминаи мусоидро чихати пайдоиши аввалин хизматрасониҳои бонкӣ ба монандӣ: мубодила, нигохдории маблағҳо, пешниҳоди қарз ва ғайраро гузошт. Бонкдорони аввалин пулҳои минтақаи Аврупоро бо минтақаи Шарқи наздик иваз менамуданд ва дар ин асос бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳким меёфт.

Дуюм давра ин Асри кашфиётҳои географӣ ва паҳнгардии ширкатҳои трансмиллӣ, ки тараққиёбии савдои байналхалқиро асос гузоштаанд, ба ҳисоб меравад. Бо тараққиёбии фаъолияти ширкатҳои трансмиллӣ санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳаи савдои байналхалқӣ низ ташаккул ёфт ва минбаъд муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ миёни минтақаҳои зикргардида тибқи онҳо роҳандозӣ карда шуд.

Давраи сеюме, ки чихати тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ заминаи муносибро фароҳам овардааст, давраи баъдичангӣ арзёбӣ намуд. Бо ба итмом расидани ҷанги дуюми ҷаҳонӣ низоми молиявии мамлакатҳо дар шакли дигар ва нисбатан такмилёфта ба фаъолият шурӯъ намуд, ки ин омилҳои муҳим дар пешрафти бозори маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ доништа мешавад. Зеро дар замони Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ иқтисодиёти ҷаҳон ба ислохотҳои ҷиддӣ ниёз дошт ва дар ин замина Хазионаи байналхалқии асёр (ХБА) ташкил карда шуд. Ҳамчунин, кишварҳои аъзои Хазина ба қароре омаданд, ки аз низоми стандарти тиллоӣ даст кашанд, ки амали мазкур сабаби тағйирёбии қуллиҳои самти рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон гардид. Дар ин давра муносибатҳои иқтисодӣ миёни кишварҳои ҷаҳон зиёд гардиданд ва шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд омаданд.

Давраи чоруми ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон замони муосир арзёбӣ намуд. Махсусан, таҳаввулоти техникӣ, технологӣ дар бахши бонкдорӣ ва ҷаҳонишавии бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ дар ин самт нақши беандоза доранд.

Бояд зикр намуд, ки рушу нумӯи иқтисодиёти кишварҳои аврупоӣ, кишварҳои Шарқ ва Чин раванди ташаққули бозори хизматрасониҳои бонкиро замина гузоштааст ва муносибатҳои моливу арзӣ ва иқтисодиву иқтимоиро тақвият бахшидааст. Дар асоси рушди доимии иқтисодиёт ва таҳкимёбии муносибатҳои бозорӣ миёни субъектони иқтисодӣ ва аҳоли имконият фароҳам овардааст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи комилан нав рушд кунад.

Маврид ба ёдоварист, ки ташаққули даврагии амалиёти бонкӣ, махсусан пешниҳоди қарзҳо, қабули пасандоз ва амонат дар кишварҳои Шарқ ва Аврупо ба рушди минбаъдаи бонкҳо таъсири назаррас гузошта, тавонистанд, ки чараёни инкишофи номгӯи маҳсулотҳои бонкиро афзуда, доираи истифодаи онҳоро тақвият бахшанд.

1.3. Хусусиятҳо ва омилҳои истифодаи навгониҳо (инноватсия) дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Инноватсияи бонкӣ ва истифодаи усулҳои муосири он дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ метавонад рақобатпазирии ташкилоти қарзиро таъмин намояд ва дастрасии муштариёро ба маҳсулотҳои бонкӣ сода мегардонад. Чӣ дар сатҳи микро ва чӣ дар сатҳи макроиқтисодиёт истифодаи инноватсия метавонад сабаби баландравии мусбии фаъолияти бонк гардад. Маҷмӯи хизматрасониҳои анъанавие, ки бонкҳои тичоратӣ пешниҳод менамоянд, имрӯз талаботи муштариёро қонеъ намегардонад ва бонкҳоро зарур аст, ки хизматрасониҳоро бо истифода аз инноватсия пешкаши муштариён намоянд. Шароити муосир талаб менамояд, ки шароити зарурӣ ҷиҳати рушди технология дар пешниҳоди хизматрасониҳо таҳия гардад ва истифодаи густурдаи он дар низоми бонкии кишвар роҳандозӣ карда шавад.

Дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба хизматрасониҳои молиявӣ ва мушкilotи ҷойдошта дар ин самт

аҳамияти махсус зоҳир гардидааст ва дарҷ шудааст, ки дастрасии аҳоли ба хизматрасонҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ сода карда шавад [23, с.71]. Дар робита ба ин масъала қайд кардан зарур аст, ки инноватсия дар чараёни фаъолияти низоми бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти махсусро касб намудааст ва рушди минбаъдаи онро бидуни технологияҳои инноватсионӣ тасавур намудан ғайриимкон аст.

Бояд қайд намуд, ки самти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва хизматрасониҳову маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи ин ташкилотҳо ҳамаруза афзуда истодааст ва ин омил сабаб гардидааст, ки доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ густариш ёбад. Вобаста ба ин, барои ташкилотҳои қарзӣ зарур аст, ки сифати хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои пешкашшавандаро баланд бардоранд. Зеро айни замон бидуни тақвияти сифати хизматрасониҳо бонкҳо наметавонанд, ки рақобатпазириро таъмин намоянд. Илова ба ин, муносибат ва тартиби кор бо муштариён низ бояд ҳамчун самти афзалиятнок дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баррасӣ карда шавад, то ки шумораи муштариён бонк зиёд гардад.

Дар асоси таҳқиқотҳо қайд намудан мумкин аст, ки инноватсия дар чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ яке аз самтҳои афзалиятнокба шумор рафта, ҳамчун омили таъминкунандаи фаъолияти пурсамари бонкҳо баромад менамояд [28]. Яъне, бо истифодаи мақсаднок ва густурдаи инноватсия бонкҳо метавонанд, ки сифати маҳсулотҳо ва хизматрасонҳои пешниҳодшавандарои тақвият бахшида, сатҳи рақобатпазирии худро таҳким бахшанд. Вобаста ба ин, дар шароити муосир, ки муносибатҳои иқтисодӣ дар раванди нав қарор доранд, якчанд омилҳо водор месозанд, ки навовариҳо дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор гиранд. Ба ин раванд пеш аз ҳама омилҳои зерин сабаб мегарданд:

1. Роҳандозии муносибати муштариён бо ташкилоти қарзӣ тибқи принципҳои ба инобат гирифтани манфиатҳои дучониба. Яъне, зимни ҳамкориҳои доимӣ ва пайваста, ташкилотҳои қарзӣ метавонанд, ки барои

таҳкимёбии муносибатҳои дучониба бо муштарӣ барои онҳо имтиёзо пешинҳод намоянд ва афзоишёбии сармояи онҳоро таъмин созанд;

2. Коркард ва пешинҳоди маҳсулотҳои нави бонкӣ омили асосии таъмини рақобатпазирӣ. Ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ ва фаъолияти густурда дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки маҳсулотҳои нави коркард шаванд ва номгӯи маҳсулотҳои барои муштарӣ пешинҳодшаванда афзоиш дода шавад. Дар ин асос бонк метавонад, ки дар бозор рақобатпазир бошад ва нисбат ба рақибони худ дар назди муштарӣ афзалият дошта бошад. Барои ин лозим аст, ки бонкҳо тибқи меъёрҳои шароити муосири иқтисодӣ фаъолият намоянд ва истифодаи инноватсияро дар мадди аввал гузоранд;

3. Омили муҳим ва калидии дигар ин рушди технология ва инноватсия дар соҳаи бонкдорӣ мебошад. Тавсеаи технологияи бонкӣ ва рушди истифодаи инноватсия дар ташкилотҳои қарзӣ имконияти тақвияти хизматрасониҳои бонкиро бештар гардонид, ба сатҳи даромаднокӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ таъсири мусбӣ мерасонад [52,с.49].

Мавриди зикр аст, ки дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ истифодаи инноватсия на танҳо дар корбурди технологияи нави зоҳир мегардад, балки роҳандозии шаклҳои нави ҳамкорӣ бо муштарӣ, коркарди стратегияи идоракунии муассир, ба роҳ мондани шаклҳои нави тиҷорат, татбиқи усулҳои нави дар ҷалби муштарӣ ва маблағҳои муваққатан озод ва ғайраҳо таҷассум мегардад. Дар баробари рушди технологияи инноватсионӣ рушди низоми такмилёфтаи идоракунӣ ва тақвияти фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар бозор метавонад, ки муваффақияти бонкро таъмин созад [72,с.85].

Ёдовар гардидан ба маврид аст, ки навоарӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ танҳо аз истифодаи технологияи муосир иборат нест. Дар ин замина рушди истифодаи усулҳои нави тиҷорат, коркарди механизми ҳарчи бештари муштарӣ ба ташкилотҳои қарзӣ, усулҳои нави татбиқи фаъолияти дар бозор, ба роҳ мондани маҳсулотҳои нави ва ғайраҳо ба роҳ монда шаванд.

Маврид ба ёдоварист, ки истилоҳи «инноватсия» аввалин маротиба дар тадқиқотҳои илмӣ аз асри XIX сар карда истифода мегардад. Аз оғози асри XX бошад навоариҳои таҳқиқоти илмӣ-таҳқиқоти олимони зиёд ба монанди: Й.Шумпетер, Джозеф Стиглиц ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаст [36]. Й.Шумпетер оид ба инноватсияи иқтисодӣ дар таълифоти худ бо номи “Назариҳои рушди иқтисодӣ” муфасссал андешаҳои худро баён сохтааст ва паҳлӯҳои муҳими ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор додааст [55, с.180]. Й. Шумпетер бонкҳоро ҳамчун роҳандозикунандаи наwgониҳо дар низоми молиявӣ медонад. Тибқи ақидаи ӯ инноватсия дар фаъолияти бонкҳо бештар аҳамият дорад ва ташкилотҳое, ки бештар дар раvанди фаъолияти худ ба инноватсия ниёз доранд, бонкҳо мебошанд. Баъдтар солҳои 90 – уми асри XX М. Портер ва С. Ван дер Линде вобаста ба масъалаи мазкур фаъолияти ширкатҳои зиёди тичоратиро мавриди омӯзиш қарор додаанд [154, с.98].

Дар замони муосир бошад, чи олимони ватанӣ ва чи олимони хориҷӣ ба инноватсия ва рушди иқтисодии инноватсионӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир менамоянд. Дар ин ҷо, метавон аз қорҳои таҳқиқоти профессорони тоҷик Комилов С.Ҷ. ва Файзуллоев М.К. ёдовар шуд, ки бештар аҳамияти назариявӣ доранд ва ба ташаккули иқтисодии инноватсионӣ бахшида шудаанд. Комилов С.Ҷ. асоси рушду такомули иқтисоди муосирро дар инкишофи инноватсия медонад ва дарҷ менамояд, ки “раванди инноватсионӣ барои инкишофи устуворонаи иқтисоди миллӣ ва роҳандозии технологияи нав дар фаъолияти субъектони иқтисодӣ нақши амиқ дорад” [61, с.68;50,с.56]. Дар ин асно қорҳои таҳқиқоти Шарипов Б.М. [124, с.43], Миразизов А.Х. [105, с.62], Ғаниев Р.Ғ. низ назаррас буда [92, с.16], самтҳои муҳими рушди инноватсия дар низоми бонкиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Вобаста ба ин, Миразизов А.Х. чараёни тақвияти инноватсияҳо дар фаъолияти низоми бонкиро таҳқиқ намуда, чунин қайд менамояд, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва умуман фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар ояндаи наздик бидуни истифодаи инноватсия ғайриимкон аст ва яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ин ташкилотҳои қарзӣ рақамикунӣ

амалиёти бонкӣ хоҳад буд [105,с.62]. Ғаниев Р.Ғ. бошад рушди технологияҳои молиявиро (ФинТех) дар низоми бонкӣ ҳатмӣ медонад ва рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро аз татбиқи технологияҳои молиявӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо вобаста арзёбӣ мекунад. Ӯ дарҷ менамояд, ки бо вучуди тадқиқотҳои анҷомёфта, дар соҳаи Fintech самти мазкур то ҳол дар ҳолати ибтидоӣ қарор дорад. Ҳамчунин, Ғаниев Р.Ғ. тазаққур медиҳад [92, с.16-17], ки Fintech дар ташаккулдиҳии равандҳои тиҷоратӣ аҳамияти калидӣ дорад ва метавонем тариқи рушддиҳии он сармоягузорӣ, маблағгузорӣ (краудфандинг ва P2P-Қарздиҳӣ), маблағгузори бозор, криптовалюта ва блокчейн тараққӣ ёбанд. Бахши бонкӣ яке аз истифодабарандагони пешсафи технологияҳои муосир дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ва технологияи рақамиро бештар аз дигар субъектҳои иқтисодӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Аз ин ҷост, ки пешниҳоди хизматрасониҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тариқи технологияҳои рақамӣ мавқеи бонк ва эътимоднокии онро муайян менамояд. Ба назари ӯ қисмати зиёди муштариён сарфаи вақтро муҳим мешуморанд ва мо танҳо бо истифода аз технология метавонем вақти муштариро сарфа намоем. Шарипов Б.М. дар баробари олимони дигари ватанӣ инкишофёбии иқтисодиёти инноватсиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марвиди таҳқиқ қарор дода, ба хулосае омадааст, ки дар шароити муосири иқтисодӣ бидуни гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва таҳкими соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисоди миллӣ бо истифода аз технологияи муосир таъмини рушди устувор ғайриимкон аст [141,с.61]. Ба андешаи ӯ истифодаи технологияи инноватсионӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзиро густариш дода, имкониятҳои онҳоро васеъ менамояд ва дар натиҷа ба болоравии даромаднокиву устувории молиявии бонкҳо сабаб мегардад. Дар баробари дигар муҳаққиқон Викулова В.С. ба чараёни тараққиёбии инноватсия дар низоми бонкӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин ақида дорад, ки истифодаи мақсаднок ва саривақтии технологияи муосир метавонад сифати маҳсулотҳои бонкиро таҳким бахшида, имкониятҳои молиявии бонкро таҳрик бахшад [91,с.15].

Яъне дар маҷмӯъ кулли фаъолияти бонк аз нигоҳи технологӣ, идорӣ ва ғайра бояд бо истифода аз навгониҳо роҳандозӣ карда шавад. Ба андешаи Викулова В.С. натиҷаи истифодаи самараноки навгониҳо дар раванди фаъолияти бонк метавонад зиёдшавии муштариён ва афзоишёбии филиалҳои бонкро сабаб гардад, ки албатта ба даромаднокии бонк бетаъсир намеронад [91, с.16]. Дар ҳолати зиёдшавии рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ навоариҳои бонкӣ бояд бештар ба ҷалби муштариёни нав ва нигоҳдории муштариёни доимӣ равона гардад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло зикр намудан мумкин аст, ки инноватсияи бонкӣ яке аз қисматҳои муҳими инноватсияи иқтисодӣ мебошад ва дар муносибгардонии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба замони муосир нақши бузург дорад. Шароити муосири иқтисодӣ тақозои ба роҳ мондани хизматрасониҳои бонкиро тариқи технологияи навин мекунад. Зеро аҳамияти хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳолати роҳандозӣ ба воситаи технологияҳои муосири бонкӣ бештар мегардад ва ташкилотҳои қарзӣ мақоми худро дар иқтисодиёт устувор мегардонанд.

Махсусан Балабанова И.Т. навоариҳои бонкиро ҳамчун қисме аз навоариҳои молиявӣ маънидод менамояд. Друкер П. бошад навоариҳо дар соҳаи бонкӣ ҳамчун маҷмӯи маҳсулотҳои бонкие медонад, ки ба воситаи технологияи бонкӣ баро муштариён пешкаш гардидааст [52, с.130]. Мутаассифона, Друкер П. навоариҳои бонкиро танҳо дар истифодаи технологияи бонкӣ медонад, ки ин ба назари мо нисбатан маҳдуд аст ва навгониҳои бонкӣ хело фарохтаранд [52,с.162]. Нақши навгониҳо дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз нигоҳи Просалова В.С. бузурганд ва ӯ дарҷ менамояд, ки бонкҳои тичоратӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ танҳо дар асоси роҳандозии навгониҳои муосир фаъолияти худро ба таври зарурӣ роҳандозӣ намуда метавонанд халос. Ба назари Просалова В.С. пешниҳоди хизматрасониҳо ва дастрасии саривақтии муштариён омили асосии рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ дар замони муосир ба ҳисоб мераванд [108,с.170]. Воқеан, бо шиддатёбии рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои

бонкӣ истифодаи инноватсия дар раванди фаъолияти бонкҳо мавқеи калидиро касб менамояд [90, с.106]. Дар рисолаи худ А.В.Муравев оид ба навоариҳои бонкӣ чунин ақида дорад: “инноватсияи бонкӣ ин маҷмӯи хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои наवे мебошанд, ки бо истифода аз технологияи нав ба роҳ монда шудаанд ва чихати зиёд гардидани даромади бонк кӯмак мерасонанд” [135, с.19]. Муравев А.В. ва Викулов В.С. бештар наwgониҳоро дар самти коркарди хизматрасониҳои нави бонкӣ ва таҳияи маҳсулотҳо бонкии ба инноватсия асосёфта ба қалам додаанд. Вале шароити муосир нишон медиҳад, ки наwgониҳо имрӯз на танҳо дар коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи воситаҳои технологии муосир, балки дар идоракунии бонк ва масъалаҳои ташкилии фаъолияти он низ аҳамияти беандоза доранд.

Аз ин рӯ, ба наwgониҳои бонкӣ бояд аз нуқтаи назари маҷмӯӣ баҳогузорӣ намуд. Зеро чихати фаъолияти самараноки бонк бояд паҳлӯҳои зарурии фаъолияти он вобаста ба наwgониҳо мутобиқ карда шавад. Виноградова Е.П. наwgониҳои бонкиро дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ногузир доништа, самтҳои асосии онро дар низоми бонкӣ чунин муайян намудааст:

- ба роҳ мондани хизматрасонҳои нави бонк ва такмилдиҳии хизматрасониҳое, ки қаблан бонкҳо дар шакли анъанавӣ барои муштариён пешниҳод менамуданд;
- роҳандозии шаклҳои нав ва инноватсионии дастраскунии маҳсулотҳо ба муштариён, инчунин таҳияи стратегияи инноватсионии маркетингӣ;
- инноватсияи технологӣ, ки бо тағйиротҳои технологии дохилибонкӣ алоқаманд аст ва ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо ба муштариён аҳамияти зиёд дорад;
- навоариҳои сохторӣ – тағйир додани сохтори ташкилии бонк ё воҳидҳои сохтории алоҳидаи он бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо [28].

Дар доираи гуфтаҳои Виноградов Е.П. чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки истифодаи мақсаднок ва ҳадафмандонаи инноватсия барои ташкилотҳои қарзӣ имкониятҳои навро фароҳам оварда, эътимоднокии ин ташкилотҳоро метавонад таъмин намояд.

Бо таҳлили корҳои таҳқиқотии дар боло овардашуда ва инчунин корҳои илмӣ Кох Л.В. [65,с.267], Санто Б. [80,с.89], Березовский М. метавон хулосабардорӣ намуд [88,с.60], ки муаллифон аксаран ақидаи ягона доранд ва навоарӣ дар сохтори бонкиро ҳамчун пешниҳоди хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои навӣ бонкӣ, ки дар оянда ба бонк даромад меоранд, таҳқиқ намудаанд. Андешаи олимони дар боло дарҷ гардида шояд то андозае моҳияти аслии инноватсияи бонкиро фарогир бошад. Вале масъалаи тақмили хизматрасониҳои анъанавӣ ва пешниҳоди онҳо дар шакли нав мавриди баррасии ҳамаҷониба қарор нагирифтааст. Яъне инноватсия ин тақомули раванди пешниҳоди хизматрасонӣ ва қулай гардонидани кори муштариён дониста мешавад, ки дар натиҷа устувории молиявии бонк ва даромаднокии онро боло мебарад.

Ба фикри мо ин мафҳумҳо ба ҳамдигар алоқамандии наздик доранд, вале каме ҳам бошад аз ҳамдигар фарқкунанда ҳастанд. На ҳар як навоарӣ инноватсия дониста мешавад ва инноватсия шакли мукамалгаштаи маҳсулот ва ё хизматрасонӣ мебошад на шакли тағйирёфтаи он. Яъне инноватсия натиҷаи истифодаи самараноки навоарӣ ба ҳисоб меравад, ки метавонад дар ташаккули даромади бонк ва ё субъекти иқтисодӣ таъсири мусбӣ худро гузорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди истифодаи технологияҳои муосир дар низоми бонкии кишварҳои ҳамсоя (Русия, Қазоқистон, Ўзбекистон) шадидан босуръат боло рафта истодааст, ки ин раванд бояд аз ҷониби ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба назар гирифта шавад. То ки рақобатнокии ташкилотҳои ватанӣ дар минтақа таъмин гардад [46].

Зикр намудан зарур аст, ки зеро моҳияти инноватсияи бонкӣ метавонем чараёни пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро бо истифодаи технологияи

муассир шарҳ диҳем. Зеро гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва тақвиятёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар асоси технологияи рақамӣ, заминаи истифодаи инноватсияро дар ташкилотҳои қарзӣ фароҳам овардааст. Ҷиҳати баҳогузори амики истифодаи инноватсия дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, зарурияти гуруҳбандии шаклҳои он ба миён меояд (ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1. Таснифоти инноватсия дар фаъолияти бонкҳои тичоратӣ

Аломатҳои таснифотӣ	Номгӯӣ	Шарҳи кӯтоҳ
1. Аз рӯи мӯҳлатнокӣ	а) тамоман нав ва дар шакли нав; б) қорӣ ва кӯтоҳмуддат; в) дарозмӯҳлат;	Амалиётҳое, ки бори аввал дар амалии бонк истифода мегарданд амалиётҳои тамоман нав дониста мешаванд. Амалиёт ё хизматрасонӣ, ки дар шакли муайян вобаста ба стратегияи бонк қоркард қарда мешаванд. Амалиётҳое, ки барои ба даст овардани даромад дар ояндаи наздик нигаронида шудаанд.
2. Аз рӯи аломатҳои бавучудӣ	А) стратегӣ Б) реактивӣ	Ба навоариҳои стратегӣ асосан он навоариҳоро дохил қарда метавонем, ки дар барномаи рушди бонк қарч қардидаанд ва барои ноил қардидан ба мақсади муайян нигаронида шудаанд. Навоариҳои реактивӣ бошанд он қигаргунӣ ва тағйиротҳое мебошанд, ки барои фаъолияти самарноки бонк дар бозор нигаронида шудаанд. Инчунин бонк метавонад чунин навоариҳоро барои рақобатпазирии худ дар бозор ба роҳ монад.
3. Аз рӯи ҳаҷм	А) дар доираи муайян; Б) дар қулли сохтор;	Навоариҳо дар доираи муаяни фаъолият ба роҳ монда мешаванд. Навоариҳое мебошанд, ки бо ба роҳ мондани онҳо дар қулли низоми фаъолияти бонк тағйирот ба миён меояд.

4. Вобаста ба самти коркарди навоарӣ	А) технологӣ – иттилоотӣ; Б) маҳсулотӣ – хизматрасонӣ; В) ташкилӣ;	Ба навоарихои технологӣ – иттилоотӣ он навоарихое дохил мешаванд, ки ба воситаи шаклҳои муосири коркард, нигоҳдорӣ ва доду гирифтӣ иттилоот ба даст омадаанд. Ба монанди: интиқоли ғайринақдии воситаҳои пулӣ, қортҳои бонкӣ, истифода аз Интернет ва ғ. Навоарихои маҳсулоти он навоарихое ба шумор мераванд, ки бо амалиётҳои нави бонки алоқамандӣ доранд. Инчунин бо хизматрасониҳои анъанавӣ, ки муқаммал гардидаанд ва инкишофёфтаанд пайваست мебошанд. Навоарихои ташкили – иқтисодӣ заминаи асосии инноватсия ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин асоси самаранокии сиёсати инноватсионии бонк дар самти ташкили хизматрасониҳо, технология ва маҳсулотҳои нави бонки аз ин раванд вобастагӣ дорад.
5. Вобаста ба таъсири маҳсулоти нави бонкӣ ва қабули он аз ҷониби муштарӣ.	А) Соддагардонӣ; Б) Функсионалӣ; В) Заминавӣ.	Соддагардонии маҳсулотҳо ва ё хизматрасониҳои бонки баҳри беҳдошти қори мизоч бо бонк ба роҳ монда шуда, аз тағйирёбии он мизоч бояд қонеъ гардонидани шавад. Инноватсияи функсионалӣ барои нигоҳ доштани тарзу услуби пешниҳоди хизматрасониҳо қумак менамоянд. Ва барои нисбатан пурра қонеъ гардидани мизоч аз бонк қумак мерасонад. Инноватсияи заминавӣ бошад тартиби ташкил ва ба роҳ мондани амалиётҳои тамоман нави бонкӣ дар бар мегирад. Инчунин барои қонеъ гардонидани талаботи мизочоне ки дар давоми фаъолияти бонк ба амал омадаанд ва бонк натавонистааст онҳоро қонеъ созад равона карда мешавад.

6. Ҷабҳаҳои истифодабарӣ	А) Идораӣ; Б) Ташкилӣ;	Ҷабҳаи идораи метвонад самаранокии фаъолияти рохбариятро баланд бардорад. Навовари дар самти ташкили бошад ин истифодаи методҳои нав да пешбурди фаъолия, диди нав ба бизнес, ташкили ҷойҳои кори нав ва барқарор намудани муносибат бо дигар иштирокдорони бозор ба ҳисоб меравад.
7. Натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ - амалӣ	А) Илмӣ; Б) Техникӣ; В) Технологӣ; Г) Иттилоотӣ;	Навовари илмиро метавонем ҳамчун маҳсулот ва ё хизматрасоние донем, ки дар ташкилоти қарзи бори аввал мавриди истифода қарор мегирад ва натиҷаи қорҳои илми тадқиқоти мебошад. Навовариҳои техники бошад дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои бонки нағзони ба воситаи технологияи муосир ба ҳисоб меравад. Навовариҳои технологи ин ба роҳ мондани ғояҳои нав пешниҳоди маҳсулотҳои нав истифодаи ақидаҳои нав доништа мешавад. Навовариҳои иттилооти метавонанд ба бонк баҳри дастрас намудани иттилои сари вақти ва дуруст кумак намоянд.
8. Натиҷанокӣ	А) Дар сатҳи баланд; Б) Дар сатҳи нисбатан паст; В) Дар сатҳи муътадил;	Дараҷаи роҳандозии раванди навовариҳо дар ташкилотҳои қарзи, ки натиҷаи он ба маҳсулотҳои бонки тағйирот ворид намудааст.
9. Самаранокӣ	А) Иқтисодӣ; Б) Иҷтимоӣ;	Навовариҳои иқтисодӣ татбиқи хароҷотҳои ба ҳисоб мераванд, ки баҳри ноил гардидан ба навовариҳои равона гардидаанд. Навовариҳои иҷтимоӣ метавонанд ба самтҳои: беҳсозии шароити меҳнатӣ, баландбардории сифати хизматрасониҳо равона гарданд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [28,61]

Таҳлили ҷадвали 1.1. имконият медиҳад, ки навовариҳо дар амалияи ташкилотҳои қарзӣ ба таври зарурӣ ба роҳ монда шаванд. Аз нақша دیدан мумкин аст, ки натиҷаи рушди технологияи рақамӣ метавонад ба ҳаёти иқтисодӣ – иҷтимоии давлат таъсири мусбӣ дошта бошад. Яъне болоравии сатҳи зиндагӣ ва густаришҳои муносибатҳои иқтисодӣ метавонад аз дараҷаи истифодаи технологияи рақамӣ вобаста бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мисоли кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба рушди технологияи рақамӣ таваҷҷуҳи хоса дорад ва дар ин самт барномаҳои гуногунро рӯи қор овардааст. Махсусан дар Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ гардидааст, ки “сатҳи пасти рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва рушд наёфтани заминаи технологӣ, сатҳи пасти фаъолияти инноватсионӣ, технологияҳои сермасраф ва сатҳи баланди хӯрдашавии фондҳои асосӣ вабаста мебошад. Дар мамлакат механизми “маҷбуркунӣ” ба инноватсия ва раванди тижоратикунонии натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва фаъолияти таҷрибавию лоиҳакашӣ вучуд надорад” [23, с.34]. Дар воқеъ, баландбардории сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва роҳҳои тақшилотҳои молиявӣ – қарзӣ ба бозорҳои молияи ҷаҳонӣ аз дараҷаи инкишофи иқтисоди миллӣ вобаста мебошад. Беҳуда нест, ки дар Стратегияи мазкур мавқеи инноватсияҳо дар раванди пешбурди иқтисодиёти мамлакат баланд арзёбӣ гардидааст.

Ҳамзамон, дар Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ки барои солҳои 2022-2026 таҳия гардидааст, мавқеи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои бонкӣ бо истифода аз технология ва таҷҳизоти муосир ба таври хос мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин Стратегия (Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026) ба ҷанбаҳои муҳим ва асосии дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гардида, дарҷ шудааст, ки ҷиҳати рушди бозори хизматрасониҳои молиявӣ ва бонкӣ бояд дастрасии аҳоли ба нуқтаҳои физикии

хизматрасониҳои бонкӣ, таҷҳизоти технологии пардохтӣ ва мобилӣ дар тамоми ғӯшаҳои кишвар таъмин гардад [24,с.38].

Тибқи дурнамои ин Стратегия ҳаҷми амалиётҳои ғайринакдӣ дар ҳудуди кишвар то соли 2026 бояд ба андозаи 2,4 маротиба зиёд гардад ва хизматрасониҳои пардохтии рақамӣ ба андозаи 60 фоиз афзоиш ёбанд. Ҳамчунин, таъмини аҳолии калонсол бо хизматрасониҳои рақамӣ ба назар гирифта шудааст, ки он омил истифодаи инноватсияро дар фаъолияти субъектони иқтисодӣ таъмин месозад. Дар Стратегия дарҷ гардидааст, чӣхати такмили бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд хизматрасониҳои молиявии рақамӣ ва пардохтҳо вусъат бахшида шаванд. Омили мазкур метавонад хароҷотро кам гардонад ва дастрасиро ба маҳсулоти молиявӣ барои ҳамаи муштариёне, ки ба таври кофӣ бо хизматрасониҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро гирифта нашудаанд, васеъ гардонанд [24].

Натиҷаи чунин амалҳо метавонад дар вусъатдиҳии фарогирии шабакаҳои дастрасии рақамӣ барои ҳавасмандгардонии истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар мамлакат кӯмак расонад. Дар ин замина, Комилов С.Ҷ. низ ба маврид зикр менамояд, ки “рақамикунонии иқтисоди ҷаҳон моро барои фикр рондан оид ба бозсозии иқтисод бо мақсади ба он такони нав бахшидан водор месозад. Вобаста аз ин зарурати омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешқадам ва ба соҳаи иқтисоди Тоҷикистон ворид намудани пойгоҳҳои рақамӣ, ҳамгирии амсилаҳои тиҷоратӣ ба миён омадааст” [103, с.33]. Ба фикри ӯ, истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта яке аз роҳҳои муҳим ва асосӣ дар раванди инноватсиякунонии иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар воқеъ, раванди ташаккули инноватсия дар мамлакатҳои пешрафта, моро вазифадор менамояд, ки аз таҷрибаи ин давлатҳо ба таври мукамал омӯзем ва дар амалия ҷорӣ намоем. Комилов С.Ҷ. ба он назар аст, ки гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар худ якқатор мушкилиҳоро ба монанди: сатҳи маърифатнокӣ, нерӯи кадрӣ, мушкилоти инфрасохторӣ, маблағгузорӣ ва ғайра дорост [103, с.35]. Дар мавриди мушкилиҳо метавон бо муаллиф ҳамфикр шуд, зеро

саводнокии молиявии аҳоли ва норасоии кадрҳои баландихтисос дар соҳаи IT – технология яке аз муаммоҳои калидӣ мебошанд, ки имрӯз садди рушди рақамикунонӣ гардида истодаанд. Беҳуда нест, ки дар Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 баландбардории саводнокии молиявии аҳоли мавқеи баландро касб намудааст ва роҳҳои ҳалли саривақтии он пешниҳод гардидааст, ки ба назари мо дар оянда ин амал метавонад ҷиҳати рафъи ин ҳолат таъсири мусбӣ расонад [24].

Бояд зикр намуд, ки таҳияи стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ дар самти инноватсия заминаи муҳимро дар рушди ин раванд фаро меоранд ва таҳкими минбаъдаи рушди инноватсионии низоми бонкиро таъмин менамоянд. Маълум аст, ки қабули барномаҳо ва стратегияҳо амали муҳим аст ва ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки барномаҳои рушди дохилии худро дар заминаи чунин санадҳо таҳия намоянд. Махсусан, дар таҳияи стратегияи сиёсати молиявӣ бонкҳоро зарур аст, ки масъалаи гузариш ба низоми инноватсиониро ҷой диҳанд. Албатта наметавон гуфт, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо истифода аз технологияи муосир ва инноватсиякунонии маҳсулотҳои бонкӣ ба таври ғайриқаноатбахш пеш рафта истодааст. Аксари ташкилотҳои қарзии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ имрӯз ба раванди инноватсиякунонии маҳсулотҳо гузашта истодаанд, агарчанде, ки қаноатбахш баҳогузори намудан ғайриимкон аст. Дар ин самт бояд пеш аз ҳама ба рушди инфрасохтори бонкӣ бояд аҳамият дод. Дастрасӣ ба интернет, таҳкими интернетбонкинг, соддагардонии тартиби кори ҳамёнҳои мобилӣ, густаришдиҳии ҳисоббаробаркуниҳо миёни ташкилотҳои қарзӣ, коҳишдиҳии меъёри фоизи амалиётҳои бонкӣ ва ғайраҳо аз мушкилотҳои ба ҳисоб мераванд, ки пеши роҳи рушдҳои рақамикунонӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ боз медоранд.

Ҳамин тариқ, бо таҳқиқи адабиётҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ метавонем арз намоем, ки айни замон танҳо дар асоси тақвият бахшидани

чанбаҳои инноватсионии фаъолият ташкилотҳои қарзӣ метавонанд, ки ба натиҷаҳои назаррас дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ноил гарданд [63,с.118].

Ҳамин тавр, вобаста ба рушди иқтисоди муосир, такмилёбии муносибатҳои иқтисодӣ ва муносибат бо муштарӣён, ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии тоҷикистон амалкунанда бояд се вазифаи асосӣ ва калидиро иҷро намоянд:

1. Густариши шумора, сифат ва дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳо ва хизматрасонҳои бонкӣ (махсусан хизматрасониҳои фосилавӣ);
2. Истифодаи пурра ва комили технологияи муосир ҷиҳати татбиқи самараноки амалиёти бонкӣ;
3. Тақвияти савия саводнокии технологии кормандони бонк.

Дар воқеъ, бартарият дар шароити рақобати шадид миёни дигар ташкилотҳои қарзӣ масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад. Ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки стратегияи ҷорисозии инноватсия дар раванди фаъолияти худро қабул намоянд. Вобаста ба ин метавонем қайд намуд, ки имрӯз яке аз мушкилии асосӣ, ки дар аксари ташкилотҳои қарзӣ вучуд дорад, ин омили инсонӣ аст. Яъне муносибати кормандони бонк бо муштарӣён. Қисми зиёди мутахассисоне, ки дар ташкилотҳои қарзӣ фаъолият доранд, аз этикаи касбӣ бохабар нестанд ва муносибати худро бо муштарӣён ба таври зарурӣ роҳандозӣ намуда наметавонанд. Яъне муштарӣ метавонад ҳулосаи мусбӣ ва ё манфӣ худро оид ба ташкилоти қарзии мазкур барорад. Мутассифона, баъзе аз ташкилотҳои қарзии амалкунанда омили инсониро сарфи назар менамоянд ва ин сабаби кам гардидани муштарӣёни онҳо ва равнақ наёфтани фаъолияташон мегардад.

Ҳулосаи боби якум

1. Дар асоси пажӯҳишҳои анҷомпазируфта қайд намудан мумкин аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар раванди ташаккул ва рушди низоми иқтисоди миллӣ аҳамияти бузурги иқтисодӣ дошта, метавонад тараққиёти устуворонаи соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқро дар мамлакат таъмин

намояд. Чараёни ташаккул, сохтор ва аҳамияти иқтисодии бозори хизматрасонҳои бонкӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ ба таври густурда мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Дар баробари ин, рушди динамикии унсурҳои бозори хизматрасонҳои бонкӣ, таъсири технологияи муосир ба ин раванд ва тағйирёбии таъсири омилҳои дохиливу берунӣ ба фаъолияти субъектони ин бозор тақозо менамояд, ки ҷанбаҳои назариявӣю амалии ин бозор боз ҳам мавриди таҳқиқ қарор гирад. Таъсири бозори хизматрасонҳои бонкӣ ба рушди иқтисодиёт ва соҳаҳои муҳталифи хоҷагии халқӣ кишвар баланд арзёбӣ гардида, дастрасӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ, сармоягузори бахшҳои иқтисодиёти, азнавтақсимкунии сармоя ва бештар гардонидани аҳамияти иқтисодии ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳати таъмини рушди низоми хоҷагидории мамлакат роандозии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ зарур арзёб қарда мешавад.

2. Бозори хизматрасонҳои бонкӣ дар асоси тақвияти муносибатҳои иқтисодӣ, рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, таҳкими инфрасохтори молиявӣ инкишоф ёфта, доираи фаъолияти он давра ба давра васеъ гардидааст. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аввалин муносибатҳои молиявӣ дар шакли амалиёти бонкӣ, ивази асъор, пешниҳоди қарз ва қабули пасандоз дар кишварҳои Чин, Ҳиндустон ва баъзе аз давлатҳои Аврупо ба вуҷуд омадаанд ва то имрӯз ташаккул ёфтаанд. Воқеан, ташаккул ва рушди иқтисодиёти кишварҳои Аврупоӣ, Чин ва Ҳиндустон тавонистанд, ки ба ташкили муносибатҳои пулию қарзӣ таъсири мусбӣ расонанд ва дар ин замина бозори хизматрасонҳои бонкӣ рушд ёбад.

3. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки инноватсия ва чараёни фаъолияти инноватсионӣ барои ташкилотҳои қарзӣ аҳамияти махсус дошта, дараҷаи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ муайян менамояд. Ташкили стратегияи инноватсионӣ дар ташкилотҳои қарзӣ аз вазифаҳои муҳимтарини ташкилотҳои қарзӣ ба шумор рафта, самаранокии амалиёти бонкиро боло мебардорад ва хароҷотҳои ташкилотҳои қарзиро ба маротиб коҳиш медиҳад. Таҳияи стратегияи инноватсионӣ ва фаъолият

намудани ташкилотҳои қарзӣ тибқи он метавонад ба васеъгардии номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ, зиёд шудани муштариёни бонк аз ҳисоби шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, баландбардории сифати хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои пешниҳодшаванда, усулгардонии мавқеи бонк дар бозор ва ташкили низоми муассири пешинҳоди хизматрасониҳои фосилавии заминаи муносибро таҳия мекунад.

БОБИ 2. ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ

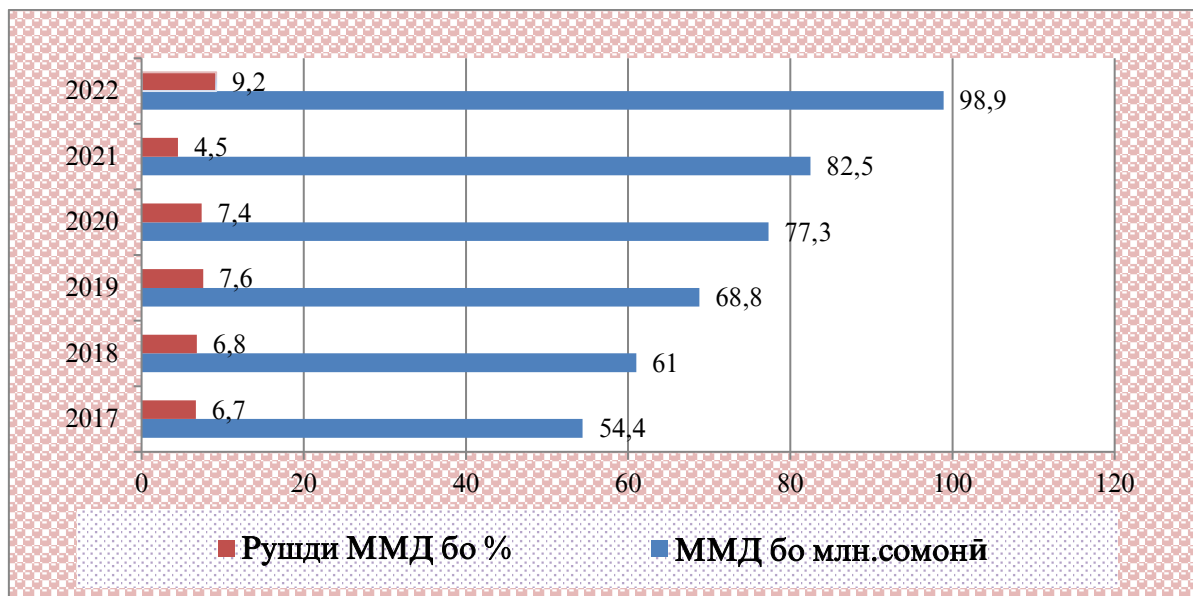
Новобаста аз рушди ноустувори иқтисоди ҷаҳон ва тағйирёбии иқтисодиёти кишварҳое, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо онҳо ҳамкориҳои иқтисодии муттақобила дорад, иқтисоди миллӣ таи солҳои 2020-2022 рушди мунтазам дошт. Наметавон таъсири омилҳои беруна, ба монанди бӯҳронҳои молиявӣ, пандемияи Covid-19, тағйирёбии қурбӣ ва ғайраро нодида гирифт. Зеро таъсири ин омилҳо ба сатҳи таваррум, даромаднокии аҳоли, рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба назар расид. Аммо чораандешиҳои Ҳукумати кишвар, барномарезиҳои стратегияи давлат дар ин самт тавонист, ки таъсири чунин омилҳоро то андозае коҳиш диҳад ва иқтисоди миллӣ рушди мунтазами худро аз даст надиҳад.

Мавриди тазаккур аст, ки таи даҳсолаи охир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти коҳиши камбизоатӣ ва рушди иқтисодӣ – иҷтимоии худ ба пешрафтҳои назаррас ноил гардид, ки ин аз рушди устувор гувоҳӣ медиҳад. Дар давоми солҳои 2000-2020 сатҳи камбизоатӣ аз 83% то 26,3% аҳоли коҳиш ёфт, ки рушди иқтисодӣ дар ин муддат ба ҳисоби миёна дар як сол 7% - ро ташкил медод. Пас аз сар задани пандемияи Covid-19 неқӯаҳволии иҷтимоию иқтисодии аҳоли тағйир ёфт [33]. Дар баробари ин, рушди иқтисоди дар соли 2022 таҳким ёфта, ММД дар ин сол 9,2 фоиз гардид, ки нисбат ба соли 2021 4,7 афзоишёбӣ ба назар мерасад (диаграммаи 1).

Дар Стратегияи миллии рушд (СМР) барои давраи то соли 2030 то соли 2030, 3,5 баробар зиёд кардани даромади аҳоли ва ду баробар коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ пешбинӣ шудааст, ки ин омил метавонад ба раванди рушду нумӯи хоҷагии халқи кишвар таъсири мусбӣ расонад ва дар ин радиф ба

пешрафти бозори хизматрасониҳои бонкӣ заминаи муҳими рушдро фароҳам оварад [32].

Диаграммаи 2.1. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва рушди он дар солҳои 2017-2022

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [27,38]

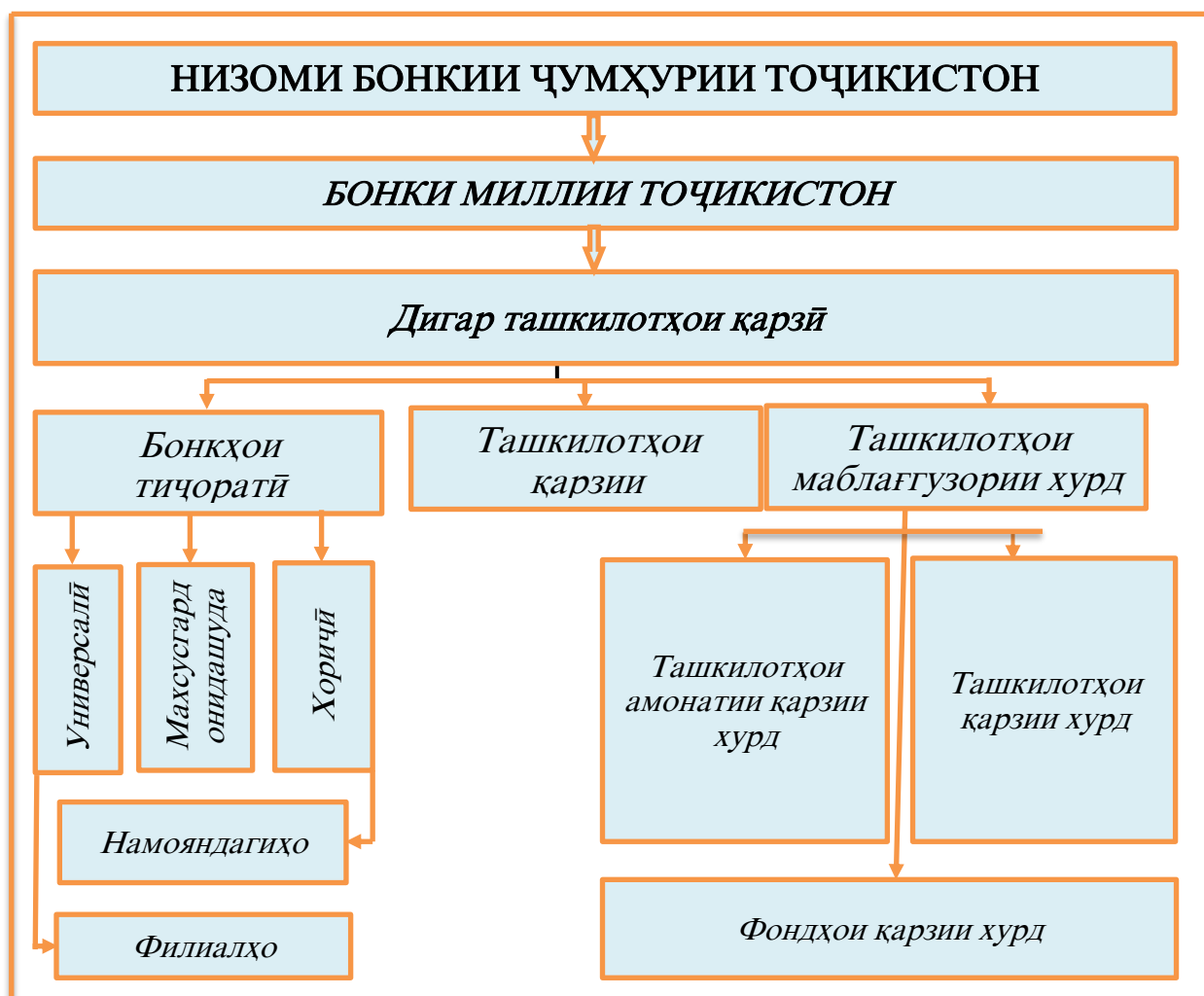
Аз диаграммаи 2.1 дидан мумкин аст, ки ММД – и кишвар таи 5 соли охир ба таври назаррас рушд ёфтааст. Дар ин давра (2017-2022) ММД рушди устувор дошта, дар соли 2017 - 6,7%, соли 2018 - 6,8%, соли 2019 – 7,6%, 2020 – 7,4%, соли 2021 – 4,5% ва соли 2022 – 9,2% афзудааст. Аз маълумотҳои овардашуда ба назар мерасад, ки танҳо соли 2020 рушди ММД нисбат ба соли 2019 ба андозаи 2,9% коҳиш ёфтааст. Коҳишёбии ММД дар соли 2020 ба назари мо таъсири бӯхронҳои молиявие, ки аксари кишварҳои оламо фарогир буданд, алоқаманд аст. Инчӯ бештар пандемияи Covid-19 таъсири худро гузошт, ки сабабгори асосии коҳишёбии рушди иқтисодӣ – иҷтимоии давлатҳои дунё доништа мешавад. Соли 2022 бошад ММД – и ҷумҳурӣ ба андозаи 9,2% рушд ёфт ва ин нишондиҳанда таи солҳои охир аз ҳама баланд арзёбӣ мегардад. Рушди мӯътадили ММД метавонад ба тамоми самтҳои иқтисодиёти кишвар таъсири мусбӣ гузорад. Аз ин ҷост, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола кӯшиш менамояд, ки ММД рушди устувор дошта бошад ва самаранокии хоҷагии халқи мамлакат таъмин гардад. Бо назардошти нақши калидӣ доштани бозори хизматрасониҳо дар

иқтисоди воқеии мамлакат ва таъсири ММД ба он, метавонем зикр намоем, ки ташаккулёбии нишондиҳандаи мазкур вазъи бозори хизматрасониҳо низ беҳ мегардад. Бозори хизматрасониҳо чи тавре, ки дар зербоби 1.1. дарч гардидааст, яке аз қисматҳои муҳими иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки қисмати муҳими ин бозорро бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад. Вобаста ба нишондодҳои Хазиная байналхалқии асър, бозори хизматрасонҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои ҷаҳон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Тибқи маълумотҳои институти мазкур 7,5 фоизи кулли хизматрасониҳоро дар олам хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳанд [143, с.114]. Ин нишондиҳанда гувоҳи мавқеи густурда доштани хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳоро возеҳ нишон медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи муҳимро касб намудааст ва аҳамияти он дар таҳкими иқтисоди миллӣ баланд арзёбӣ мегардад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба солҳои қабл инкишоф ёфта истодааст ва зарурияти тақвияти ҷанбаҳои ташкилӣ – иқтисодии он пеш омадааст. Фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ дар иқтисодиёти кишвари мо аҳамияти махсусро соҳиб гардидааст, ки метавонад дар равнаку ривочи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва иқтисодиёт таъсири амиқи худро гузорад.

Дар мувофиқа бо қонунгузориҳои ҷойдоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба низоми бонкӣ қайд намудан мумкин аст, ки сохтори институтсионалии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ду зинаи асосӣ ҷудо гардидааст. Дар зинаи якум БМТ ҳамчун мақоми танзимкунандаи низоми бонкӣ ва дар зинаи дуюм дигар ташкилотҳои қарзӣ [5;11;14]. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун институти соҳибхитӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мақоми махсуси худро дорад ва бо истифода аз механизмҳои муайян (меъёрҳои ҳатмӣ, меъёрҳои пруденциалӣ, меъёрҳои ғоизӣ) фаъолияти низоми бонкиро танзим ва назорат менамояд. Дигар ташкилотҳои қарзӣ бошанд вобаста ба меъёрҳои муайян намудаи Бонки миллии Тоҷикистон фаъолияти худро ба роҳ мемонанд [38].

Дар асоси гуфтаҳои боло сохтори институтсионалии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавонем дар чунин шакл гуруҳбандӣ намоем (расми 2.1).

Расми 2.1. Сохтори ташкилии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [38]

Мувофиқи нишондиҳандаҳои унсурии расми 2.1 маълум мегардад, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду зина иборат мебошад ва ҳар яке аз ин зинаҳо вазифаҳои ба худ хосеро иҷро менамоянд. Айни замон ташаккулёбӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъолияти самараноки Бонки миллии Тоҷикистон вобастагии амиқ дорад. Ҳам аз назари ташкилӣ ва ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ нақши Бонки миллии Тоҷикистон дар инкишофёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти бузург дорад. Дар таъмини рақобатпазирӣ ва ташкили фаъолияти

самараноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ, Бонки миллии Тоҷикистон мавқеи ҳалқунанда дорад. Аз ин ҷост, ки бонкҳои марказиро дар иқтисоди кишварҳои ҷаҳон “мегатанзимкунанда” ном мебаранд.

Маврид ба ёдоварист, ки пешрафт ва тақвияти низоми иқтисодӣ ва рушди субъектони хоҷагидорӣ аз самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ вобастагии амиқ дорад. Зеро азнавтасимкунии сармоя ва раवонасозии он ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ба воситаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, яъне бахши бонкӣ ба роҳ монда мешавад.

Тибқи маълумотҳои мавҷуда, қайд намудан зарур аст, ки ҷараёни рушди сохтори институтсионалии низоми бонкӣ таи солҳои 2018-2022 ба таври динамикӣ сурат нагирифтааст. Зеро таҳлилҳо исбот менамоянд, ки дар соли 2022 шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 64 адад расидааст, ки нисбати соли 2018 ба андозаи 15 адад коҳиш ёфтааст (ҷадвали 2.1).

Ҷадвали 2.1. - Нишондиҳандаҳои шуморавии ташкилотҳои қарзӣ дар давоми солҳои 2018 -2022 (бо адад, дар охири давра)

Номгӯӣ	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ бо адад (2022/2018)
Ташкилотҳои қарзӣ, ҳамагӣ	79	75	69	63	64	-15
Бонкҳо	17	17	19	14	15	-2
Бонкҳои анъанавӣ	17	16	18	13	14	-3
Бонкҳои исломӣ	0	1	1	1	1	+1
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	0	0	0	0	1	+1
Ташкилотҳои маблағгузории хурд	62	58	50	49	48	-14
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	25	22	18	18	19	-6
Ташкилотҳои қарзии хурд	6	6	5	4	3	-3
Фондҳои қарзии хурд	31	30	27	27	26	-5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27,38].

Вобаста ба таҳлили ҷадвали 2.1. қайд намудан мумкин аст, ки дар соли 2022 шумораи бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва дигар воҳидҳои сохтории онҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати соли 2018 ба андозаи

назаррас кам гардидааст. Соли 2018 дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон 79 адад ташкилоти қарзӣ амал мекард, нишондиҳандаи мазкур соли 2022 то ба ҳадди 64 адад, ва ё 18,9 фоиз коҳиш ёфтааст. Ба таври назаррас поён рафтани шумораи институтҳои молиявӣ-қарзии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда бо омилҳои дохилӣ, берунӣ ва макроиктисодӣ алоқаманд мебошад. Таъсири омилҳои бухронӣ ва беруниқтисодӣ ба чараёни фаъолияти низоми бонкӣ буд, ки шумораи ташкилотҳои қарзии амалкунанда таҷричан коҳиш ёфтааст. Илова ба ин, коҳишёбии босуръати шумораи ташкилотҳои қарзиро метавонем бо вазъи рақобатпазирии онҳо алоқаманд донем.

Дар шароити густариши муносибатҳои молиявӣ ва таҳрики вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ суботи молиявӣ яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ маҳсуб меёбад ва метавонад, ки дар таҳкими минбаъдаи хизматрасониҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшаванда аҳамияти вижа дошта бошад. Имрӯз мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳамон бонке, ки метавонад устувории молиявии худро нигоҳ дорад он бонк нисбатан эътимоднокии баланд дорад ва муштариёнаш низ зиёданд. Афзоишёбии давра ба давраи нишондиҳандаҳои молиявӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имконият медиҳад, ки аҳамияти иқтисодии онҳо дар иқтисоди миллӣ таҳким ёбад ва сармоягузориҳои молиявӣ ба соҳаҳо фузун шавад. Дар воқеъ, нишондиҳандаҳои молиявӣ барои таҷдиди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва ташкили фазои мусоиди сармоягузорӣ аҳамияти амалан баланд доранд, ки зина ба зина таҳкимбахшии онҳо аз фаъолияти густурда ва самараноки ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобастагӣ дорад (ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. -Нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2018-2022 бо млн. сомонӣ

Номгӯӣ	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ бо фоиз (2022/2018)
Дороиҳо дар маҷмуъ	21 201	21 976	26 307,38	22 414,74	30 030,66	+70,5
Дороиҳои бонкҳо	18 070	18 217	22 643,43	18 009,41	25 326,19	+71,3
Дороиҳои ташкилотҳои қарзии исломӣ	-	-	147,04	207,07	261,94	+56,1
Дороиҳои ТМХ	3 131	3 250	3 517,00	4 198,26	4 378,70	+71,5
Уҳдадориҳо	15 287	15 749	19 131,70	17 339,05	23 731,65	+35,5
Уҳдадориҳои бонкҳо	13 125	13 043	16 634,66	14 277,35	20 506,57	+64,0
Уҳдадориҳои ташкилотҳои қарзии исломӣ	-	-	50,10	79,02	117,43	+42,6
Уҳдадориҳои ТМХ	2 163	2 207	2 446,94	2 982,68	3 077,10	+70,2
Сармоя	5 913	6 226	7 175,74	5 075,69	6 299,01	+6,53
Сармояи бонкҳо	4 945	5 174	6 008,78	3 732,06	4 819,62	-2,6
Сармояи ташкилотҳои қарзии исломӣ	-	-	96,90	128,05	144,51	+66,6
Сармояи ТМХ	968	1 043	1 070,06	1 215,58	1 301,60	+74,4

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [27].

Вобаста ба нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ, ки дар давоми солҳои 2018-2022 дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ амал намудаанд, қайд кардан имконпазир аст, ки дороиҳои низоми бонкӣ дар давоми солҳои таҳлилӣ ба таври динамикӣ рушд ёфтааст. Агар дар соли 2018 ҳаҷми дороиҳои низоми бонкӣ 21 201,2 млн. сомони ро ташкил меод, пас ин нишондиҳанда дар давоми солҳои 2019,2020,2021 доман тақвият ёфта, соли 2022 маблағи 30 030,66 млн. сомони ро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2018 70,5 ғисад афзоишёбӣ дида мешавад. Дар ин давра, яъне давоми солҳои 2018-2022 сармояи низоми бонкӣ низ маҷмуъан ба андозаи 6,5% зиёд шудааст. Таҳкимёбии дороиҳои низоми бонкӣ яке аз унсурҳои асосӣ дар чараёни таъмини фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, метавонад, ки дар раванди сармоягузори соҳаҳои мухталиф нақши беандоза

бузург доранд. Махсусан дар ин давра зиёдшавии ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД дида мешавад, ки ин омили муҳими рушди низоми мебошад ва бозгукунандаи ҳолати рушди бемайлоии низоми бонкӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар ин давра (солҳои 2018-2022) ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ нисбати ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадди 25,9 ҷисад афзоиш дорад, ки нишондиҳандаи муҳим иқтисодӣ доништа мешавад. Дар қисми уҳдадориҳои низоми бонкӣ низ болоравии назаррас ба қайд гирифта шудааст, ки фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, алаҳхусус ҷалби пасандозҳо ва амонатҳо инъикос менамояд. Дар ин давра уҳдадориҳои низоми бонкӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 8444,3 млн. сомонӣ афзуда, умуман дар давраи таҳлилӣ, яъне давоми солҳои 2018-2022 уҳдадориҳои ташкилотҳои қарзӣ мутаносибан 64,5 ғоиз афзудаанд. Таҷриба нишон медиҳанд, ки сатҳи муътадили нишондиҳандаи дороиҳои низоми бонкӣ мутаносибан бояд аз 80 то 100%-и ММД-и кишвар қарор дошта бошад. Дар ҳолати баръакс он наметавонад рушди иқтисодиётро таъмин созад (ҷадвали 2.3).

Ҷадвали 2.3. -Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тижоратии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Номгӯи бонкҳо	Пасандозҳо (млн. сом)	Қарзҳо (млн. сом)	ROA	ROE	Меъ. ликвидноқӣ (К2.1, %)	Филиалҳо ва МХБ (микдор)	Банкоматҳо (шумора)
ҚСҚ «Ориёнбонк»	1815,8	3571,5	2,6%	11,0%	52,0%	279	91
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	1151,6	1556,5	2,8%	15,1%	72%	211	122
БДА ҚТ «Амонатбонк»	3775,7	684,7	1,0%	9,8%	85,0%	621	242
ҚСП Бонки «Арванд»	106,9	412,6	2,2%	11,7%	110,0%	67	0
ҚСП «Аввалин бонки молиявии хурд»	753,02	389,9	2,1%	13,4%	77,7%	43	19
ҚСП «Спитамен Бонк»	320,6	454,7	1,6%	10,3%	106,3	35	34
ҚСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон»	472,9	157,2	3,5%	11,4%	112%	13	16
ҚСҚ «Алиф Бонк»	137,8	220,3	1,2%	3,3%	58,6%	2	0

идомаи ҷадвали 2.3.

ҚСҚ «Коммерсбонки Тоҷикистон»	182,03	174,2	3,5%	8,2%	121,1%	42	33
ҚСП «Кафолатбонк»	15,1	63,7	0,7%	1,9%	61,6	5	2
ҚСП «Халиқ Бонк Тоҷикистон»	522,7	75,3	2,3%	12,1%	106,0%	11	44

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои [27,32] таҳия шудааст.

Таҳлили ҷадвали 2.3. нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои таҳқиқгардида, яъне солҳои 2018-2022 рушди низоми бонкӣ ба назар расида, нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ таҳким ёфтанд. Рушди нумӯи нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тичоратӣ дар шароити муосир аз ҳолати идоракунии захираҳо ва истифодат мақсадноки онҳо вобаста мебошад ва таҳлилҳо гувои онанд, ки дар давра захираҳои бонкӣ ба таври самаранок мавриди истифода қарор гирифтаанд ва болоравии муътадили онҳо таъмин карда шудааст. Дар робита ба ин, ҳиссаи пасандозҳо дар таркиби захираҳои бонкии КВД БА ҚТ «Амонатбонк» 3,775,7 млн. сомони ро ташкил дод, ки нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 аз нишондиҳандаҳои бузургтарин дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад [39]. Такмилёбии сандуқи пасандозии бонки мазкур аз фаъолияти самараноки он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дарак дода, мавқеи ин бонкро дар бозор инъикос менамояд. Пасандозҳои ҚСҚ «Ориёнбонк» низ дар ин давра ба таври назаррас боло рафта, маблағи 1,815,8 млн. сомони ро ташкил дод. Масъалаи ҷалби пасандозҳо дар ҚСҚ «Бонки Эсхата» низ ҳамчун омили ташкилкунандаи захираҳои бонкӣ мубрам арзёбӣ карда мешавад. Дар бонки мазкур ҳаҷми маблағҳои пасандозӣ дар соли 2022 1,151,6 млн. сомони ро ташкил намудааст.

Дар робита ба ҷадвали 2.3. дарҷ намудан зарур аст, ки раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз сатҳи даромаднокии доройҳои (ROA) ва сатҳи даромаднокии сармоя (ROE) арзёб мегардад. Дар ин давра, даромаднокии доройҳои ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» соли 2022 3,5%-ро ташкил додааст. Дар соли 2022 нишондиҳандаи ҚСП «Бонки

байналмилалии Тоҷикистон» дар низоми бонкӣ аз ҳама баланд мебошад. Доройҳои ҚСҚ «Бонки Эсхата» бошанд дар ин соли 2,8% даромад овардаанд, ки дар инзоми бонкӣ яке аз нишондиҳандаҳои баланд ба шумор меравад. Даромаднокии сармояи бонкҳои тиҷоратии кишвар низ дар соли 2022 рӯ ба инкишоф аст.

Мусаллам аст, ки тараққиёбии иқтисодиёти кишварҳо аз ташаккули соҳаҳои хоҷагии халқ ва иқтисоди воқеӣ вобастагии зиёд дорад. Бо дарки амиқи ин масъала, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз Ҳадафҳои стратегии мамлакатро саноатикунони босуръат муайян намудааст. Кишварҳои пешрафта, рушди иқтисодиёти худро дар таҳким ва ташкили низоми инкишофёфтаи саноат медонанд. Яъне соҳаи саноат яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ мебошад. Инчो таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи саноатӣ нишон медиҳад, ки бахши саноат пурмаҳсултарин бахш аст ва дар низоми иқтисодии ҷаҳон мавқеи бузургро касб намудааст. Ҷиҳати рушди соҳаи саноати кишвар низоми бонкиро зарур аст, ки заминаи мусоидро фароҳам оварад ва барои дастрасии соҳибкорони ин соҳа ба сармоя замина фароҳам созанд. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар раванди дастрасии соҳибкорони истеҳсолӣ ба маблағҳо аҳамияти бузург дорад, аз ҷумла пешниҳоди қарзҳо [2]. Қарз яке аз маҳсулотҳои муҳим дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа шуда, аз пешниҳоди он тараққиёти аксари соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат вобастагӣ дорад [4] (ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. -Сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ ва сифати он барои солҳои 2012-2022 бо млн. сомонӣ

Солҳо	Сандуқи қарзӣ дар маҷмӯӣ	Қарзҳои ғайрифаъол	Қарзҳои ғайрифаъол	ФПТИ	Сандуқи қарзии ҳолис	Қарзҳои ғайрифаъоли ҳолис	Вазни қиёсии қарзҳои
2012	3 076,6	2 847,3	229,3	-189,8	2 886,8	39,5	1,4%
2013	3 957,2	3 672,0	285,2	-249,7	3 707,5	35,5	1,0%
2014	4 355,1	3 941,7	413,4	-344,6	4 010,5	68,8	1,7%
2015	6 021,1	5 058,5	962,6	-477,0	5 544,1	485,6	8,8%

идомаи ҷадвали 2.4.

2016	7 767,0	5 818,3	1 948,7	-1 198,0	6 569,0	750,7	11,4%
2017	9 235,7	6 469,7	2 765,9	-1 547,0	7 688,7	1 218,9	15,9%
2018	8 121,7	3 732,5	4 389,2	-1 673,0	6 448,7	2 716,2	42,1%
2019	6 811,9	3 917,6	2 894,3	-1 696,0	5 115,9	1 198,3	23,4%
2020	6 606,5	4 085,0	2 521,5	2 027,0	4 579,5	494,5	10,8%
2021	7 578,4	5 168,2	2 410,3	1 834,0	5 744,4	576,3	10,0%
2022	8 809,0	6 365,3	2 443,7	1 790,4	7 018,6	653,3	9,3%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27]

Ҷадвали 2.4 инъикос менамояд, ки аз соли 2012 то соли 2017 сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ тадричан зиёд шудааст. Дар давраи таҳлилӣ маблағи умумии сандуқи қарзӣ дар низоми бонкӣ 3 076,6 млн.сомониро ташкил дод. Баъдан нишондиҳандаи мазкур дар соли 2017 то ба ҳадди 9 235,7 млн. сомонӣ зиёд шуд, ки 3 маротиба афзоишёбӣ ба назар мерасад. Нишондиҳандаи мазкур инъикоскунандаи сиёсати ғайриоқилонаи сиёсати қарзии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Ғайрисамаранок истифода намуданри захираҳои қарзӣ аз омилҳои махсуб меёбад, ки сифати сандуқи қарзиро паст намуда, даромаднокии бонкро зеро суол мебарад ва вазъи молиявӣ-иқтисодии онро нигаронкунанда мегардонад.

Вобаста ба ин, БМТ қўшиш ба харҷ дод, ки сар карда аз соли 2018, меъёрҳои фоизи қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ коҳиш дода шавад. Ин омил сабаб гардид, ки дар соли 2022 бақияи сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ 8 809 млн. сомониро ташкил диҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба маблағи 1 231 млн. сомонӣ ё ин, ки 16% афзоиш ёбад. Инчунин, бо ташкилҳои ду бонки дигар ҚСҚ "Алиф Бонк" ва КВД БССТ "Саноатсодиротбонк" ҳаҷми сандуқи қарзӣ дар низоми бонкӣ боз ҳам зиёд гардид. Бо афзоишҳои сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ рушди бемайлони бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷумҳурӣ тақвият ёфта, рақобатпазирӣ дар ин самт меафзояд, ки дар натиҷа сифати хизматрасониҳо беҳтар мегардад. Аммо дар ин замина истифодаи мақсаднок ва ҳадафмандонаи захираҳои мавҷуда ба мақсад мувофиқ буда, таъсири низоми бонкиро ба иқтисодиёт таҳрик медиҳад.

Вазъи пардохтпазирии бонк ва ё ташкилоти қарзӣ ба ҳолати сифати сандуқ қарзӣ таъсири мусбӣ расонида, мавқеи бонкро дар бозор қавӣ нигоҳ медорад [33]. Аз ин рӯ, нигоҳдории сатҳи баланди вазъи пардохтпазирӣ дар ташклиотҳо қарзӣ бояд тибқи талаботи БМТ нигоҳдорӣ гардад.

Дар асоси гуфтаҳо боло метавонем қайд намоем, ки сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ на танҳо барои бонк, балкӣ ба тамоми иқтисодиёти мамлакат таъсири мусбӣи худро мерасонад ва аз инчо маълум мегардад, ки бонкҳо бояд ба сифати он ва идоракунии самаранок таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намоянд. Илова бар ин, бо назардошти аҳамияти зиёд доштани амалиёти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки мавқеи бонкҳоро вобаста ба пешниҳоди қарзҳо дар алоҳидагӣ муайян намоем (ҷадвали 2.5).

Ҷадвали 2.5 -Мавқеи бонкҳо вобаста ба пешниҳоди қарз дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ (барои солҳои 2018-2022 млн. сомонӣ)

Номгӯи бонкҳо	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ бо фоиз (2022/2018)
ҚСҚ “Ориёнбонк”	2292,8	2298,9	2812,6	3571,5	3340,2	+68,6
ҚСҚ “Бонки Эсхата”	1253,6	1347,0	1460,7	1556,5	2069,1	+65,0
БДА ҚТ “Амонатбонк”	896,6	750,7	708,02	684,7	1072,9	+19,6
ҚСП “Спитамен Бонк”	218,1	231,5	303,9	454,7	613,3	+281,2
ҚСП Бонки “Арванд”	-	-	384636	412635	614486	+59,7
ҚСҚ “Алиф Бонк”	-	-	0	220318	429513	+94,9
ҚСП “Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон”	8,7	115,0	111,0	157,2	269,5	+308,5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27,38]

Ҷадвали 2.5 гувоҳи мавқеи бонкҳои тиҷоратӣ дар бозори қарзии мамлакат буда, бозгӯи маблағгузориҳои бонкҳо ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Аз ҷадвали оварда шуда дидан мумкин аст, ки таи солҳои 2018 – 2022 ҚСҚ “Ориёнбонк” аз ҳама бештар ба иқтисодиёт маблағҳои қарзиро пешкаш намудааст. Пешниҳоди қарз аз ҷониби ҚСҚ “Ориёнбонк” дар соли 2022-юм 3 340 292 ҳазор сомонино ташкил додааст, ки

нисбат ба соли 2018, 1 047 417 ҳазор сомонӣ ва ё 45,6 фисад афзоиш ёфтааст. ҚСҚ “Бонки Эсхата” низ дар давраи таҳлилӣ ба таври назаррас дар бозори қарзӣ фаъолият намуда, дар соли 2022 нисбат ба соли 2018, ҳиссаи қарҳои ин бонкӣ ба андозаи 65 фисад зиёд гардидааст Қарзҳои пешниҳоднамудаи КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар соли 2018, 896654 ҳазор сомони ро ташкил дода, ин нишондиҳанда соли 2022 ба андозаи 19,6 фисад афзудааст. Ҳамчунин, дар ин давра ҚСП “Спитамен Бонк” 181,1 фисад, ҚСП Бонки “Арванд” 59,7 фисад, ҚСҚ “Алиф Бонк” 94,9 фисад ва ҚСП “Бонки байналмилалӣи Тоҷикистон” 208,5 фисад ҳаҷми сандуқи қарзии худро афзоиш дода, пешниҳоди сармояи қарзиро ба иқтисодиёти миллӣ афзудаанд. Зиёдшавии сармояи қарзии бонкҳои низомсоз (ҚСҚ “Ориёнбонк”, ҚСҚ “Бонки Эсхата”, КВД БА ҚТ “Амонатбонк”) аз як тараф агар барои иқтисодиёти миллӣ манфиатбахш бошад, аз ҷониби дигар идоракунии бонкҳои бузург душвории зиёдеро ба вуҷуд меорад. Зеро бонкҳои бузург метавонанд бозори хизматрасониҳои қарзиро пурра аз худ намоёнд ва мавқеи бонкҳои тичоратӣ нисбатан заифро танг намоёнд, ки ин омил метавонад сабаби рақобати носолим дар бахши бонкӣ гардад ва рушди мӯътадили бозори хизматрасониҳои бонкиро боздорад [27]. Бояд қайд намуд, ки 45,1 фоизи сармояи қарзӣ дар идораи 2 бонки тичоратӣ аст ва ин метавонад ба ҳолати молиявӣи дигар ташкилотҳои қарзӣ таъсири манфӣ расонад [38]. Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон, чиҳати роҳандозии рақобати солим дар низоми бонкӣ бояд назорати ҷидди роҳмонад, то ки бонкҳои аз нигоҳи молиявӣ устувор мавқеи ташкилотҳои қарзии дигарро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ коста нагардонанд.

Дар ташкили сармояи қарзӣ ва таъмини иқтисодиёт бо захираҳои қарзӣ мавқеи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ бузург арзёбӣ мегардад. Инчунин, ҷалби пасандоз амалиёте ба шумор меравад, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бештар гузаронида мешавад ва дар ташаккули захираҳои қарзии бонкҳо аҳамиятнокии зиёд доранд. Пасандозҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим доранд ва дар соли 2022 бақияи умумии пасандозҳои ҷалбшуда 45,2 фоизи

дороиҳои низоми бонкиро ташкил доданд. Гузашта аз ин бақияи пасандозҳои низоми бонкӣ 84,6 ҷисди ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодгардидаи низоми бонкиро ташкил доданд, ки аз нақши калидӣ доштани пасандозҳо гувоҳӣ медиҳад (ҷадвали 2.6) [27].

Ҷадвали 2.6. -Бақияи пасандозҳои ҷалбшуда дар тавозуни бонкҳои тиҷоратӣ (барои солҳои 2018-2022 бо млн. сомонӣ)

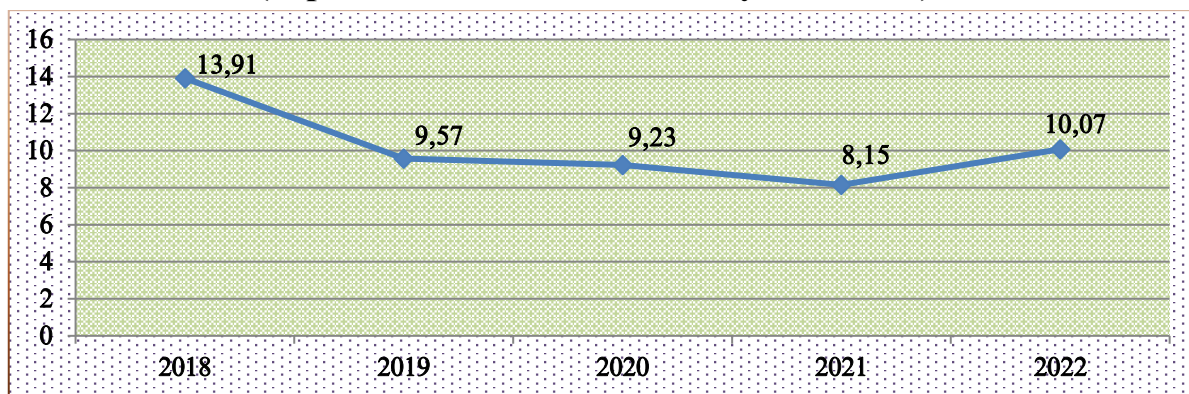
Номи бонкҳо	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирот (бо фоиз)
БДА ҚТ “Амонатбонк”	2892,3	3374,8	708,0	3775,7	3217,8	+89,9
ҚСҚ “Ориёнбонк”	1053,9	1378,3	2812,6	1815,8	1249,0	+18,5
ҚСҚ “Бонки Эсхата”	1078,4	878,6	1460,7	1151,6	1501,4	+39,2
ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд”	429,8	534,3	630,8	753,0	859,6	+200,0
ҚСП “Спитамен Бонк”	610,6	361,9	277,7	320,6	478,7	-21,5
ҚСП “Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон”	168,8	211,1	260,7	472,9	590,6	+285,8
ҚСҚ “Коммерсбонки Тоҷикистон”	39,4	169,7	89,0	182,0	272,6	+590,5
ҚСҚ “Алиф Бонк”	-	-	-	137,8	333,0	+141,6
ҚСП “Арванд”	-	-	94,3	106,9	154,3	+63,7

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [27].

Аз ҷадвали 2.6 мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар тавозуни аксари бонкҳои тиҷоратӣ ҳиссаи пасандозҳо ба таври мунтазам афзоиш ёфтааст. Танҳо бақияи пасандозҳои ҚСП “Спитамен Бонк” дар соли 2018 нисбат ба соли 2022 ба андозаи 21,5 фоиз коҳиш ёфтааст. Бақияи пасандозҳо дар тавозуни бонкҳои: БДА ҚТ “Амонатбонк” 11,2, ҚСҚ “Ориёнбонк” 18,5, ҚСҚ “Бонки Эсхата” 39,2, ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” 99,9, ҚСП “Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон” 249,7, ҚСҚ “Коммерсбонки Тоҷикистон” 590,5, ҚСҚ “Алиф Бонк” 141,6 ва ҚСП “Арванд” 63,7 банди фоизи афзоиш ёфтааст. Мавқеи БДА ҚТ “Амонатбонк” дар ин раванд назаррас мебошад ва дида мешавад, ки қисми зиёди пасандозҳоро ҷалб намудааст. Нишондиҳандаи муҳиме, ки дар раванди ҷалби пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ аҳамияти бештар дорад, ин даромаднокӣ аз маблағҳои гузашташуда

мебошад. Метавонем дарҷ намуд, ки аз нуқтаи назари иқтисодӣ бонкҳое, ки фоизи бештар барои пасандозҳо муайян менамоянд, мушкили молиявӣ доранд ва муштариёро зарур аст, ки огоҳона пасандозҳои худро ба бонкҳо гузоранд. Фаъолияти ҶСК “Тоҷиксодиротбонк” – ро метавонем мисол орем, ки таи солҳои 2013-2016 фоизи пасандозҳоро то ба андозаи 16-18% боло бурд [9-М, с.180]. Ҷадвали 2.6 гувоҳи он аст, ки ҳиссаи аз ҳама бештари пасандозҳо ба БДА ҶТ “Амонатбонк” рост меояд ва 31,6 фоизи пасандозҳоро дар низоми бонкӣ барои соли 2022 ташкил медиҳад. Мақоми дуюмро ҶСК “Ориёнбонк” касб намудааст, ки дар умум ҳаҷми пасандозҳои бонки мазкур 12,2 фоизи пасандозҳои бахши бонкиро дар соли 2022 ташкил медиҳад. Ҳиссаи ҶСК “Бонки Эсхата” дар бозори пасандозҳои низоми бонкӣ 14,7 фоизро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ, 58,5 фоизи пасандозҳои низоми бонкӣ ба се бонк рост меояд. Идораи қисми зиёди пасандозҳо аз ҷониби се бонк дар низоми бонкӣ, то андозае метавонад сабаби аз бозори рақобат дур намудани дигар ташкилотҳои қарзӣ гардад. Маълум аст, ки қисми зиёди сармояи бонкҳоро маблағҳои ҷалбшуда ташкил медиҳанд (75-80%). Аз ин рӯ, яке аз омилҳои маъмуле, ки метавонад ба раванди ҷалби воситаҳои пулии аҳоли мақоми асосиро касб кардааст, фоизи пасандозҳо ба ҳисоб меравад. Бо муайян намудани фоизи баланд бонк метавонад, ки дар ҷалби пасандозҳо пешгом гардад. Фоизи пасандозҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таи 5 соли охир дар диаграммаи 2.2 оварда шудааст.

Диаграммаи 2.2. -Андозаи фоизи пасандозҳои мӯҳлатнок дар бонкҳо (барои солҳои 2018-2022 бо пули миллӣ)

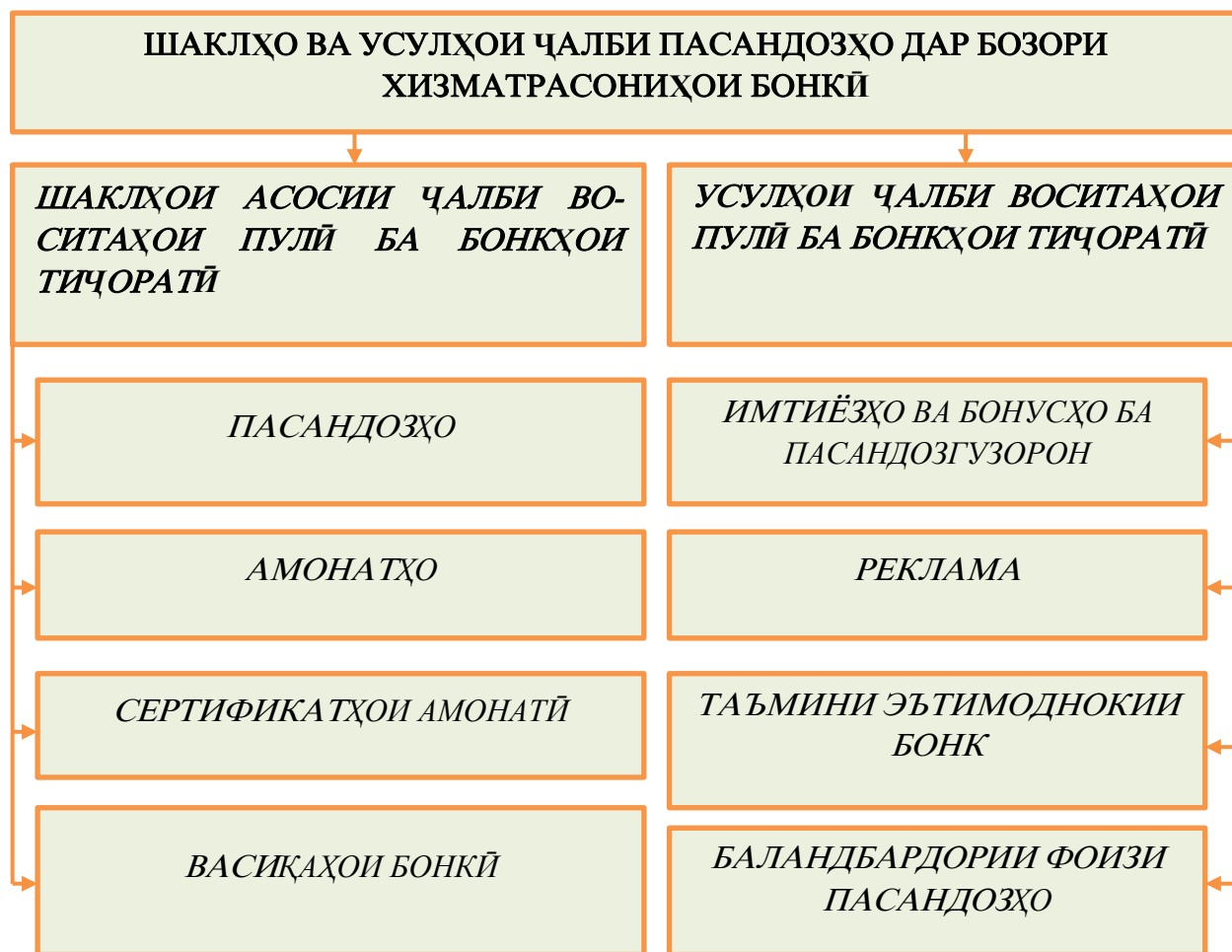

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27,38].

Диаграммаи 2.2 инъикос менамояд, ки аз соли 2018 то соли 2022 дар низоми бонкӣ фоизи пасандозҳо коҳиш ёфтааст. Аз 13,91 фоизи соли 2018 дар соли 2022 фоизи мазкур то ба 8,15 фоиз поён рафт. Поёнравии сатҳи фоизи пасандозҳои мӯҳлатнок дар ин давра ба омилҳои зиёди микро ва макро сатҳ вобастагӣ дорад. Пеш аз ҳама, коҳишёбӣ ва ё зиёдшавии фоизи пасандозҳо аз рушди иқтисодиёти миллӣ вобаста аст. Дар ҳолати рушди устувори иқтисодӣ талабот ба захираҳои қарзӣ меафзояд ва бонкҳо дар бозори пасандозӣ ғаёл мегарданд. Дар чунин ҳолат, ҷиҳати ба даст овардани маблағҳои муваққатан озод бонк фоизи пасандозҳои худро боло мебарад. Сабаби коҳишёбии фоизи пасандозҳо бошад аз талаботи дохилии бонк ба маблағ буда, аз раванди инкшофи иқтисоди миллӣ низ вобастагии амиқ дорад. Дар баробари ин, ҷалби бештари пасандозҳо аз ҷониби бонкҳо аз сиёсати молиявии пешгирифта ва имтиёзҳои пешниҳодгардида ба муштариён вобастагии зич дорад. Бонки тижоратӣ ҷиҳати ҷалби пасандозҳо бояд стратегияи махсуси худро дошта бошад ва усулҳои муосири маркетинги бонкиро мавриди истифода қарор диҳад. Имрӯз дар таҷрибаи бонкҳои тижоратӣ усулҳои гуногуни ҷалби пасандозҳо мавриди истифода қарор мегиранд (расми 2.1).

Зарур аст, ки имтиёзҳои гуногун, шаклҳои бештари маҳсулотҳои пасандозӣ ва ташвиқоти босамар роҳандозӣ карда шавад. Нақши давлат низ дар ҷалби пасандозҳо бояд назаррас бошад, зеро кафолати давлатӣ барои аҳоли аз эътиомдиёти низоми бонкӣ гувоҳи медиҳад. Танҳо дар доираи қонунгузории амалкунанда оид ба ҷуброни пасандозҳои шахсони воқеӣ амал намудани таъсири давлат басанда нест ва бояд барномаҳои махсуси давлатӣ дар ин самт қабул карда шаванд. Ҳолатҳои ба амаломандаи бонкҳои тижоратии ҚСҚ “Агроинветсбонк ва ҚСҚ “Тоҷиксодиротбонк” нишон доданд, ки нақши Бонки миллӣ низ дар ин самт назаррас нест ва ин ниҳоди калидии иқтисоди миллӣ ягон чораи таъсирбахш андешида натавонист. Вобаста ба ин, зарур аст, ки таъсири бевоситаи давлатӣ ба низоми бонкӣ бештар гардад, то ки

воситаҳои пулии муваққатан озод бештар ба бонкҳо ҷалб гарданд ва ба манфиати иқтисоди миллӣ сафарбар шаванд.

Расми 2.1. Шаклҳо ва усулҳои ҷалби маблағҳои муваққатан озод дар бонкҳои тиҷоратӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо пешниҳоди қарзҳо, ҷалби пасандозу амонатҳо ва дигар маҳсулотҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзӣ метавонанд мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонк устувор нигоҳ доранд ва ба рушди иқтисоди миллӣ таъсири худро гузоранд. Дар ин раванд таъмини рақобати шаффоф дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ зарур арзёб мегардад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тиҷоратӣ мавқеи онҳоро метавонем дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян намоем (ҷадвали 2.7).

Чадвали 2.7. -Ҳиссаи банкҳои тижоратӣ вобаста ба дорониҳо, сармоя ва даромаднокӣ дар бозори хизматрасониҳои банкӣ барои соли 2022 млн. сомонӣ

Номгӯи банкҳо	Дорониҳо	Сармоя	Фоида	Ҳиссаи банк аз рӯи дорониҳо бо фоиз
БДА ҚТ “Амонатбанк”	4437724046	575742913	66192 950	24,5
ҚСҚ “Ориёнбанк”	4067099220	1026259223	127711 177	22,4
ҚСҚ “Банки Эсхата”	3248884121	574519242	115965 672	17,9
ҚСП “Спитамен Банк”	1154586580	154529663	5459 390	6,3
ҚСП “Аввалин банки молиявии хурд”	1122928415	167379688	29125 399	6,2
ҚСП “Банки байналмилалӣ Тоҷикистон”	902726401	129907098	21478 805	4,9
ҚСП Банки “Арванд”	766178706	124842244	9007 668	4,2
ҚСҚ “Алиф Банк”	703836470	117580642	-12561 347	3,8
ҚСҚ “Коммерсбанки Тоҷикистон”	609877304	235611163	11228 423	3,3
КВД “Саноатсодиротбанк”	496393572	473310901	30462 696	2,7
ҚСП “Халиқбанк Тоҷикистон”	397398979	102543660	-5187 512	2,1
ҚСҚ “Тавҳидбанк”	185620408	109191795	4416 057	1,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27,38]

Чадвали 2.7 дорониҳои софи банкҳои тижоратиро инъикос менамояд, бинобар ин метавон тахмин кард, ки ин нишондиҳанда метавонад барои тавсифи бозори хизматрасониҳои банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардад. Бо истифода аз индекси Херфиндал – Хиршман метавонем сатҳи рақобатнокиро дар бозори хизматрасониҳои банкӣ муайян намоем. Индекси Херфиндал – Хиршман дараҷаи инҳисории бозорро нишон медиҳад. Мутаносибан, аз рӯи нишондоди индекси мазкур ин нишондиҳанда ҳар қадар паст бошад, ҳамон қадар хубтар аст, яъне дар бозор ширкатҳои рақобаткунанда зиёданд ва сатҳи рақобатнокӣ мӯътадил аст. Индекси Херфиндал – Хиршман ҳамчун маҷмӯи ҳиссаи ҳамаи банкҳои дар бозор амалкунанда муайян карда мешавад:

$$HHI = \sum Y_i^2, i = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Дар инҷо: ННІ – индекси Ҳерфиндал – Хиршман; Y_i – ҳиссаи ташкилот дар соҳа бо фоиз; n – шумораи ташкилотҳои дар соҳа амалкунанда. Индекси Ҳерфиндал – Хиршман аз адади 0 (дар шароити рақобати солим, вақте ки дар бозор фурӯшандаҳо беохир мавҷуданд, ки ҳар кадоми онҳо ҳиссаи ками бозорро назорат мекунанд) то 1 (ҳангоми мавҷудияти инҳисор дар бозор) фарқ мекунад. Агар мо ҳиссаҳои бозорро ҳамчун фоиз ҳисоб кунем, онгоҳ индекс қимматҳои аз 0 то 10,000 – ро дарбар мегирад. Чӣ қадаре ки арзиши индекс бузург бошад, тамаркузи фурӯшандагон дар бозор зиёд мегардад (Hirschman, 1964).

Ҳисоби индекси Ҳерфиндал – Хиршман:

$$\text{ННІ} = 24,5^2 + 22,4^2 + 17,9^2 + 6,3^2 + 6,2^2 + 4,9^2 + 4,2^2 + 3,8^2 + 3,3^2 + 2,7^2 + 2,1^2 + 1,0^2$$

$$\text{ННІ} = 1580,17.$$

Аз натиҷаи индекси Ҳерфиндал – Хиршман, ки баробар ба 1580,17 мебошад, бармеояд, ки тамаркузи фурӯшандагон дар бозор мӯътадил аст ва рақобат дар бозор қаноатбахш мебошад. Аммо тақсим намудани сармоя миёни бонкҳои тижоратӣ дар низоми бонкӣ аз манфиат холӣ нест. Зеро қисмати бештари сармоя ва дороиҳои дар дасти бонкҳои бузург қарор дорад ва ин омил ҳангоми сар задани бухронҳои молиявӣ метавонад, ки ҳолати пардохтпазирии низоми бонкиро бад гардонад. Яъне тибқи нишондоди индекси ННІ чӣ қадаре, ки шумораи ташкилотҳо дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ афзоиш ёбад, ҳамон қадар вазъи мӯътадили рақобатнокӣ таъмин мегардад ва дар ҳолати баръакс метавонад, ки сатҳи рақобати солим таъмин карда нашавад. Таҳлили бозори хизматрасонҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки шумораи фурушандагони маҳулотҳои бонкӣ дар бозор зиёд аст ва рӯ ба афзоиш дорад, ки ин омид бозгӯкунандаи ҳолати қаноатбахши рақобатӣ дониста мешавад. Аммо вобаста ба идоракунии сармоя дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ (аз рӯи бузургии сармояи бонкҳои тижоратӣ), ки тибқи индекс тамаркуз ҳисоб карда мешавад, дараҷаи мӯътадили дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ риоя нагардидааст.

Барои дақиқ муайян кардани сохтори ин бозор ва маҷеи бонкҳо мо индекси тамаркузро (консентратсия) мавриди истифода қарор медиҳем, ки то чӣ андоза бузург будани ҳиссаи ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ инъикос менамояд. Индекси тамаркуз (*concentration ratio*) ҳамчун маблағи ҳиссаи бозори бонкҳои калонтарин чен карда мешавад. Индекси тамаркуз бо истифода аз формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$CR = \sum Y_i, i=1, 2...k, \quad (2)$$

Дар инҷо: Y_i – ҳиссаи дороиҳои бонк дар низоми бонкӣ; k – шумораи бонкҳо, ки нишондиҳандаҳои онҳо ба ҳисоб гирифта шудааст. Тибқи нишондоди усули мазкур индекси тамаркуз барои як ва ё якчанд бонк агар зиёд бошад, ҳамон қадар бозор аз рақобати комил дуртар аст.

$$CR_3 = 24,5 + 22,4 + 17,9 = 64,8$$

$$CR_3 = 64,8$$

Меъёрҳои зерини муқоисаи сохторҳои бозориро фарқ мекунанд:

- бозор дорои тамаркузи мӯътадил ҳисобида намешавад, агар арзишҳои индекси се бонк баробар ба 45% бошад ($CR_3 < 0,45$);
- бозор бо арзишҳои CR_3 аз 0,45–0,7 муттамаказшуда ҳисобида мешавад;
- вақте ки $CR_3 > 0,7$ бошад, бозор дорои тамаркузи мӯътадил ҳисобида мешавад.

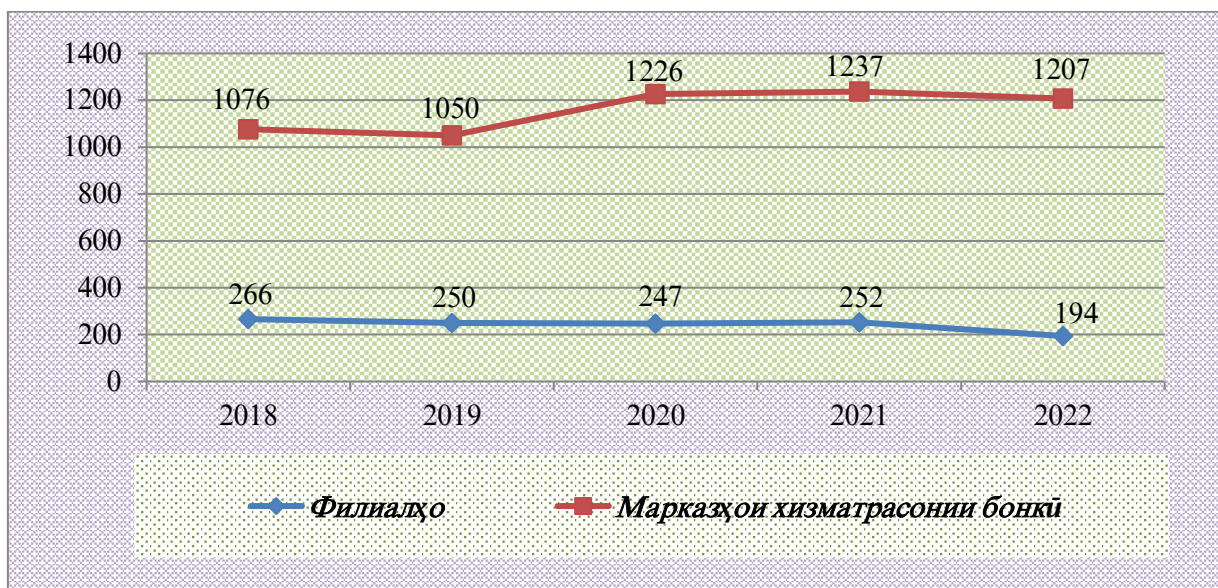
Таҳлили индекси тамаркуз (*concentration ratio*) нишон дод, ки 3 ташкилоти қарзии дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ба 64,8% баробар аст, ки ин аз меъёри муқарраргардидаи индекси тамаркуз зиёд мебошад. Муовофиқи индекси тамаркуз, агар зиёди аз 45%-и дороиҳои низоми бонкӣ дар зерини идораи камтар аз 3 ташкилоти қарзӣ бошад, пас бозор дорои тамаркузи мӯътадил ҳисобида намешавад. Чунин ҳолат дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баназар мерасад. Дороиҳои се бонки тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ҚСК “Ориёнбонк” ва ҚСК

“Бонки Эсхата” дар соли 2022 64,8 фоизи дороиҳои низоми бонкиро ташкил доданд, ки аз меъёри минималии индекси тамаркуз 19,8% зиёд мебошад. Дар робита ба ин, бояд зикр намуд, ки дар идораи якҷанд бонк қарор доштани имкониятҳои молиявӣ, техникӣ ва дороиҳо метавонад ҳангоми бӯҳронҳои молиявӣ аз эътидол берун барояд ва идоракунии он мушкул гардад, ки ин омил ба муфлисшавии ташкилотҳо қарзӣ оварда мерасонад. Зеро бо муфлис гардидани бонкҳои тижоратӣ низоми бонкӣ дар маҷмӯъ аз эътидол берун меравад.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.7 دیدан мумкин аст, ки се бонки таҳлилгардида 64,8 фоизи дороиҳои низоми бонкии мамлакатро идора менамоянд ва сатҳи мӯътадили рақобат вобаста ба дороиҳои низоми бонкӣ таъмин нашудааст. Бояд қайд намуд, ки бо назардошти ҳиссаи КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ки 24,5 % - ро ташкил медиҳад, метавон гуфт, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистон новобаста аз шумораи зиёди бонкҳои дорои ташкилотҳои бартаридошта мебошад. КВД БА ҚТ “Амонатбонк” яке аз бонкҳои ба ҳисоб меравад, ки мавқеи муҳимро касб кардааст. Дар баробари дороиҳо, сармояи бонкӣ мазкур низ дар низоми бонкӣ мақоми дуҷумро ишғол намудааст. Ишғоли мавқеи устувор ва пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ аз ҷониби ин бонк гувоҳи нақши бузург доштани он дар бозори хизматрасониҳои бонк аст [39]. Илова бар ин, шумораи филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои БДА “Амонатбонк” дар бозори хизматрасониҳо сол аз сол афзоиш ёфта истодааст (диаграммаи 2.3).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қисми зиёди бонкҳои тижоратӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки воҳидҳои сохтории худро дар шаҳрҳои бузург ва марказҳои шаҳраку ноҳияҳо таъсис диҳанд, ки ин дастрасии аҳолиро ба хизматрасонҳои бонкӣ мушкул мегардонад. Метавон зикр намуд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои 2010-2021 новобаста аз мушкилоти молиявӣ, бӯҳронҳои молиявии дохилӣ ва умумичаҳонӣ, зина ба зина инкишоф ёфтааст.

**Диаграммаи 2.3 - Шумораи филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии
банкӣ дар бозори банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2018-
2022)**

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27].

Диаграммаи 2.3 тамоюли рушди филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои банкиро дар бозори хизматрасониҳои банкӣ нишон медиҳад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои омории ин диаграмма мушоҳида намудан мумкин аст, ки шумораи филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои банкӣ дар низоми банкии кишвар ба таври якзайл рушд наёфтааст. Филиалҳои дар низоми банкӣ амалкунанда дар соли 2018, 266 ададро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2022 то ба 194 адад расид. Шумораи филиалҳои банкҳои тиҷоратӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2018, 72 адад ва ё 27 фоиз кам гардид. Пеш аз ҳама ба андешаи мо кам гардидани филиалҳо дар низоми банкии кишвар бо муфлисшавии ҚСҚ “Агроинвестбанк” ва ҚСҚ “Тоҷиксодиротбанк” алоқаманд аст. Марказҳои хизматрасонии банкӣ дар бозори хизматрасониҳои банкӣ мавқеи асосиро касб намудаанд ва қисмати зиёди хизматрасониҳо аз ҷониби ин марказҳо пешкаши муштариён мегардад. Шумораи марказҳои хизматрасонии банкӣ дар кишвар соли 2022 инкишоф ёфта, нисбати соли 2018-ум 131 адад ё ки 12,1% зиёд шудааст. Аммо, новобаста аз рушди шумораи марказҳои хизматрасонии банкӣ дастрасии аҳоли дар минтақаҳои мамлакат ба маҳсулотҳои банкӣ ташвишовар аст.

Бонкҳои тиҷоратӣ дар таъсиси марказҳои хизматрасонӣ дар минтақаҳои мамлакат таваҷҷӯҳ надоранд, ки ин аз ду омили асосӣ вобаста аст. Пеш аз ҳама бонкҳои тиҷоратӣ даромаднокиро фикр менамоянд ва марказҳои хизматрасониро дар шаҳрҳо ва ё марказҳои сараҳолӣ таъсис медиҳанд. Дуюм, бошад бо маҳдудиятҳои ҷоринамудаи БМТ оид ба таъсиси марказҳои хизматрасонӣ алоқаманд мебошад. Тибқи меъёрҳои муайяннамудаи БМТ ҳаҷми маркази хизматрасонии бонкӣ бояд аз 25м² зиёд бошад, шумораи кормандон на камтар аз 3 нафаро ташкил диҳад [1,с.3]. Ин маҳдудиятҳо ғайриамалиётӣ марказҳои хизматрасонии бонкиро дар шаҳру ноҳияҳое, ки ҳаҷми амалиёт ва даромадноки нисбатан кам аст, ғайрисамаранок мегардонад. Бонки миллиро зарур аст, ки дар ин самт бо бонкҳои тиҷоратӣ ҳамкорӣ намояд ва ба бонкҳое, ки дар минтақаҳои кишвар марказҳои хизматрасонии бештар ташкил мекунанд, имтиёзҳо пешниҳод намояд. Зеро айни замон дар минтақаҳои мамлакат хизматрасониҳои фосолабӣ ба таври зарурӣ инкишоф наёфтаанд ва ин ин омил зарурияти марказҳои хизматрасониро боз ҳам зиёд мекунад. Барои дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ лозим аст, ки марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар минтақаҳо бештар таъсис дода шаванд.

Дар ин давра, то андозае, инфрасохтори бонкӣ таҳия гардида, ғайриамалиётӣ густурдаи бозори бонкӣ ба роҳ монда шуд. Дороиҳои бонкҳои тиҷоратӣ дар ин давра ба таври назаррас афзоиш ёфта (3,2 маротиба) [27], ҳаҷми пешниҳоди қарзҳо (3,3 маротиба) низ зиёд шудааст [153, с.17]. Дар баробари рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоте мавҷуданд, ки бояд ҳалли худро ёбанд. Рушди амалиёти факторингӣ, лизингӣ, форфейтингӣ, хариду фурӯши коғазҳои қиматнок дар бозори хизматрасониҳои бонкии мамлакат бояд таъмин карда шавад. Зеро бонкҳои тиҷоратӣ ба чунин амалиёт таваҷҷӯҳ зоҳир намекунанд ва ин омил метавонад рушди густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро боз дорад. Илова ба ин, қисми зиёди дороиҳои низоми бонкӣ ба 3 бонк рост меояд (59%), ки ин сабаби боздории рақобати солим гардида, мавқеи дигар ташкилотҳои қарзиро дар бозор коҳиш медиҳад.

Таъмини рушди устувори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир бидуни истифодаи технологияи соҳавӣ ғайриимкон мебошад. Аз ин хотир, БМТ бояд ба рақамикунонии хизматрасониҳои пешкашшаванда аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намояд, зеро имрӯз бидуни истифодаи технологияи муосир ва рақамикунонии хизматрасониҳо бонк наметавонад дар бозори бонкӣ мавқеи устуворро касб намояд.

Таҳлили ҳолати рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси индекси ННІ нишон дод, ки шумораи фурушандагон дар бозор мувофиқ мебошад, аммо индекси тамаркуз мувофиқи нақша нест. Зеро ҳиссаи зиёди сармоя ва дороиҳои низоми бонкӣ дар (64,8%) идораи 3 бонки тижоратӣ мебошад. Дар ин самт Бонки миллии тоҷикистонро зарур аст, ки чораандешӣ намояд ва индекси тамаркузи сармояро дар низоми бонкӣ ба эътидол оваррад. Илова ба ин, дарҷ намудан зарур аст, ки ҳиссаи марказҳои хизматрасонӣ, филиалҳо ва намояндагӣҳои ташкилотҳои қарзӣ дар ҳуҳуди кишвар бояд афзоиш дода шаванд, то ки дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои низоми бонкӣ тақвият ёбад ва рушди муътадили бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар таъмин шавад.

2.2.Тамоюли рушди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар назди ташкилотҳои қарзӣ вазифаҳои зиёдеро гузошт. Таъмини фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ танҳо бо назардошти омилҳои болозикр имконпазир мебошад. Бо густариши муносибатҳои пулию қарзӣ ва рушди технологияи коммуникатсионӣ хизматрасониҳои бонкӣ низ бояд ташаккул ёбанд. Махсусан тартиби пешниҳод ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ бояд тибқи дархосту хоҳиши муштарӣён ва шарикони бонк ба роҳ монда шавад. Вобаста ба ин, бонкҳоро зарур аст, ки ҷиҳати касби мавқеи устувор дар бозори бонкӣ хизматрасониҳои худро тариқи электронӣ пешниҳоди муштарӣён гардонанд.

Гузариш ба хизматрасониҳои электронӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳои бонк талаботи замони муосир буда, бонкҳо бояд ҳарчи зудтар ба низоми мазкур гузаранд. Танҳо бо истифодаи васеи технологияи муосири бонкӣ ва пешниҳоди хизматҳо тариқи электронӣ ташкилоти қарзӣ метавонад мавқеи молиявии худро устувор нигоҳ дорад.

Метавонем зикр намоем, ки хизматрасонии бонкии рақамӣ айни замон ҳамчун омили муҳими рушди низоми бонкӣ баромад намуда, метавонад, ки қараёни тақвияти минбаъдаи фаъолияти ташкилотҳои қарзиро таъмин созад. Тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси рушди инноватсия ва технологияи муосири рақамӣ, на танҳо ҳамчун нишондиҳандаи тараққиёбии низоми пулӣ аст, балки ба раванди таҳкими иқтисоди милли метавонад, ки таъсири мусбӣ расонад. Сониян, низоми хизматрасониҳои бонкии рақамӣ имрӯз як механизми мураккабест, ки аз зерсохторҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобаста иборат аст. Инчунин, бояд қайд кард, ки бозори бонкии рақамӣ дар давоми чанд соли охир ба таври назаррас инкишоф ёфтааст. Дар робита ба талабот ба хизматҳои нави бонкӣ пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тариқи электронӣ дар кишвари мо муҳимияти зиёд касб намудааст. Ин пеш аз ҳама ба суръати баланди татбиқи бонкдорӣ инноватсионӣ вобаста аст. Чи тавре, ки дар зербоби 1.3 дарҷ гардидааст, инноватсия асоси рушди фаъолияти бонкҳоро ташкил медиҳад. Заминаи муҳими тақвияти рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи истифодаи технология ва мукамалгардонии инноватсия дар фаъолияти бонкҳо вобастагӣ дорад. Дар воқеъ, имрӯз бидуни тақвияти фаъолияти инноватсионии бонкҳо наметавон ба рушди устувори низоми бонкӣ ноил гардид. Чӣ қадар соҳиб гардидан ба рушди устувор ва таъмини мавқеи устувор дар бозори хизматрасониҳо бонкҳоро лозим аст, ки раванди гузариш ба рақамикунонии хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро суръат бахшанд. Зеро рақамикунонии хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ ба рақобатпазирӣ ва мавқеи бонк дар бозор таъсири мусбӣ дорад. Рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун омили калидӣ дар ҳамгироии муштарӣ ва бонк доништа мешавад. Дар ин раванд бонкҳо

бояд истифодаи технологияҳои иттилоотӣ – телекоммуникатсиониро ба таври васеъ роҳандозӣ намоянд. Тавассути ин бок метавонад рақобатпазирии ҳудро устувор нигоҳ дорад ва шумораи муштариёни ҳудро афзоиш диҳад. Бартариҳои рақамикунонии хизматрасониҳои бонкиро метавонем чунин шарҳ диҳем:

1. Дастрасии муштариён ба хизматрасониҳои бонкӣ ба таври шабонарӯзӣ (24/7);
2. Сарфасозии вақт ҳангоми истифода аз хизматрасониҳои бонкӣ;
3. Коҳишдиҳии хароҷот (камгардонидани ташкили марказҳо, офисҳо, шумораи кормандон, иҷорапулӣ ва ҳоказо);
4. Вусъатбахшӣ ба суръати ҳамкориҳои дучониба бо муштариён (аз байн бурдани навбатпой дар назди марказҳои хизматрасонии бонкҳо);
5. Зиёдгариҳои доираи хизматрасониҳо ва афзишёбии номгуӣ маҳсулотҳои бонкӣ;
6. Фароҳамории имконияти истифодаи якҷанд маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дар як вақт.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавонем дарҷ намоем, ки рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ба сатҳи даромаднокии муштариён таъсир расонида, ҳавасмандии онҳо боло мебардорад. Илова ба ин, раванди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи ташаккули рақамикунонии иқтисоди миллӣ вобастагии ногусастанӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун кишвари рӯ ба инкишоф чараёни ташаккули иқтисодиёти рақамиро таҳким бахшида истодааст, ки ин раванд ба тақомули бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ таъсиргузор мебошад. Дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якқатор қарорҳо ба анҷом расонид, ки метавонанд дар ин раванд заминаи мусоидро фароҳам оварад. Аз ҷумла қабули:

- Концепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020) бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2011, № 643 тасдиқ карда шудааст;

- Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, № 642 тасдиқ карда шудааст (17банд ва 136 зербанд);
- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.11.2003, № 1174 «Дар бораи стратегияи давлатии иттилоотӣ-коммуникатсионии технологӣ барои рушди Тоҷикистон» [41].

Дар ин самт саҳми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон назаррас аст. Махсусан бо дастгирии пайвастаи Пешвои миллат раванди рақамикунонии иқтисоди миллӣ суръат бахшида шуд. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонба раванди рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва густариши низоми инноватсионӣ дар мамлакат таваҷҷуҳи беандоза зоҳир менамоянд, ки ин боиси тадриҷан таҳкимёбии низоми иқтисодиёти рақамӣ ва гузариши суръатноки субъектони иқтисодӣ ба ин низом мегардад.

Дар ин замина раванди рақамикунонии бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ метавонад тақвият ёбад. Шароити муносири иқтисодиву иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки низоми хоҷагидорӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон бидуни тақвияти инноватсия ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ рушд намеёбад. Зеро муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ маданӣ ба таври суръатнок дар кулли ҷаҳон ба низоми рақамӣ гузашта истодаанд ва истифодаи технологияи рақамӣ ва инноватсия дар ин самт ногузир мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ки узви ҷудоинопазири иқтисодиёти ҷаҳонӣ махсуб меёбад, раванди гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар сатҳи назаррас тақвият ёфта истодааст ва мувофиқи таҳқиқотҳои Созмони Милали Муттаҳид вобаста ба рушди ҳукумати электронӣ исбот намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёни 193 давлати дунё дар мақоми 133-юм қарор гирифтааст. Қойи аввалро дар ин таҳқиқот Дания, баъдан Кореяи Ҷанубӣ ишғол менамоянд, дар ҷои сеюм бошад Эстония ҷой дорад. Инчунин, Федератсияи Руссия мақоми 36, Қазоқистон ҷои 29 ва Ўзбекистон дар ҷойи 87 – ум қарор гирифтаанд. Баҳогузори рушди ҳукумати электронӣ, ки аз ҷониби СММ гузаронида шуд

тибқи меъёрҳои зерин роҳандозӣ гардидааст: -сатҳи паҳншавӣ ва сифати интернет-хизматрасонӣ; -дараҷаи рушди инфрасохтори технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ; -сармояи инсонӣ (ҷадвали 2.8).

Бо қабули қарорҳои дахлдор дар самти гузариш ба ҳукумати электронӣ заминаи муҳим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шуд, ки метавонад ба рақамикунонии бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ таъсири ҳудро гузорад. Ин раванд ба такрористеҳсолоти иқтисоди миллӣ, иттилоотикунони фаъолияти ҷомеа ва ҷорисозии технологияи рақамӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ кишвар нақши калидӣ мегузорад [25,34].

Ҷадвали 2.8. - Рейтинги баъзе аз давлатҳо тибқи Индекси рушди ҳукумати электронӣ (барои солҳои 2019-2022)

Мавқеъ дар соли 2022	Давлатҳо	Индекси EDGI дар соли 2022	Индекси EDGI дар соли 2020	Мавқеъ дар соли 2020
1	Дания	0,9758	0,915	1
2	Кореяи Ҷанубӣ	0,9560	0,901	3
3	Эстония	0,9473	0,8486	16
36	Руссия	0,8244	0,7976	32
29	Қазоқистон	0,8375	0,7597	39
87	Ўзбекистон	0,6665	0,6207	81
133	Тоҷикистон	0,4649	0,422	131
158	Туркманистон	0,4034	0,3652	147

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифодаи маълумоти таҳқиқоти СММ «Рейтинги давлатҳои ҷаҳон аз рӯи Индекси рушди ҳукумати электронӣ» (EDGI Survey 2019, 2022) тартиб дода шудааст.

Дар баробари таҳқиқотҳои дар боло овардашудаи СММ, инчунин дар ҷаҳон марказҳои вучуд доранд, ки раванди гузариш ба иқтисодиёти рақамиро ба таври дақиқ таҳлил менамоянд ва рейтингҳои давлатҳоро дар ин робита муайян месозанд. Марказҳои рейтингии ҷаҳонӣ, ки дар ин самт фаъолияти самаранок доранд ва фаъолияти инноватсиониро дар мамлакатҳо баҳогузорӣ менамоянд, мактаби байналмилалӣ **INSEAD** Донишгоҳи Корнелӣ ва Ташиклоти ҷаҳонии моликияти зеҳнӣ (**World Intellectual Property Organization**) маҳсуб меёбанд. Марказҳо болоқайд ба таври доимӣ ҳисобҳои худро вобаста ба «**Индекси глобалии инноватсионӣ**» ба таъ

мерасонанд, ки инъикоскунандаи фаъолияти густурдаи ин ниҳодҳо арзёбӣ мегардад (ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. - Рейтинги якқатор кишварҳои ҷаҳон тибқи Индекси глобалии инноватсионӣ (барои солҳои 2020-2022)

Мавқеъ дар соли 2022	Кишварҳо	ГП дар соли 2022	ГП дар соли 2020	Мавқеъ дар соли 2020
1	Швейтсария	66,1	68,4	1
2	Шветсия	62,5	63,1	3
3	ИМА	60,1	59,8	6
47	Руссия	35,6	37,9	46
77	Қазоқистон	28,6	31,4	74
93	Ўзбекистон	24,5	-	-
109	Тоҷикистон	22,2	26,5	101
-	Туркманистон	-	-	-

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифодаи ҳисоботи Индекси глобалии инноватсионӣ (Suggested citation: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2019): The Global Innovation Index 2019: Energizing the World with Innovation. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva, p.430.) тартиб дода шудааст.

Аз нишондиҳандаҳои омории ҷадвалҳои 2.8 ва 2.9 дидан мумкин аст, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳқиқоти гузаронидаи ин марказҳои таҳқиқотӣ дар сатҳи поён қарор дорад ва рушди пайвастаи он ногузир доништа мешавад. Миёни давлатҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ҷойгир аст. Аз ин лиҳоз рушди инноватсия ҳамчун омили тақвиятбахшанди низоми хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста зери таваҷҷуҳи роҳбарияти олии кишвар қарор дорад ва маълум аст, ки бидуни пешрафти инноватсия ва технологияи инноватсионӣ таъмини пешрафти доимии соҳаҳои мухталифи иқтисодиву иҷтимоӣ ғайриимкон мебошад [29].

Маврид ба ёдоварист, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фарҳанги истифодаи интернет рушд наёфтааст ва аҳоли бештар интернетро на ҳамчун василаи содагардонии фаъолияти иқтисодиву иҷтимоӣ, балкӣ ҳамчун воситаи дилхушӣ истифода менамояд. Субъектои хоҷагидор ва мақомотҳои дигари соҳавӣ интернетро ҳамчун василаи интиқоли маълумот мавриди истифода қарор додаанд, ки ин боиси ғайрисамранок истифодагардиди воситаҳои технологӣ ва инноватсия дар фаъолияти хоҷагидорӣ мегардад.

Дар чараёни фаъолияти субъектони хоҷагидор ва мақомотҳои идоракунанда бошад танҳо хангоми доду гирифти маълумот истифода мегардад. Ҳол он, ки дар давлатҳои тараққиқарда тақрибан 92%-и истифодаи интернет ба интиқол (хариду фурӯш)-и молу маҳсулот рост меояд [29]. Маълум аст, ки хариду фурӯши онлайнӣ тариқи низоми бонкӣ роҳандозӣ карда мешавад ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳо зарур аст, ки зудтар низоми рақамикунонии хизматрасониҳо ба таври комил татбиқ намоянд. Барои татбиқи мукаммали низоми рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ, бонк бояд стратегияи махсуси худро қабул намояд. Дар асоси коркарди стратегияи рақамикунонӣ бояд раванди фаъолияти бонк куллан ба назар гирифта шавад. Стратегияи мазкур бояд ҷанбаҳои, ки дар ҷадвали 2.10 оварда шудаанд, фарогир бошад.

Ҷадвали 2.10. Ҷанбаҳои асосии стратегияи рақамикунонии маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонк

Самтҳо	Шарҳи самтҳои асосӣ
<i>Эҷоди маҳсулоти рақамӣ</i>	Қонеъзозии талаботи муштарӣ ва роҳандозии фаъолият тибқи хоҳиши муштарӣ, метавонад шумораи муштарӣро афзояд ва доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро зиёд кунад
<i>Роҳандозии ҳамкориҳои густурда бо муштарӣ</i>	Татбиқи хизматрасониҳои фосилавӣ, аз ҷумла пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои фардӣ, метавонад пойгоҳи мизбонии бонкро тақвият бахшад ва коэффисиенти нигоҳдории муштарӣро боло бардорад.
<i>Коркарди экосистемаи молиявӣ бо партнерҳо</i>	Ташкили имкониятҳо оид ба фурӯши маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонк бо истифода аз платформаи партнёрҳо, ки метавонад сифати хизматрасониҳо беҳтар созад ва шумораи онҳо афзоиш диҳад (роҳандозии ҳамкориҳои судманд бо дигар иштирокчиёни бозор).
<i>Роҳандозии муносиботи фосилавӣ бо танзимгар (БМТ)</i>	Автоматикунонӣ ва роҳандозии ҳамкориҳои дохилӣ бо танзимгар бидуни коғаз метавонад хароҷотҳои тарафайнро кам гардонад ва хавфҳои амалиётро коҳиш диҳад.
<i>Татбиқи бизнес-инкубаторҳо</i>	Коркарди ғояи экосистема имконият медиҳад, ки қарорҳо ба таври фаврӣ қабул гарданд ва дараҷаи қаноатмандии муштарӣро боло равад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

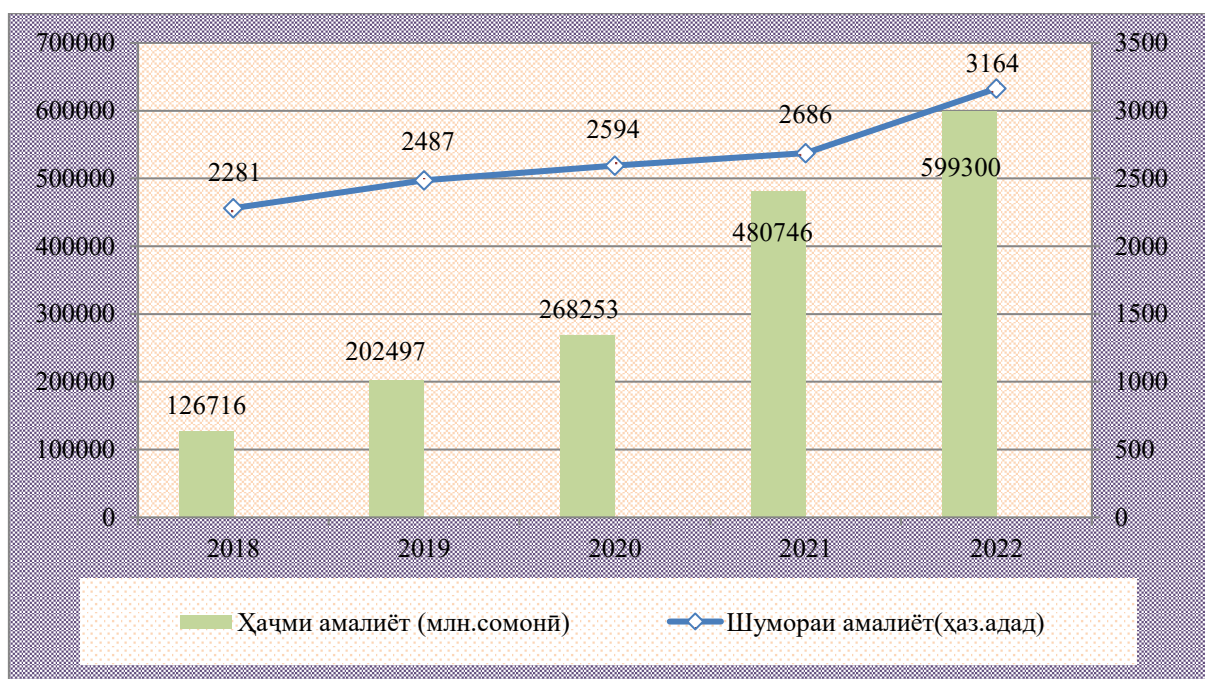
Таҳияи стратегияи рақамии рушд омили асосӣ ва муҳими таъмини фаъолияти самараноки бонк мебошад. Зеро дар шароити муносири иқтисодӣ бозориёбӣ бидуни рақамикунонии хизматрасониҳо ғайриимкон мебошад.

Илова ба ин, таъмини рақобатпазирии бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сатҳи истифодаи технология дар фаъолияти бонк ва дараҷаи пешниҳоди хизматрасониҳои рақамӣ вобастагии ногусастанӣ дорад.

Мутаассифона, бонкҳои амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи рақамикунонии муайян надоранд, ки ин сабаби ғайрисамаранокии фаъолияти онҳо мегардад. Пеш аз ҳама ҷиҳати тақмили низоми рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳудуди кишвар бояд инфрасохтори зарурӣ таҳия карда шавад. Заминаи асосии рушд, ҷиҳати рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ин таҳияи инфрасохтор ба ҳисоб меравад. Яке аз қисматҳои муҳиме, ки дар раванди тақмили низоми рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ таъсири амиқ мегузорад, ин дастрасии аҳоли ба **ИНТЕРНЕТ** мебошад. Таъмини рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ танҳо дар асоси ташкили интернетӣ баландсуръат ба роҳ мондан имконпазир аст. Аммо, Ҷумҳурии Тоҷикистон миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ оид ба дастрасии аҳоли ба интернет дар мақоми охир қой ғирифтааст. Тибқи маълумотҳои омории Бонки Ҷаҳонӣ танҳо 17% - и аҳолии мамлакат имкони истифодабарии интернетро доранд. Дар ҳоле, ки аҳолии кишварҳои Қирғизистон 28%, Ўзбекистон 44% ва Қазоқистон 55% - ро ташкил медиҳад [89, с.117-118]. Нишондиҳандаи мазкур гувоҳи возеҳи дар сатҳи паст қарор доштани дастрасии аҳоли ба интернет дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки тараққиёбии мунтазами рақамикунонии иқтисодиёти мамлакатро боз медорад. Масъалаи дигаре, ки садди роҳи истифодаи густурдаи аҳоли аз интернет мебошад, ин гаронии нархи он аст. Дастрасии васеъи аҳоли ба интернет аз ин сабаб маҳдуд боқӣ мемонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бастаи обунаи интернет барои аҳоли ҳудуди 16%-и даромади миёнаи аҳолиро ташкил медиҳад, ки нисбат ба нархи интернет дар кишварҳои ҳамсоя ба маротиб гарон мебошад. Аз сабаби дастрасии сусти интернет ва нархҳои баланд, танҳо 57% ширкатҳо дар Тоҷикистон барои муошират бо муштариёни худ аз почтаи электронӣ истифода мебаранд ва камтар аз 40% ширкатҳо дорои вебсайти худ мебошад [89, с.118].

Бонки миллии Тоҷикистон – ро лозим аст, ки бо дигар сохторҳои дахлдор (Хадамоти алоқаи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ ва ғ.) чӣхати дастрасии аҳоли ба интернетӣ баландсуръат дар бахши бонкӣ чораандешӣ намоянд. Танҳо дар ҳолати таҳияи инфрасохтори зарурӣ мо метавонем раванди рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ва дар маҷмӯъ иқтисоди миллиро таъмин намоем. Ҳиссаи пардохтҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи Низоми автоматишудаи байнибонкии интиқоли маблағҳо (НАБИМ) сол аз сол афзоиш ёфта истодааст, аммо шароити муосир инкишофи босуръати онро тақозо дорад (диаграммаи 2.4).

Диаграммаи 2.4. - Ҳаҷм ва шумораи пардохтҳои тариқи НАБИМ амалигардида (барои солҳои 2018-2022)

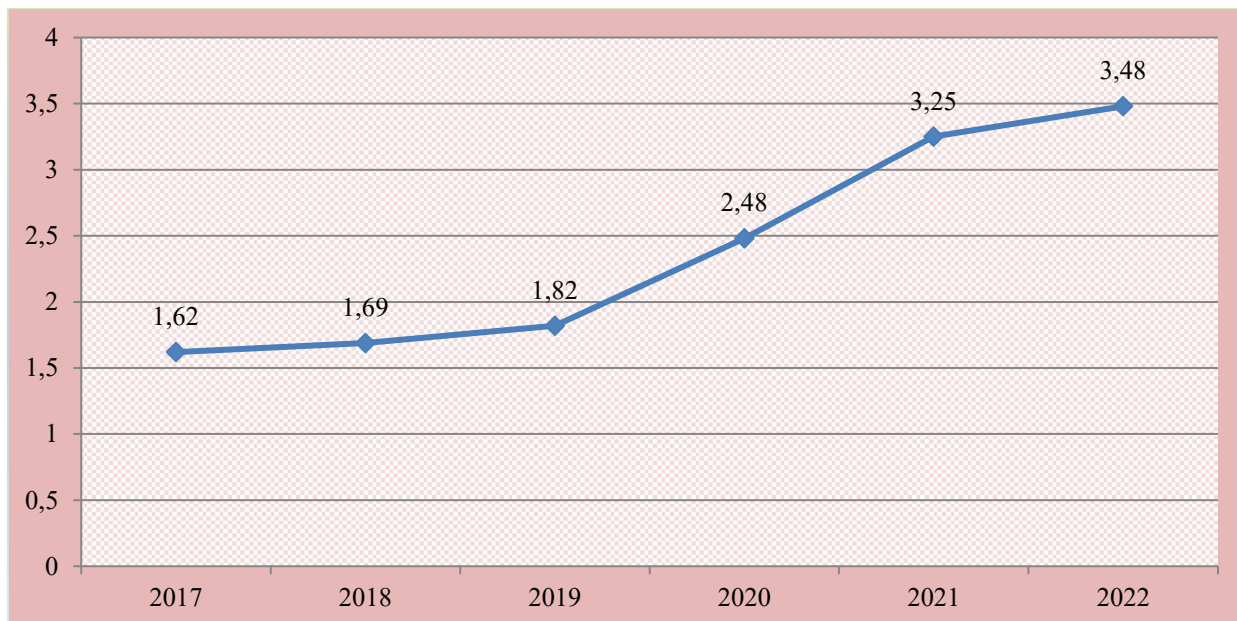
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27,38].

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.4. мушоҳида намудан мумкин аст, ки шумораи амалиётҳои, ки тавассути НАБИМ иҷро гардидаанд, таи солҳои 2018-2022 ба таври мунтазам зиёд гардидаанд. Агар дар соли 2018 2281 амалиёт иҷро шуда бошад, пас нишондианди мазкур дар давоми соли 2022 ба 3164 адад расида, нисбати соли 2018 38,7% зиёд гардидааст. Ҳаҷми амалиётҳо низ дар ин давра ба таври назаррас афзоиш ёфта, соли 2022

маблағи 599300 млн. сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 4,7 маротиба зиёд аст.

Бояд гуфт, ки дар давраи таҳлилшуда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ афзоиш ёфта, дар соли 2017 нисбат ба соли 2022 1,86 маротиба афзоиш ёфтааст (диаграммаи 2.5.)

Диаграммаи 2.5. - Шумораи умумии қортҳои пардохтӣ (барои солҳои 2017-2022 млн.адад)

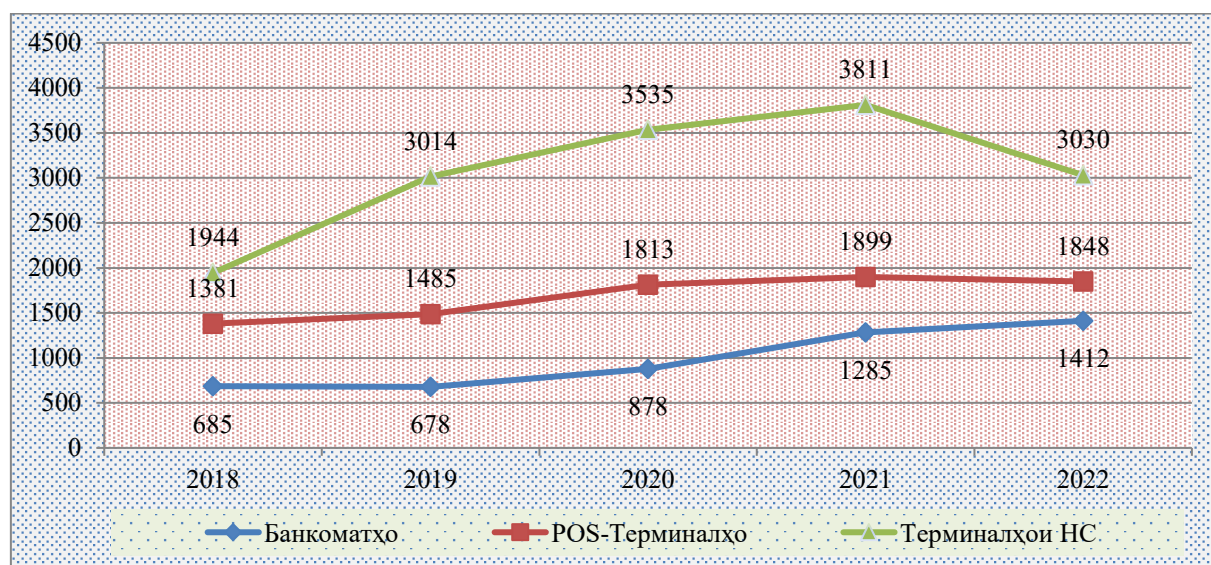

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27]

Аз диаграммаи 2.5. дидан мумкин аст, ки шумораи умумии қортҳои пардохтӣ дар ҳудуди кишвар ба таври назаррас бол рафта аст. Рушди устувори эмиссияи қортҳои пардохти таи солҳои 2019-2020 ба назар мерасад, ки ин аз таҳкимёбии ҳамкориҳои низоми бонкии мамлакат бо бонкҳои хориҷи кишвар гувоҳӣ медиҳа. Махсусан, ҳамкориҳои бахши бонкии кишвар бо бонкҳои Федератсияи Россия ин равандро густариш бахшид. Ташкили низоми Р2Р (аз қорт ба қорт) раванди эмиссия ва пардохтҳои ғайринақдиро зиёд намуд. Яъне интиқоли пул аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Федератсияи Россия фаъолият менамоянд тариқи қортҳо афзоиш ёфт. Дар натиҷа шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳати ба даст овардани қортҳо муроҷиат намуданд ва эмиссияи қортҳои бонкӣ афзуд. Низоми Р2Р интиқоли маблағҳоро миёни аҳоли осон

гардонид ва харочотои гуногунро коҳиш дод. Аҳоли бо истифода аз ҳамёнҳои мобилии худ тариқи ин низом дар дилхоҳ вақт метавонад маблағҳои худро интиқол диҳад. Раванди мазкур низоми бонкиро водор месозад, ки дар ин самт чораҳои заруриро андешад. Зеро барои рушди ҳамаҷонибаи ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ зерсохтори устувор лозим мебошад. Таҳкими инфрасохтор ва таҳияи низоми пардохтии устувор дар ин самт зарур арзёбӣ мегардад [9]. Болоравии шумораи қорғҳои пардохтӣ дар рушду инкишофи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ саҳми беандоза дорад ва ин раванд бояд аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ҳамаҷониба дастгирӣ ёбад. Барои тақмили инфрасохтори хизматрасониҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ шабакаи бузурги банкоматҳо, POS-терминалҳо, терминалҳои савдо ва ғайра бояд таҳия карда шавад (диаграммаи 2.6.).

Диаграммаи 2.6. - Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ дар давоми солҳои 2018-2022 (адад)

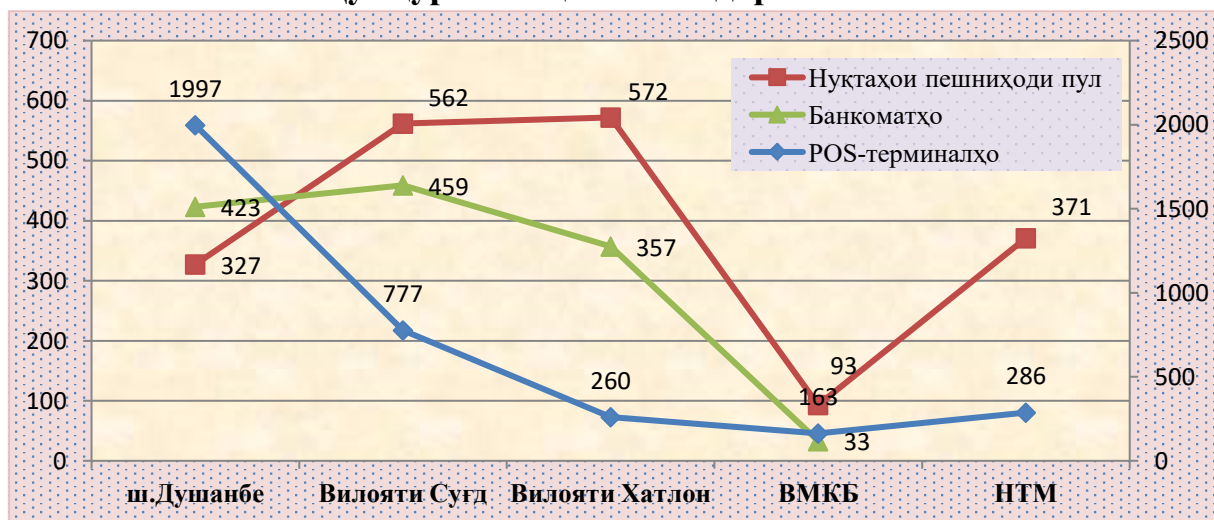
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27].

Аз диаграммаи 2.6. дида мешавад, ки инфрасохтори пардохтӣ таи солҳои 2018-2022 ба таври гуногун инкишоф ёфтааст. Аз нишондиҳандаҳои инфрасохтори пардохтӣ бармеояд, ки банкоматҳо дар ин давра ба таври назаррас инкишоф ёфтаанд. Агар соли 2018 шумораи банкоматҳо дар кишвар 685 адад бошад, соли 2022 ин нишондиҳанда ба 1412 адад расидааст. Дар ин

муддат банкоматҳои зиёда аз 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Вале нишондиҳандаҳои дигар, POS-терминалҳо ва терминалҳои нуктаҳои савдо дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 коҳиш ёфтаанд. Коҳишёбии POS – терминалҳо ва терминалҳои нуктаҳои савдо аз фаъолияти ғайрисамараноки ташкилотҳои қарзӣ ва нуктаҳои савдо дарак медиҳад.

Рушди инфрасохтори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина инкишоф ёфта истодааст, ки ин метавонад инкишофи хизматрасониҳои электронии бонкиро суръат бахшад. Аммо новобаста аз ин, рушди инфрасохтори хизматрасониҳои электронӣ дар минтақаҳои кишвар ташвишовар боқӣ мондааст. Маълум аст, ки қисми бештари аҳолии кишвар дар минтақаҳо зиндагӣ менамояд, вале қисми зиёди хизматрасониҳои бонкии электронӣ ба аҳоли дастрас нест. Махсусан, ҷойгиршавии банкоматҳо, POS-терминалҳо, терминалҳои савдо ва марказҳои хизматрасонии ташкилотҳои қарзӣ ба таври нодуруст роҳандозӣ гардидааст. Аксари ташкилотҳои қарзии кишвар кӯшиш менамоянд, ки марказҳои хизматрасонӣ а дигар дастгоҳҳои технологияи худро дар шаҳрҳое ба монанди: Душанбе, Бохтар, Хучанд, Кӯлоб ҷойгир намоянд, то ин ки зудтар даромад гиранд. Аммо масъалаи беҳтарсозии вазъ дар минтақаҳои кишвар то ҳол нигаронкунанда мебошад (диаграммаи 2.7.).

Диаграммаи 2.7. Инфрасохтори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

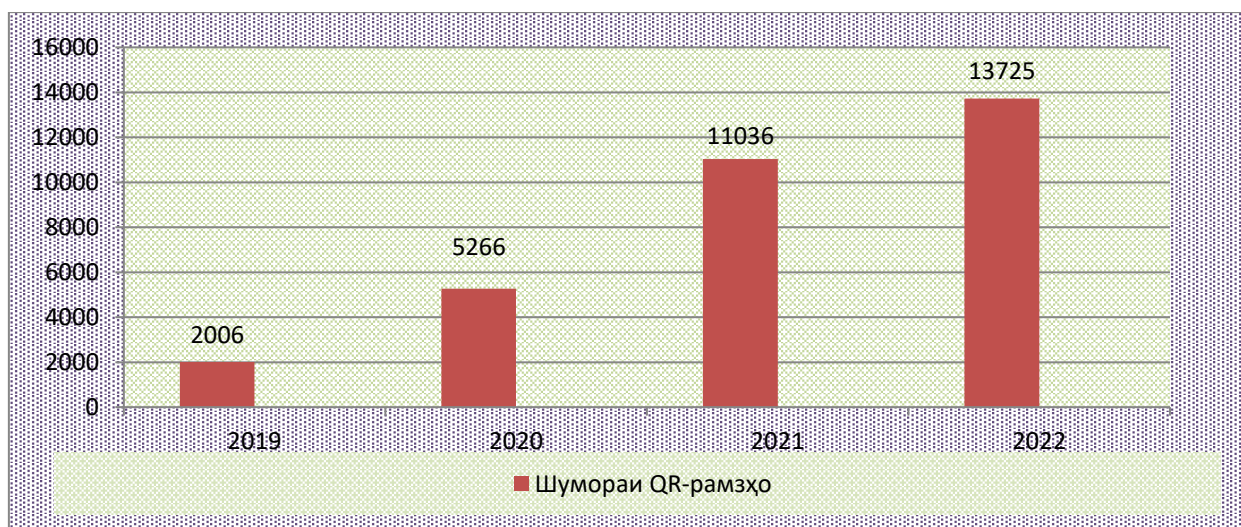

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [27,38]

Дар доираи маълумотҳои диаграммаи 2.7. ҳаминро дарҷ намудан мумкин аст, ки низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш ниҳодааст ва дар давоми солҳои таҳлилӣ пайваста ҳисоббаробаркуниҳо ва воситаи технологияи муосири инноватсионӣ давра ба давра пеш рафта аст. Соли 2022 тариқи воситаҳои электронии пардохтӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 6,3 млн. адад амалиётҳо гузаронида шудааст, ки маблағи он 1 055,0 млн. сомони ро ташкил додааст, ки нисбати соли 2021 57,7 ҷисад афзоишбӣ дида мешавад.

Бояд зикр намуд, ки яке аз роҳҳои тақвияти инноватсия дар ҷараёни ғайринақдӣ ташкилотҳои қарзӣ ин роҳандозии ғайринақдӣ QR-рамзҳо дониста мешавад. Аз оғози соли 2019 дар ташкилотҳои соҳаи савдо ва хизматрасонӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамоянд, афзоишбӣ истифодабарандагони QR-рамзҳо мушоҳида гардид, ки ин сабаби рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар мамлакат арзбӣ карда мешавад. Аз нигоҳи иқтисодӣ QR-рамзҳо ҳамчун шакли нави ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои ташкилотҳои соҳаи савдо ва хизматрасонӣ камхарҷ ва қобили қабул мебошад. QR-рамзҳо назар ба терминалҳои электронӣ харҷи камтаринро тақозо менамоянд ва барои истифодабарандагон имконияти васеътарро барои пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд. Тибқи маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2022 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонии ҷумҳурӣ 13 725 адад QR-рамз мавриди истифода қарор дода шудааст, ки нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли 2021, 7 205 адад (2,2 маротиба) зиёд мебошад (диаграммаи 2.8).

Диаграммаи 2.8. Шумораи умумии QR-рамзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, адад

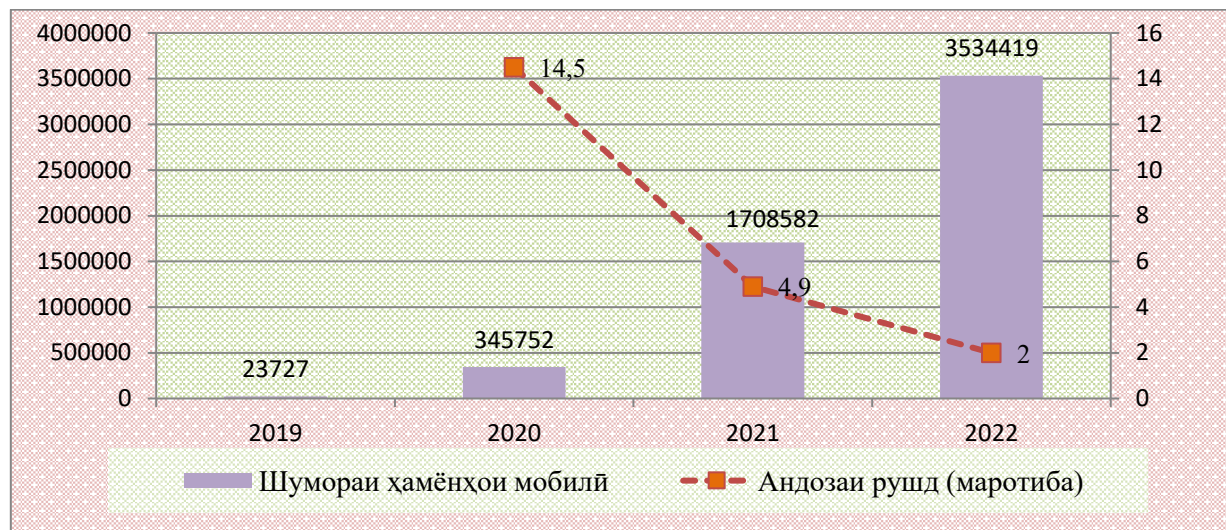
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27].

Дар воқеъ, зиёдшавии эмиссияи қортҳои пардохтӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ инфрасохтори пардохтиро тақмил дода, технологияҳои эквайрингиро ба мисли QR-пардохтҳо меафзояд. Ҳамин аст, ки дар давраи солҳои 2020-2022 шумораи QR-рамзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 6 маротиба афзудааст. Сабаби зиёдшавии шумораи QR-рамзҳо ба ақидаи мо пеш аз ҳама бо якчанд омилҳо вобастагӣ дорад. Пеш аз ҳама омилҳои зерин ба раванди зиёдшавии QR-рамзҳо сабаб гардиданд:

- фаъолгардии ташкилотҳои қарзӣ дар самти воридсозии технологияи QR-пардохтҳо;
- истифоданамоии осон ва қулай;
- талабот аз ҷониби ҷомеаи тиҷоратӣ (соҳибкории хурд ва миёна).

Ғайр аз ин, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ шумораи ҳамёнҳои мобилӣ низ ба таври назаррас зиёд шуда истодаанд. Зиёдшавии шумораи ҳамёнҳои мобилӣ ба рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро меафзояд, мушкилоти муштариёро сода гардонида вақти онҳо сарфа менамояд. Ҳамёнҳои мобилӣ таи солҳои охир (2017-2021) рушди мунтазамро соҳиб гардида, яке аз воситаҳои асосии пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд (диаграммаи 2.9).

Диаграммаи 2.9. Шумораи ҳамёнҳои мобилӣ таи солҳои 2019-2022

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [27].

Аз рӯи маълумотҳои диаграммаи 2.9 маълум мегардад, ки шумораи ҳамёнҳои мобилӣ дар соли 2022, 3 534 419 ададро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2019 3510692 адад ва ё ки 148,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 бо истифодаи ҳамёнҳои мобилӣ 17 211,6 ҳаз. амалиёт анҷом пазируфт, ки маблағи 1020,8 млн. сомони ро ташкил дод. Ин нишондиҳанда нисбюат ба соли 2021 61,0% ва нисбат ба соли 2020 88,0% афзоиш ёфтааст. Яке аз омилҳое, ки ба зиёдшавии ҳамёнҳои мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаб гардид, ин пандемияи **Covid-2019** мебошад. Бинобар сабаби тариқи онлайн фаъолият намудани ташкилотҳои қарзӣ дар давраи пандемия муштариён бо воситаи ҳамёнҳои мобилӣ хизматрасонӣ ва маҳсулотҳои бонкиро истифода менамуданд. Ҳамчунин, дар ин раванд болоравии саводнокии молиявии аҳоли низ таъсири худро гузошт. Қисман хуб гардидани маърифати молиявии аҳолии калонсоли кишвар сабаби дигари зиёдшавии шумораи ҳамёнҳои мобилӣ арзёбӣ мегардад.

Бояд дарҷ кард, ки раванди рақамикунории хизматрасониҳои бонкӣ ва тақмили низоми мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ногузир аст ва ташкилотҳои қарзӣ ӯҳдадоранд, ки бо назардошти омилҳои дохилӣ ва берунӣ фаъолияти худро ба роҳ монанд. Рушди технологияи иттилоотӣ дар рушди иқтисодиёт ва афкори аҳоли таъсири амиқ дорад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки таи чанд соли охир низоми бонкӣ

дигаргуниҳои зиёдеро аз сар гузаронида истодааст. Дигаргуниҳои бахши бонкӣ дар кишварҳои пешрафта бо раванди рақамикунонии фаъолияти бонкӣ алоқаманд буда, ба соҳаҳои дигар низ таъсиргуздор мебошад [26]. Дастрасӣ ва истифодаи технологияи гуногун дар бахши бонкӣ ба аҳолии имкониятҳои нав ба навро фароҳам меорад ва ҳамкориҳои бонкҳо бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хусусияти дигарро касб менамояд. Ҳамкориҳои бонкҳо бо муштарӣ дар сатҳи дигар ва тариқи методу услуби нав ба роҳ монда мешавад. Муштарӣ имрӯз бештар кӯшиш менамоянд, ки хизматрасониҳои бонкиро тавассути ҳамёнҳои мобилӣ, технологияи муосири бонкӣ истифода намоянд. Истифодаи платформаҳои информатсионии муосир ва дастгоҳҳои технологияи нав дар бахши бонкӣ барои муштарӣ ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз назари иҷтимоӣ муфид дониста мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муштарӣ ташкилотҳои қарзӣ ба низоми хизматрасониҳои рақамӣ одат накардаанд ва ин раванд дар ҳоли ташаккул қарор дорад. Технологияи муосири бонкӣ фаъолияти бонкҳоро бо муштарӣ густариш дода, хароҷотҳои амалиётро коҳиш медиҳад. Дар ин раванд, нақши БМТ низ бояд назаррас бошад, аз ҷониби давлат низ имтиёзҳои гуногун аз қабилӣ имтиёзҳои андозӣ ба ташкилотҳои қарзие, ки низоми рақамикунонии хизматрасониҳои бонкиро ба таври самаранок татбиқ намудаанд, роҳандозӣ карда шавад.

2.3. Омилҳои таъсирбахш ба раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Дар меҳвари фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ пешниҳоди хизматрасониҳо ҷойгир аст. Шароити муосири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо назардошти принципҳои усулҳои муосир ба роҳ монда шаванд. Бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун истеҳсолкунандаи хизматрасониҳои молиявӣ баромад менамоянд, ки яке аз вазифаҳои муҳимтарини он ташкил намудани низоми фурӯши хизматрасониҳо дониста мешавад. Дар ин раванд бонк бояд дар ҷустуҷӯи мизочони нав

бошад, дар ҳоле ки мизочони қаблан ҷалбкардашуда низ бояд аз мадди назар дур нагарданд.

Аксари олимони соҳа ба он ақидаанд, ки бозори хизматрасониҳо бонкӣ дорои сохтори мураккаб буда, фаъолияти бонкҳо дар ин бозор бо мушкилиҳои зиёде дучор мегардад. Махсусан, Лаврушин О.И. дарч мекунад, ки “танҳо дар натиҷаи омӯзиши амиқ ва таҳлили дурусти ин бозор бонк метавонад фаъолияти густурда ва самаранок дошта бошад” [69, с.287]. Дар баробари ин Костерина А.М. бар чунин ақидааст, “ки пешниҳоди хизматрасониҳо бояд бо тарзу усули ба ҳар як бонк хос пешниҳод карда шавад” [64, с.159]. Яъне, бонкҳо ҳангоми пешниҳоди маҳсулотҳо бояд бозори хизматрасониҳоро ба таври зарурӣ таҳлил намоянд ва усулҳои махсуси худро истифода кунанд. Ҳар як бонк дар алоҳидагӣ тартиби муайяни пешниҳоди хизматрасониҳои худро бояд коркард намояд ва тибқи он амал кунад. Танҳо дар ин ҳолат бонк метавонад рақобатпазир бошад ва аз омилҳои манфӣ фаъолияти худро эмин нигоҳ дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити муосир шумораи зиёди омилҳои мавҷуд ҳастанд, ки ба инкишофёбии хизматрасониҳои бонкии кишвар метавонанд таъсиргузор бошанд. Яъне, имрӯз омилҳои мавҷуданд, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар мусоидат менамоянд ва дар баробари ин омилҳои низ мавҷуданд, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ монеа эҷод менамоянд. Вобаста ба ин, ҳар як давлат барои дар сатҳи камтарин қарор додани омилҳои ба вазъи низоми бонкӣ таъсиргузор чораҳои зарурӣ андешида, барои рушди ояндаи он мусоидат менамояд, зеро аз натиҷаи он рушди иқтисодиёти давлат ва сатҳи умумии некуаҳолии мардум вобастагӣ дорад. Фаъолияти самараноки бонкҳои тиҷоратӣ бидуни омӯзиши омилҳои таъсирбахш ба раванди кори онҳо ғайриимкон аст. Банақшагирии раванди фаъолияти бонкҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мушkil буда, метавонад аз омилҳои зиёде дар сатҳҳои гуногун (макроиқтисодӣ, микроиқтисодӣ, дохилибонкӣ) вобаста бошад. Таҳқиқотҳои таҳлилгардида гувоҳи онанд, ки

рушду такомули бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои муҳими иқтисодӣ, ки бонкҳоро фаро гирифтаанд, вобаста аст. Аз ҷумла ҷанбаҳои зерин [111, с.22]:

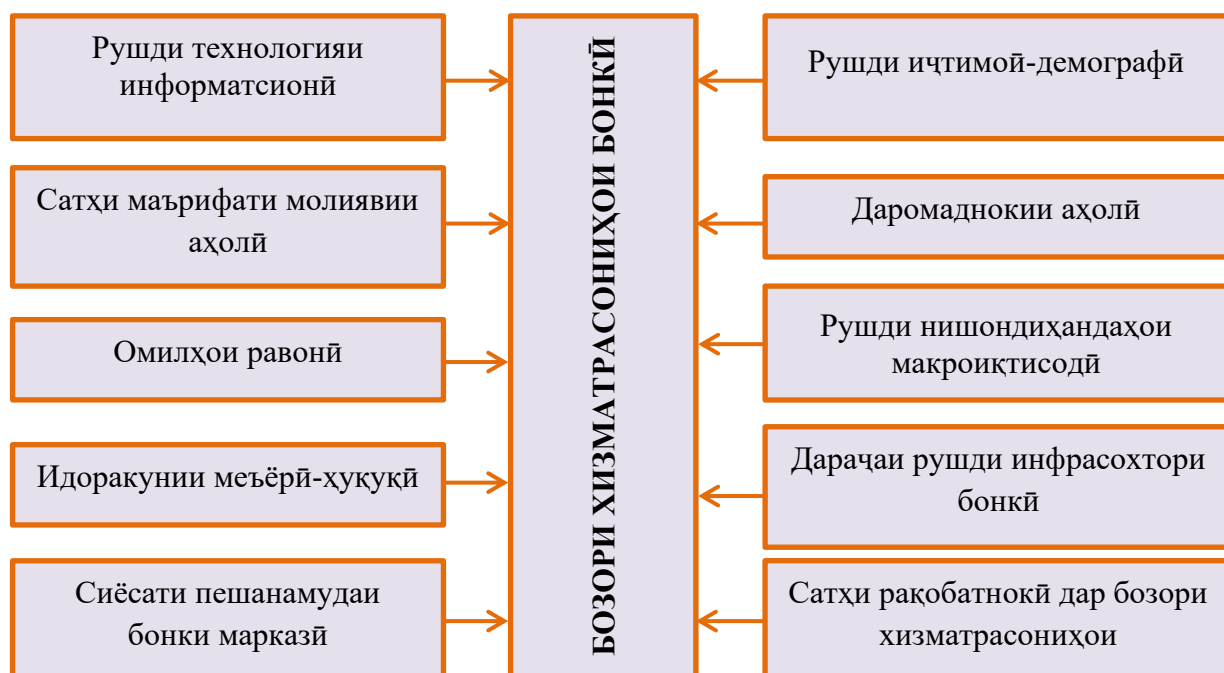
- муҳити иқтисодии фарогири бонкҳо, вазъи молиявӣ-иқтисодии ҳамаи бахшҳои иқтисодиёт (даромади пулии аҳоли, даромаднокии бахши воқеии иқтисодиёт, ҳолати буҷети давлатӣ ва муносибатҳои беруниқтисодӣ);
- робитаи қавии бонк бо иқтисодиёт, ки (хусусан истифодабарии самараноки захираҳо, таъсиррасонӣ ба ҳолати пасандозгузориҳои аҳоли) метавонад раванди фаъолияти бонкҳоро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият бахшад;
- дараҷаи рушди бозори молиявии кишвар (масалан дар баъзе аз кишварҳои ҷаҳон ҳаҷми гардиши пулии бозори молиявӣ 300-400% - и ММД-ро ташкил медиҳад);
- дар баробари хавфи зиёд доштани амалиёти бонкҳо, тичорати бонкӣ мунтазам рушд намуда истодааст, ки инчो бояд омили рақобатпазирро низ бояд ба назар гирифт, зеро рақобатпазирӣ ҳамчун омили муҳим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад.

Омилҳои болозикрро бо иловаи якқатор нишондиҳандаҳои дигар метавонем дар шакли расм нишон диҳем (расми 2.2).

Хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун элементи муҳим дар шароити муосири иқтисодӣ зери таъсири шумораи зиёди омилҳое, ки дар умум ба тамоми бозор таъсир мерасонанд, қарор мегирад. Омилҳое, ки ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири амиқт мерасонанд, дар алоҳидагӣ як бонк ва ё ки ташкилотии қарзии муайян наметавонад онҳоро бартараф созад. Аксари онҳо хусусияти системавӣ доранд, ки бартарафсозии онҳо мушқил мебошад. Дар инҷо, нақши давлат ва мақомотҳои дигар, махсусан Бонки миллии Тоҷикистон бениҳоят бориз арзёбӣ мегардад. Омилҳои мазкур ҳар кадоме дар алоҳидагӣ ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири худро мерасонад. Ба ақидаи Бердиев Р.Б. вазъи молиявии муштариёни бонкҳо дар мадди аввал аз ҳолати иқтисодии онҳо вобаста аст [129, с.10]. Яъне, ҳолати

иктисодии муштарӣ метавонад ба иқтидори молиявии он таъсири амиқ гузорад. Вобаста ба ин, метавонем бухрони ҷаҳонии молиявиро мисол оварем, ки дар соли 2008-ум ба вучуд омада буд. Дар натиҷаи ин бўҳрон аксари кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба мушкилиҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ гирифта гардиданд. Махсусан болоравии сатҳи бекорӣ ва таваррум ба назар расид, ки ин метавонад оқибатҳои ногувор дошта бошад. Албатта таъсири ин бухронро бозорҳои молиявии ҳар як давлат эҳсос намуданд. Вобаста ба ин даромади аҳоли низ ҳаҷман кам шуд, ки ин амал дар натиҷа ба паст шудани талаботи аҳоли ба тамоми намудҳои хизматрасонӣ, аз он ҷумла ба хизматрасониҳои бонкӣ замина гузошт. Омили дигаре, ки дар инкишофу рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсир мерасонад, дараҷаи даромаднокии аҳоли ба ҳисоб меравад. Яъне сатҳи даромади аҳоли заминаи асосии тараққиёбии хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамояд. Зиёдшавии даромади аҳоли муайянкунандаи афзоиши талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ буда, инчунин таъминкунандаи чараёни воридшавии воситаҳои пулӣ ба маҳсулотҳои пасандозии ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад. Афзоишёбии даромади аҳоли бо муштариёни бонк алоқаманд буда, метавонад шумораи онро зиёд намояд. Бояд зикр намуд, ки афзоишёбии шумораи муштариён устувории молиявии онро метавонад боло барад. Аз ин рӯ, бонкҳоро лозим аст, то ҷиҳати ҷалби муштариён аз стратегияи махсус ва усулҳои маркетингии муосир ба таври зарурӣ истифода намоянд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба бозори бонкӣ дар баробари дигар омилҳо, омили дигар, яъне заминаи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таъсири беандоза мерасонад. Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати мукамалгардонӣ ва рушди хизматрасониҳои бонкӣ заминаи қонунгузории бонкиро пайваستا такмил медиҳад, вале ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки ба фаъолияти бонкҳои тижоратӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ тибқи қонунгузории зерин: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи

фаъолияти бонкӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” ва ғайра, ба роҳ монда шудааст. Дар баробари ин, бо мақсади танзими фарох ва самаранокии фаъолияти бонкҳо дар кишвар заминаҳои меъёрии дигар низ истифода бурда мешаванд. Ба заминаҳои меъёрӣ асосан тамоми санадҳои ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон, аз қабили дастурамалҳо, низомномаҳо ва тартибҳои махсус баромад менамоянд. Дар асоси санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии мавҷуда фаъолияти низоми бонкии кишвар аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ҳамаҷуз таъсир карда мешавад. Ҷиҳати самаранокии кори бонкҳои тижоратӣ заминаи ҳуқуқӣ басо аҳамияти зиёд дошта, метавонад дар ташаққули хизматрасониҳои бонкӣ таъсиргузор бошад. Аз ин рӯ заминаи қонунгузорӣ вобаста ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ бояд тағйир дода шавад, то фаъолияти бонкҳо боз ҳам густурда ва самаранок гардад.

Расми 2.2. Омилҳои ба раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсирбахш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар баробари заминаи ҳуқуқӣ омили дигаре, ки ба бахши бонкӣ ва махсусан хизматрасониҳо бонкӣ таъсири амиқ мегузорад, ин сиёсати давлатӣ

дар соҳаи бонкӣ ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати самаранокии кори бонкҳо ва устувории онҳо ҳамасола аз ҷониби давлат чораҳои зарурӣ андешида мешавад, ки ин рушди пайвастаи низоми бонкиро таъмин намуда истодааст. Махсусан, баъди солҳои соҳибистиқлолӣ ва гузаштан ба низоми дузинагии бонкдорӣ Ҳукумати кишвар ба ин соҳа афзалият дода, ҳамеша чихати рушди низоми бонкӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад. Маврид ба ёдоварист, ки Ҳукумати мамлакат соҳаи мазкурро пайваста маблағгузорӣ карда, таҳким мебахшад. Аз ин ҷост, ки барои баландбардории пардохтпазирии бонкҳо ва устувории молиявии низоми бонкӣ соли 2017 аз ҷониби Ҳукумати кишвар 3,5 млрд сомонӣ маблағ ҷудо гардид. Дар навбати аввал маблағи мазкур ба бонкҳои тижоратие, ки вазъи молиявиашон зерӣ суол рафта буд, пешниҳод шуд: ба ҚСҚ “Агроинвестбанк” 1,7 млрд сомонӣ, ба ҚСҚ “Тоҷпромбанк” 2,25 млрд сомони, ба ҚСҚ “Тоҷпромбанк” 450 млн. сомонӣ ва ба ҚСҚ “Фононбанк” 80 млн. сомонӣ. Самаранокии фаъолияти бонкҳои мазкур аз тарафи давлат пайваста зерӣ назорат гирифта шуда, ҳамаҷониба танзим карда мешавад. Гузашта аз ин, давлат ба дигар ташкилотҳои қарзӣ низ кӯмаки молиявӣ менамояд, то фаъолияти онҳо бо тартиби муайян ва устувор ба роҳ монда шавад [105, с.65].

Дар баробари ин, барои боз ҳам густаришҳои низоми бонкӣ ва баландбардории сифати маҳсулоту хизматрасониҳои пешниҳодшаванда бояд самтҳои зерин такмил дода шаванд:

- такмилдиҳии заминаи ҳуқуқӣ дар бахши бонкӣ (бо назардошти рушду инкишофи тижорати бонкӣ дар ҷаҳон);
- рушди инфрасохтори бонкӣ дар кишвар;
- таҳияи низоми мукамал дар самти танзим ва назорати бонкҳо;
- таҳияи низоми самараноки андозбандӣ дар бонкҳо.

Ҳамин тавр, баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва таҳияи низоми самараноки пешниҳоди онҳо барои бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ дониста мешавад. Пешниҳоди хизматрасониҳои босифат ба устувории молиявии бонк ва рақобатпазирии он

таъсири амиқ мерасонад. Хизматрасониҳои босифат таъмингари рақобатпазирии бонк буда, омили асосӣ дар ин самт ба ҳисоб мераванд.

Самти дигаре, ки имрӯз бениҳоят ҷиҳати пешрафту инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти бунёдӣ дорад, боварии аҳоли ба ҳисоб меравад. Ба андешаи аксари олимони соҳа ин нишондиҳандаи бениҳоят муҳим ва зарур арзёбӣ мегардад [99, с.281, 100,с.115]. Зеро дар шароити муносири иқтисодӣ муштариён дар пешбурди фаъолияти бонкҳои тичоратӣ омили бунёдӣ ба ҳисоб рафта, даромаднокии бонкҳо аз онҳо вобаста мебошад. Пешниҳоди хизматрасониҳо ҳар қадар осон ва ба низоми муайян ба роҳ монда шавад, ҳамон қадар муштариён ба бонк бештар таваҷҷуҳ менамоянд. Вобаста ба ин, барои ҷалби бештари муштариён бояд корҳои амиқе ба роҳ монда шаванд.

Боварӣ ба низоми бонкӣ ва, умуман, ба бонки алоҳида дар асоси таҳияи зерсохтор ва бунёди пояҳои фаъолияти устувор ба даст оварда мешавад. Дар ин ҷо метавон ба якҷанд нишондиҳандае, ки дар баландбардории эътимодияти бонкҳо кӯмак менамоянд, ишора намуд:

- сатҳи ошкорбаёнӣ ва дастрас будани маълумот барои мизоҷон оиди фаъолияти бонк;
- дараҷаи танзими давлатии фаъолияти бонкҳо;
- имконияти ҳалли он мушкилиҳое, ки метавонад дар ҷараёни ҳамкорӣ байни бонк ва мизоҷ пайдо шавад;
- маълумоти дақиқ дар самти нишондиҳандаҳои молиявии бонк;
- дараҷаи шаффофияти фаъолияти молиявӣ.

Метавонем қайд намоем, ки рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва баландбардории сифати онҳо на танҳо аз бонк, балки аз дараҷаи саводнокии муштариён низ вобастагии зиёд дорад. Олимони ватанӣ ба он ақидаанд, ки дар шароити муносири иқтисодӣ бо назардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёт бояд маърифати молиявии аҳоли баланд бошад [98, с.131]. Зеро паст будани дараҷаи маърифати молиявии аҳоли рушди бозори молиявиро боздошта, эътимоди мардумро ба

фаъолияти ниҳодҳои молиявӣ сиёсати иқтисодии давлат коста мегардонад. Маърифати баланди молиявии аҳолии боиси ба иқтисод бештар ворид гардидани маблағҳои пулии аҳолии гардида, дар рушди шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ ва рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ замина мегузорад. Бояд қайд намуд, ки маърифати молиявӣ барои ҳамаи қишрҳои ҷомеа зарур буда, ташаккули он яке аз шартҳои асосии татбиқи принципҳои иқтисоди бозорӣ маҳсуб мешавад.

Маълум аст, ки имрӯз саводнокии молиявии аҳолии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Аз ин рӯ, талаботи аҳолии ба маҳсулотҳои бонкӣ низ хеле суст мебошад. Барои баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии аҳолии, ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки аҳолиро оиди маҳсулотҳои худ, бартариятҳои истифодабарии онҳо ва ҳавасмандгардонии ҷойдошта дар ҷараёни истифодабарии маҳсулотҳои бонкӣ шинос ва бо маълумотҳои зарурӣ таъмин намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тамоюли рушди иҷтимоӣ – демографӣ дар кишвар ба таври гуногун инкишоф ёфта истодааст. Аз ин лиҳоз, ҷойгиршавии ташкилотҳои қарзӣ низ бояд вобаста ба ин роҳандозӣ карда шавад. Зеро аксари бонкҳои низомсоз ва аз нигоҳи молиявӣ устувор, кӯшиш менамоянд, ки филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии худро дар шаҳрҳои калон, ба монанди (зиёда аз 60%): Душанбе, Хучанд, Бохтар, Кӯлоб ва ғайра кушоянд, ки ин омил метавонад ба рушди густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар монеа эҷод намояд [107, с.161-167]. Яъне, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар тамоми минтақаҳои кишвар ба таври яқсон намояндагӣҳои худро ифтиҳо намоянд. Инчунин нақши Бонки миллии (БМТ) низ назаррас мебошад, то талаботи таъсисдиҳии марказҳои хизматрасониро сабук намояд. Тибқи талаботе, ки имрӯз ҷой доранд, аксари бонкҳои тижоратӣ наметавонанд марказҳои хизматрасонии худро дар минтақаҳои нисбатан камаҳолии ташкил диҳанд. Вобаста ба ин, бонкҳои тижоратӣ, бояд дар ин самт ҳамкорӣ худро бо БМТ густариш диҳанд.

Самти дигаре, ки дар баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва такмилдиҳии он аҳамияти бисопазир дорад, зерсохтори бонкӣ доништа мешавад. Зеро фаъолияти ҳамаҷонибаи бонк аз зерсохтори он вобаста аст. Вобаста ба таҳлили адабиёти иқтисодӣ зерсохтори бонкиро метавон ҳамчун маҷмӯи элементҳое, ки самаранокии фаъолияти иштирокчиёни низоми бонкиро таъмин менамояд, баҳогузорӣ кард [118, с.12]. Чи тавре, ки дар зербоби 2.2. дарҷ шудааст, инфрасохтори бонкӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати ташаққул қарор дорад ва ин раванд бояд бо назардошти хусусиятҳои иқтисодӣ бозорӣ тақвият баҳшида шавад.

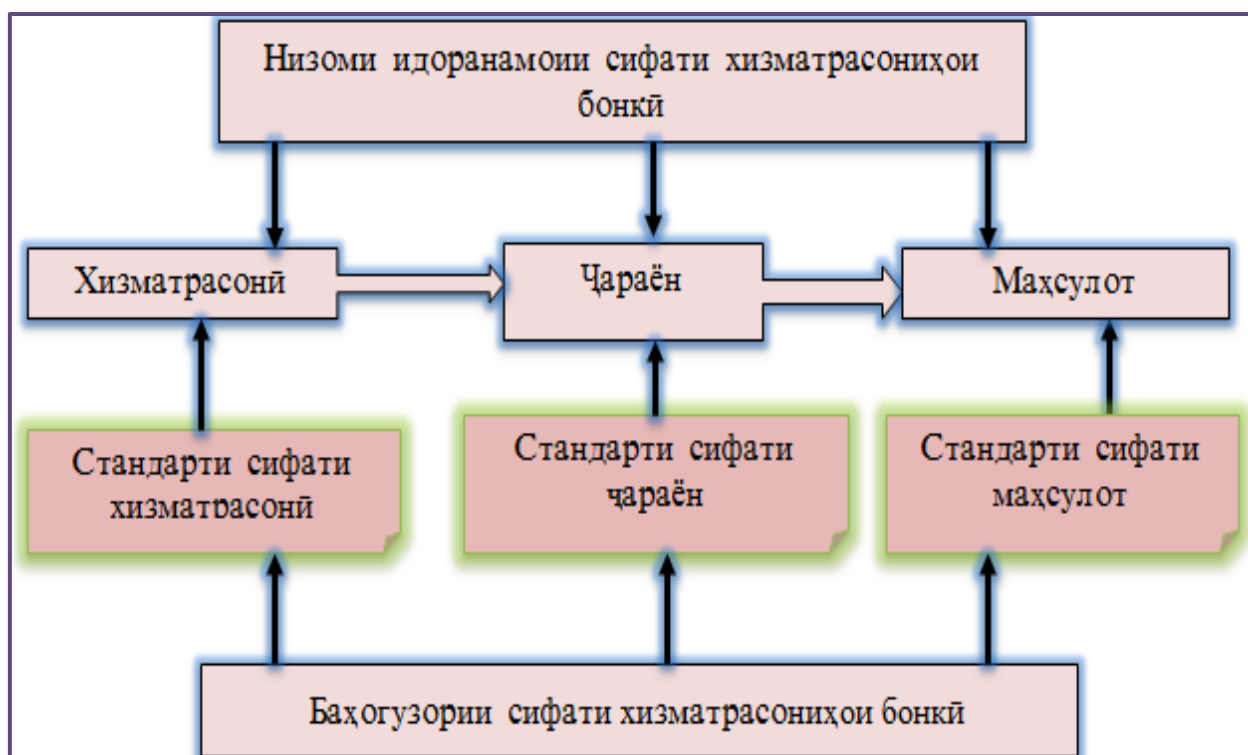
Зерсохтори бонкиро ба ду гурӯҳи асосӣ қисмат намудан мумкин аст: зерсохтори дохилӣ ва зерсохтори берунӣ. Зерсохтори дохилии бонк фарогири ҷанбаҳои дохилии бонк аст, яъне устуворӣ, пардохтпазирӣ, вазъи молиявӣ ва дигар нишондиҳандаҳои муҳимро дар бар мегирад. Зерсохтори берунӣ бошад, равобити тарафайн, ҳамкориҳои бонк бо дигар субъектони хоҷагидорӣ, бо дигар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзиро фаро мегирад.

Дар ин самт, метавон қайд намуд, ки фароҳамсозии фазои мусоиди зерсохтори бонкӣ, чи дар дохили бонк ва чи берун аз бонк, метавонад фаъолияти бонкро боз ҳам таҷдид намояд. Дар самти зерсохтори берунибонкӣ, бояд таъминоти иттилоотӣ, методӣ, илмӣ ва кадрӣ, воситаҳои алоқа, коммуникатсия ва ғайра ба таври зарурӣ роҳандозӣ карда шаванд. Дар аҷаи рушди зерсохтори дохилӣ ва берунии бонк, самаранокии фаъолияти бонкро таъмин мегардонад.

Рушди зерсохтори бонкӣ бо дигар омилҳо ҳамбастагии наздик дорад. Аз ин рӯ, омили дигаре, ки имрӯз барои бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноғузир ва ҳатмист, рушди технологияҳои иттилоотӣ ба шумор меравад. Раванди рушди муносири технология дар соҳаи бонкдорӣ нишон медиҳад, ки яке аз ҷанбаҳои муҳим дар пешбурди фаъолияти бонкҳои ин дастрасии муштариён ба технологияи навин мебошад. Имрӯз ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти устувор, бонкҳоро зарур аст, ки аз технологияи наватарин истифодаи ҳамаҷониба дошта бошанд. Зеро раванди

рушди технологияҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки бе истифодаи онҳо фаъолияти самаранок доштан ғайриимкон аст [119, с.174-178].

Дар шароити муосир кулли амалиётҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муайян амалӣ гардонида мешавад, аз ин рӯ хангоми рушд додани технологияҳои иттилоотии бонк, фаъолияти бонк густариш меёбад, суръати иҷроиши маҳсулотҳои бонкӣ тезонида шуда, вобаста ба ин ҳаҷми даромади бонк низ меафзояд. Аз ин рӯ, имрӯз яке аз омилҳои асосӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет доништа мешавад. Доираи хизматрасониҳои электронии бонкӣ, принципи дастрасӣ ба хизматрасониҳоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ, доро мебошад. Ҷиҳати рушди истифодаи технологияи муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд.

Расми 2.3. Низоми идоракунии сифат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи нишондоди расми 2.3 идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкӣ бояд тибқи низоми муайян ба роҳ монда шавад. Пеш аз ҳама, раванди иҷроиши хизматрасонӣ, бояд зери назорати ҷиддӣ қарор дода шавад. Низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба таври мукамал ва тибқи талаботи муосир ба роҳ монда шавад. Дар маҷмӯъ, метавон қайд намуд, ки фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзӣ дар шароити муосири иқтисодӣ бояд бо назардошти омилҳои дар боло овардашуда ба роҳ монда шавад. Зеро фаъолияти самаранок танҳо дар асоси риояи қонуниятҳои бозор ва қонеъсозии талаботи муштарӣ ба даст меояд. Гузашта аз ин, чиҳати баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ, бонкҳои тиҷоратиро лозим аст, ки шуъбаи баландбардорӣ ва идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкиро ташкил намоянд. Албатта, чунин шуъба дар баъзе бонкҳои кишвар дида мешавад (ҚСҚ “Ориёнбонк”, ҚСҚ “Бонки Эсхата”, ҚСП “Спитамен Бонк”), вале фаъолияти он назаррас нест. Низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, бояд ба таври возеҳ ва мукамал ба роҳ монда шавад. Зеро имрӯз тақозои муштарӣ низ боло рафта истодааст ва танҳо бо қонеъсозии талаботи онҳо бонк метавонад рақобатпазирии худро таъмин созад (расми 2.4).

Инчунин, ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки ба сифати маҳсулотҳои бонкӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд ва роҳу усулҳои баландбардории онро ба таври баррасӣ намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бинои бонк, бояд ба таври замонавӣ таҳия гардида бошад, то диққати муштариро ҷалб карда тавонад. Дар асоси таҳқиқи адабиёти соҳавӣ мо якчанд талаботро оиди таҳия ва ташкили бинои бонк мавриди омӯзиш қарор додем, ки барои баландбардории сифати хизматрасониҳо заминаи муҳим фароҳам меоранд.

Расми 2.4. Талаботҳо вобаста ба таҳияи бинои бонк дар шароити муосир
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [35,36]

Маврид ба қайд аст, ки бавучудоии бўҳронҳои молиявии пай дар пай (2008,2009,2014,2016) мавқеи низоми бонкиро дар иқтисодиёт коҳиш дод ва танқисии моливиро дар иқтисодити миллӣ саба гардид. Махсусан, қабул нагардидани санади ҳукукии муайян оид ба баргандонидани маблағҳои пасандозгузoron ва дастгирӣ наёфтани онҳо аз ҷониби давлат тавонист, ки ба рейтинги низоми бонкӣ миёни мардум таъсири манфӣ расонад. Илова бар ин, дар стратегияи рушди ташкилотҳои қарзӣ ба мавқеи муштариён аҳамияти ҷиддӣ дода намешавад ва аксари бонкҳо шартномаҳои қарзиро ба манфиати худ таҳия менамоянд. Ин омил, боиси зиёдшавии қарзҳои батаъхирарфта ва норозигии муштариён мегардад, ки дар охир сатҳи эътимоднокии бонкро паст мегардонад. Вазъи муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки эътимоднокии бонк аз дараҷаи дастрасии муштариён ба иттилоот оид ба ҳолати молиявии бонк вобаста аст. Муштариён фаъолияти бонкро аз рӯи даромаднокӣ баҳогузорӣ менамоянд ва ба хулосаи аниқ меоянд, ҳам оид ба гирифтани қарз

ва ҳам оид ба пасандозгузорӣ. Эътимоднокии низоми бонкӣ бошад, аз дараҷаи таъсири давлат ба ин низом низ вобаста мебошад. Давлат бештар дар самти кафолати баргардиши пасандозҳои аҳоли метавонад дар раванди эътимоднокии бонк таъсир расонад. Яъне таҳияи низоми босамари кафолати пасандозҳои аҳоли метавонад нақши созанда дошта бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи муҳими ҳуқуқӣ барои пасандозгуздорон таҳия гардидааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”, ки соли 2011 таҳти рақами 758 қабул гардидааст, ҳуқуқҳои пасандозгуздоронро ҳимоя менамояд [17]. Тибқи қонуни болозикр ҳиссаи ҷубронпулии пасандозҳо ба андозаи 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян гардидааст. Аммо ба назари мо нишондиҳандаи мазкур қонеъкунанда нест ва бояд то ҳадди имкон зиёд карда шавад. Агар ба таври мисол гирем, дар Ҷопон “Ташкилот оиди кафолати пасандозҳои бонкӣ” ташкил гардидааст, ки кафолати 100% - и пасандозҳоро медиҳад, ки ин омил мавқеи бонкҳоро дар бозори хизматрасониҳо устувор мегардонад. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон бошад соли 1999 ҷиҳати ҳимояи манфиатҳои пасандозгуздорон “Консепсияи ҳимояи пасандозҳо” қабул гардид [26]. Тибқи ин Консепсия пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бояд барои рушди иқтисодияти Қазоқистон истифода шаванд ва баргардиши онҳо аз ҷониби давлат кафолати пурра дода мешавад. Аз ин бар меояд, ки давлат дар истифодаи сарчашмаҳои пулии пасандозӣ ҳавасманд аст ва меҳодад пулҳои дар дасти аҳоли буда ба манфиати иқтисоди миллӣ кор кунанд. Зикр намудан мумкин аст, ки ба раванди ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зиёде метавонанд таъсир расонанд, ки ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ таъсири амиқи худро дорад.

Бояд қайд намоем, ки бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзӣ дар шароити навин бидуни омӯзиши мукаммали бозори хизматрасониҳо ва таҳлили ҳамаҷонибаи талаботи муштариён наметавонанд эътимодияти комилро ба даст оранд. Аз ин рӯ, лозим аст, ки дар низоми бонкӣ ташкилотҳои муайянкунандаи рейтингҳои бонкҳо ташкил карда шаванд, то дар

асоси таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти бонк ҳулосаи худро бароранд. Маҳз ин омил метавонад мавқеи бонкҳоро дар ҷомеа устувор ва боварии аҳолиро ба бонкҳо бештар гардонад. Ҳамчунин, ҷиҳати самаранокии фаъолият ва баландбардори сифати хизматрасониҳо дар низоми бонкӣ бояд ба самтҳои зерин аҳамияти ҷиддӣ зоҳир карда шавад:

- ❖ таҳлили ҳамаҷузаи вазъи пешниҳоди хизматрасониҳо;
- ❖ мукамалгардонии сиёсати кадрӣ;
- ❖ пайваста баланд бардоштани маҳорати касбии кормандони ташкилотҳои қарзӣ, бо роҳи гузаронидани омӯзиш ва тренингҳо;
- ❖ мукамалгардонии амалҳои огоҳкунанда ва идоракунии онҳо бо мақсади пешгирии ҳолатҳои, ки талаботи истеъмолкунандагонро хизматрасониҳои бонкиро қонеъ намегардонанд;
- ❖ ба таври зарурӣ ва сифатнок пайгирӣ намудани арзу шикоятҳои мизочон, таҳлили сабабҳои аввалиндараҷаи ба миён омадани арзу шикоятҳои мизочон ва коркарди ҷараёнҳои бартаарафнамоии онҳо;
- ❖ ба ҳайати кормандони бахши сифати хизматрасониҳои ташкилоти қарзӣ, муайян намудани вазифаҳо ва аз ҷониби роҳбарият ташкил намудани шароит барои амалигардии вазифаҳои гузошташуда;
- ❖ мунтазам гузаронидани санҷишҳои дохилӣ ҷиҳати самаранокии сифати хизматрасониҳо;
- ❖ мукамалгардонии маданияти хизматрасонӣ аз ҷониби кормандон;
- ❖ гузаронидани санҷиши сатҳи саводнокии ҳайати кормандони ташкилоти қарзӣ вобаста ба вазифаҳои ишғолнамуда.

Ҳулосаи боби дуюм

1. Дар воқеъ, таҳлили ҳолати муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон собит намуд, ки рушди муддавоми ин бозори аз тақвияти ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии он вобастагии амиқ дорад. Пеш аз ҳама, зарур аст, ки инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар саросари ҷумҳурӣ тақвият дода шавад. Зеро таҳлилҳо нишон доданд, ки 60%-и МХБ-ҳо ва филиалҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар шаҳрҳои

калонтарини кишвар ҷойгиранд ва дар маҳалҳои мамлакат рушди намоёндагӣҳои ташкилотҳои қарзӣ чандон назаррас нест. Чунин ҳолат ба тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонида, сатҳи дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ коҳиш медиҳад. Ғайр аз ин, масъалаи муҳими дигар зимни таҳлилҳои гузуронидашуда муайян карда шуд, ки дастрас набудани аҳоли ба маҳсулотҳои онлайнӣ бонкӣ мебошад. Ташкилотҳои қарзӣ рақамикунонии маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи худро ба таври зарурӣ роҳандозӣ накарда истодаанд, ки ин омил сабаби коҳишёбии мавҷеи онҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мегардад. Зимни пажӯҳишҳо мушаххас гардид, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ индекси тамаркузриоя карда намешавад ва 64,8%-и дороиҳои низоми бонкӣ (дар соли 2022) дар идораи 3 бонки тичоратӣ мебошад, ки ин амал метавонад сабаби рақобати носолим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ гардад ва муаммоҳои вучуддоштаро зиёд намояд.

2. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди минбаъдаи низоми бонкӣ ва касби мавҷеи устувори ташкилоти қарзӣ аз истифодаи мақсаднок ва самраноки инноватсия ва технологияи инноватсионӣ вобастагӣ дорад. Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тариқи технологияи муосир ва сода гардидани низоми дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ шумораи муштариёни ташкилотҳои қарзиро афзуда, ба дигар ҷанбаҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Гузашта аз ин, дастрасии шабнарузӣ, сарфаи вақт, коҳишдиҳии хароҷотҳо, вусъатбахшии суръати амалишавии хизматрасониҳо, афзоиши номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ ва имконияти истифодаи якҷанд маҳсулотҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои муҳими рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, таҳкими инфрасохтори инноватсионӣ, рушди ҳамаҷонибаи сиёсати инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ аз манфиат ҳолӣ нест.

3. Омилҳои ба ҷараёни ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсирбахш гуруҳбандӣ намуда, дараҷаи таъсири онҳо ба ин бозор асоснок карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки ҷиҳати коҳишдиҳии

таъсири омилҳо ба раванди фаъолияти бонкҳо ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки муҳити фаъолияти худро таҳким бахшанд, робитаи бонкро бо иқтисодиёт қавӣ намоянд ва хавфҳои эҳтимолиро пешгирӣ созанд. Асоснок карда шудааст, ки фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ аз сатҳи таъсири омилҳои зерин ба монандӣ: рушди технологияи информатсионӣ, сатҳи маърифати молиявии аҳоли, омилҳои равонӣ, идоракунии меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сиёсати бонки марказӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат, сатҳи даромаднокии аҳоли, дараҷаи рушди инфрасохтори бонкӣ ва рақобатнокии ташкилотҳои қарзӣ дар бозор вобастагии амиқ дорад. Вобаста ба ин, пешгирӣ ва коҳишдиҳии сатҳи таъсири омилҳои болозикр ба манфиати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ буда, тақвияти минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро замина мегузорад.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Такмили механизми баландбардории сифат ва таҳкими рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сифати хизматрасониҳои бонкӣ айнаи замон дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масоили мубрам ба ҳисоб меравад. Дар раванди густаришҳои муносибатҳои иқтисодӣ ва воридшавии бонкҳои хориҷӣ ба низоми бонкии кишвар масъалаи сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ боз ҳам боло меравад. Зеро татбиқи фаъолияти самараноки бонкҳои тижоратиро танҳо дар асоси мустаҳкамсозии заминаи рақобатпазирӣ ба роҳ мондан имконпазир аст. Бо пурзургардии рақобат дар бозори бонкӣ ва иштироки густурдаи бонкҳои хориҷӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баландбардории сифати хизматрасониҳо боз ҳам муҳим мегардад.

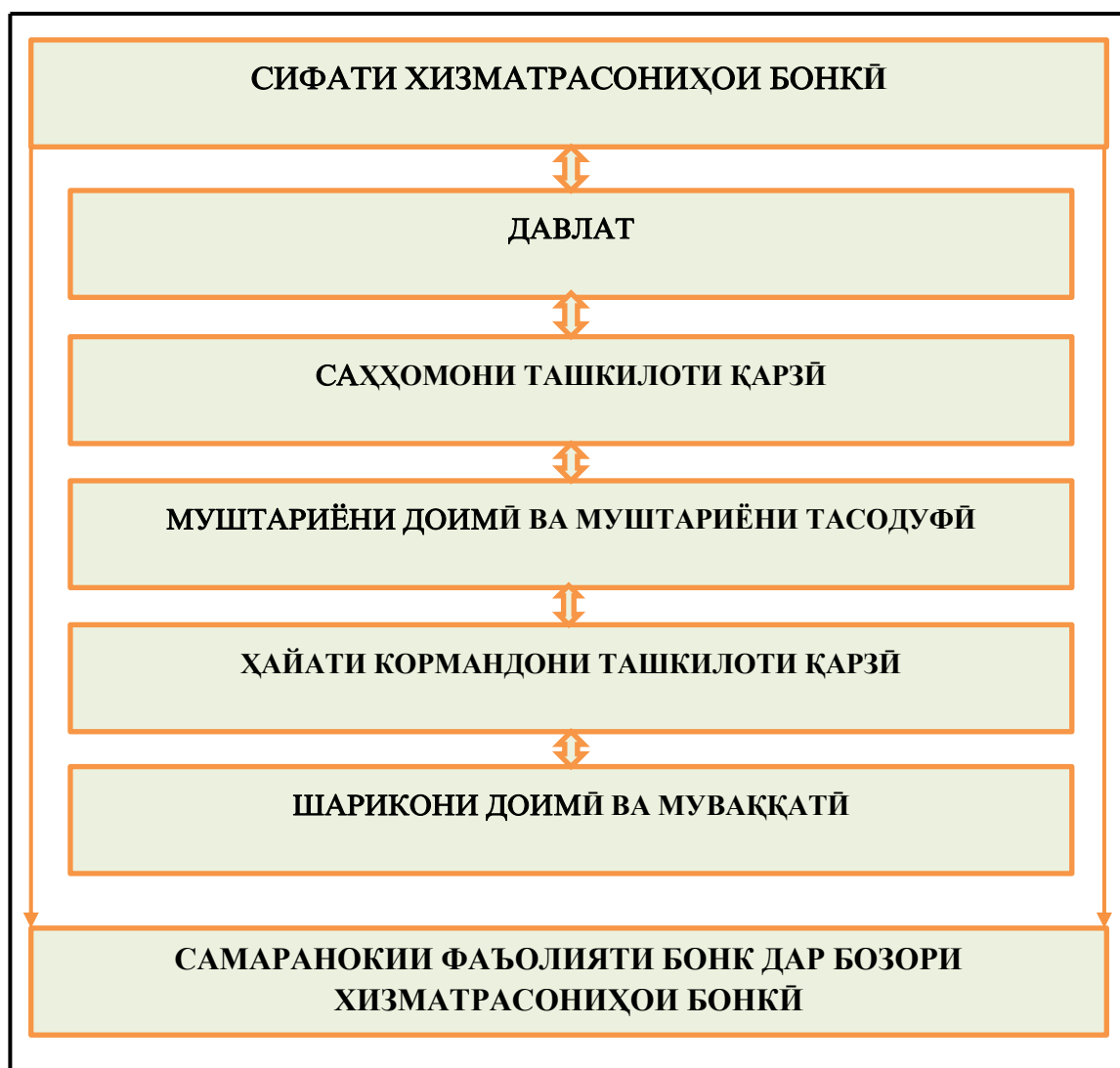
Дар шароити зиёдгардии равандҳои ҳамгирӣ миёни кишварҳои ҷаҳон ва гузариш ба низоми муосири бонкдорӣ, хизматрасониҳои бонкӣ низ шакл ва услуби пешниҳоди худро тағйир медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ хусусияти маҷбурӣ надорад ва танҳо бонкҳо чунин равандро ҷиҳати ҷалби бештари муштарӣ бояд ба роҳ монанд. Гузашта аз ин, сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми танзимкунанда баромад намуда наметавонад. Новобаста аз ин дар бонкҳои тижоратии кишварҳои пешрафта ба монанди Олмон ва Ҷопон шӯъбаҳои дохилибонкии идоракунандаи менеҷменти сифат мавҷуд аст, ки бевосита ба баландбардории сифати хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ нигаронида шудааст [26]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғайр аз санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон меъёре, ки сифати хизматрасониҳои бонкиро ба тартиб дарорад, вучуд надорад. Дар ин самт бояд чораҳои зурурӣ андешида шаванд, яъне ба

ғайр аз санадҳои танзимкунандаи БМТ бояд дигар санадҳо дар сатҳи Ассотсиатсияи бонкҳои кишвар ва бевосита худ бонкҳои тичоратӣ роҳандозӣ карда шаванд. Махсусан дар шароити кунунӣ чиҳати таъмини рақобатпазирӣ ва гузариш ба стандартҳои ҷаҳонӣ оид ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ бояд усулҳои муассир ва такмилёфтаре чиҳати баландбардории сифати маҳсулотҳо мавриди истифода қарор диҳанд.

Бояд зикр намуд, ки давлат бо истифода аз институтҳои муҳсусгардонидаи худ кӯшиш менамояд, ки вазъи молиявии бонкҳо устувор нигоҳ дошта шавад ва сифати хизматрасониҳои бонкӣ беҳ гардад. Бонкҳо низ ба фаъолияти самараноки худ ҳавасманданд ва дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳо бояд стратегияи муайяне таҳия намоянд. Барои бонкҳо нишондиҳандаи асосии сифати хизматрасониҳо ин самаранокии фазои қорӣ дар дохили бонк, суръати пешниҳоди хизматрасониҳо, дараҷаи ҳавасмандкунии кормандон, дониши кормандон ва сатҳи ҳавфи қарзӣ ба ҳисоб меравад. Нишондиҳандаҳои дарҷгардида ба ҳам алоқамандии бевосита дошта, метавонанд баландбардории сифати хизматрасониҳоро таъмин созанд. Дар баробари ин, омилҳои дохилибонкие мавҷуданд, ки ба раванди ташкил ва пешниҳоди хизматрасониҳо таъсири зиёд мерасонанд. Омили асосиро метавонем таваҷҷӯҳ ва манфиатҳои саҳҳомони бонк ва кормандон арзёбӣ намеом. Зеро пешниҳоди хизматрасониҳои босифат аз сармояи бонк вобастагӣ дорад ва сармоягузори ин раванд саҳҳомон ба ҳисоб мераванд. Ҳайати кормандон бошанд пешниҳодкунандаи хизматҳои бонкӣ маҳсуб меёбанд ва сифати маҳсулотҳои пешкашшаванда аз онҳо вобаста аст. Дар инҷо бояд манфиатҳои саҳҳомон ва ҳайати кормандон бояд ҳамоҳанг бошад. Ҳайати кормандони бонк аксари ҳолат ба зиёдшаваии музди қор таваҷҷӯҳ менамоянд ва дар доираи ваколатҳои муайяншаста фаъолияти худро ба роҳ мемонад, ки ин метавонад ба даромаднокии бонк таъсири манфӣ расонида, ҳадафҳои стратегияи бонкро сарфи назар намояд. Ҳар як кормандони бонк дар баробари иҷрои ваколатҳои қорӣ бояд дар рушди ҳамачонибаи фаъолияти

бонк ҳиссагузор бошад. Танҳо дар чунин ҳолат бонк ба мақсадҳои муайянгардидаи худ ноил мегардад. Ба вазъи даромаднокӣ ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда муштариён ва субъектони ҳамкор, сиёсати нархӣ ва хусусияти хизматрасониҳо метавонад таъсир расонад. Муштариён ва шарикони доимии бонк ҳамон хизматрасониҳоеро босифат медонанд, ки истифодабарии онҳо хароҷоти зиёдати ро талаб намекунад, суръати раванди ҳамкорихоро коҳиш намедихад ва ба пуррагӣ талаботи онҳоро қонеъ месозад. Дар маҷмӯъ зикр намудан ба маврид аст, ки хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ бояд ба талаботҳои дохилибонкии қабулгардида, талаботҳои миллӣ ва ҷаҳонии сифат мутобиқат намоянд. Дар ин замина сифати хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо талаботи муштариён, балки талаботи сармоягузoron, саҳҳомон, давлат, пасандозгузoron ва дигар ашхоси бо бонк шарикро қонеъ карда тавонад. Танҳо дар ин ҳолат бонк метавонад дар бозори бонкӣ мавқеи молиявии устувор ва рақобатпазирии баландро касб намояд [121,с.56, 122,с.78-82]. Бояд зикр намуд, ки миёни иқтисодшиносон оид ба тафсири истилоҳи сифати хизматрасониҳои бонкӣ назарҳо гуногунанд ва ҳар як олим нуқтаи назари худро дорад. Вале дар маҷмӯъ мо метавонем сифати хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун дараҷаи мутобиқати хизматрасониҳои пешниҳодшавада ба талаботи муайянгашта оид ба сифат ва қонеъсозии хоҳиши иштирокчиёни бозор арзёбӣ намоем. Албатта сифати хизматрасониҳои бонкӣ истилоҳи бисёрҷабҳа буда, метавонад дар худ маънои зиёдеро инъикос намояд. Яъне бо назардошти рушду инкишофи низоми бонкӣ ва такмилёбии хизматрасониҳои бонкӣ сифати онҳо низ такмил меёбад, ки ба сифати онҳо бетаъсир намеронад. Дар бозори бозори хизматрасониҳои бонкӣ субъектони зиёде мавҷуданд, ки ба сифати хизматрасониҳо баҳо медиҳанд ва тибқи ин меёри ташкилоти қарзии худро интихоб менамоянд. Сифати хизматрасониҳои бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ нишондиҳандаи асосӣ буда, аз дараҷаи он мавқеи бонк муайян мегардад (расми 3.1).

Расми 3.1. Иштирокчиёни бозори бонкӣ, ки метавонанд ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ баҳогузорӣ намоянд

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [141]

Аз расми 3.1. дида мешавад, ки субъектони зиёде метавонанд ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ таъсир дошта бошанд. Давлат низ дар ин раванд истисно нест ва бевосита ба сифати хизматрасониҳо ва фаъолияти бенуқсони низоми бонкӣ таваҷҷӯҳи зиёд дорад. Ҳамчунин муштарӣён, шарикон, сармоягузoron, ҳайати кормандон ва саҳҳомони бонк сифати хизматрасониҳои бонкиро баҳо медиҳанд ва дар баробари ин ҳавасманданд, ки сифати хизматрасониҳои бонк ба талаботи сифат ҷавобгӯ бошанд.

Дар ин радиф, зикр намудан ба маврид аст, ки якқатор муҳаққиқони хориҷӣ таъкид менамоянд, ки нишондиҳандаи сифати хизматрасониҳои

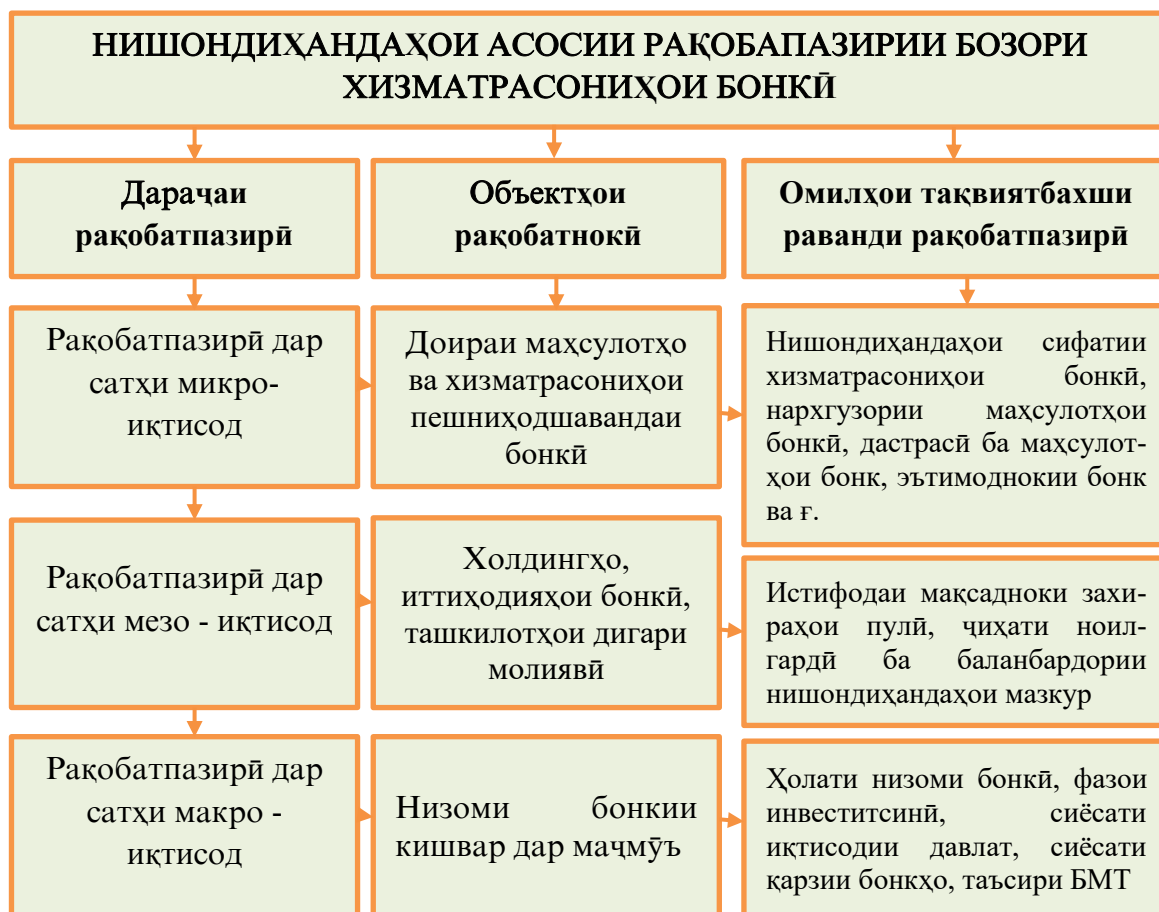
бонкиро бояд аз ду самт баррасӣ намуд. Якум аз нуктаи назари муштарӣ ва дуюм аз раванди фаъолияти бонк [142, с.46-48]. Вобаста ба ин нуктаи назар усулҳои баҳодиҳии зиёде ба монанди: Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index (CSI) коркард ва роҳандозӣ гардидаанд, ки ба воситаи онҳо сифати хизматрасониҳои бонкиро баҳогузурӣ намудан имконпазир аст. Гурӯҳи дигари олимон ҷиҳати баҳогузурии хизматрасониҳои бонкӣ 10 нишондиҳандаҳоро пешниҳод менамоянд, ки ба ин васила бояд самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои бонкӣ баҳогузурӣ менамоянд [97, с.35-36]. Аз ин рӯ таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт боз ҳам зарур ва муҳим боқӣ мемонанд.

Чӣ тавре, ки маълум аст сифати хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо барои муштарӣ манфиатнок мебошад, балкӣ ба сатҳи даромаднокии бонк низ таъсири мусбӣ расонида, ба дигар иштирокчиёни бозор низ аҳамияти хос дорад. Ҷиҳати таҳкими сифати хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки дурнамои фаъолияти бонк пешгӯӣ карда шавад. Амали мазкур метавонад манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни бозори бонкиро ба назар гирад.

Дар навбати худ баҳодии хизматрасониҳои бонкӣ тариқи ҳолҳоро метавон бо усулҳои гуногун, ки дар таҷрибаи кишварҳои пешрафта мавҷуданд, гузаронид. Ба таври мисол: гузаронидани тестҳо; face-to-face пурсишномаҳо; пурсишҳои телефонӣ; усули Servqual; усули Servperf; усули Mystery calling; усули Net Promoter Score (NPS); усули Customer Satisfaction Index (CSI) ва ғайраҳо [159]. Ҳар як бонки тижоратӣ вобаста ба сиёсати молиявии худ метавонад аз усули барои ӯ мувофиқ истифода намояд ва сифати хизматрасониҳоро муайян созад.

Айни замон дар кулли минтақаҳои кишвар рақобати солим миёни ташкилотҳои қарзӣ ҷорӣ гардидааст ва ин раванд метавонад ба устувории молиявии бонкҳо таъсиргузор бошад. Махсусан баъд аз соҳибхотирӣ ва гузариш ба низоми бонкии дузинагӣ яке аз вазифаҳои давлат ин таъмини фазои солими рақобатпазирӣ ба ҳисоб мерафт. Ташаққули низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама бо суръатёбии сатҳи рақобатнокӣ дар

бозори хизматрасониҳои бонкӣ алоқаманд мебошад. Қисме аз олимони соҳа, алалхусус Селютина О.Г. ба он ақидааст, ки болоравии сифати хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи рақобатнокӣ дар бозори бонкӣ вобаста буда, ташкилотҳои қарзӣ бо суръатёбии сатҳи рақобат дар бозор баъдан ба сифати маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи худ аҳамият медиҳанд [138, с.38]. Инчӯ олимони дигар ба монанди Трафимов Д.В. [44, с.133-134] ва М. Портер [75,с.256] чунин меҳисобанд, ки ба раванди баландбардории сатҳи рақобатнокии бонк ду омили асосӣ таъсир мерасонанд. Омилҳои гурӯҳбандинамудай олимони болозикр инҳоянд: а) самаранокии амалиётӣ; б) мавқеъгирии стратегӣ. Ба андешаи олимони мазкур таҳкими рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ аз раванди амалиёти гузаронидашуда вобастагӣ дорад. Гуфтан мумкин аст, ки самаранокии амалиётӣ ғоидаро дар раванди татбиқи арзиши изофа таъмин мекунад ва мавқеи стратегӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва тавсеаи бозори фурӯш фароҳамоварандаи чунин имконият баҳисоб меравад. Бинобар ин, зарур аст, ки ҳар яке аз омилҳои таъсирбахш ба рақобатпазирӣ дар алоҳидагӣ баррасӣ намуд. Рақобатпазирии устувори субъекти хоҷагидорӣ дар сурате ба даст оварда мешавад, ки агар он ба ҳарду сарчашмаи рақобат асос ёфта бошад. Метавон ба ақидаи олимони иқтисодчиёни болозикр шарик шуд ва бо итминони комил қайд кард, ки ҳама, бидуни истисно, гуногунии муносибатҳои рақобатпазирӣ дар низоми бонкӣ ба таври зерин баррасӣ карда мешаванд (расми 3.2).

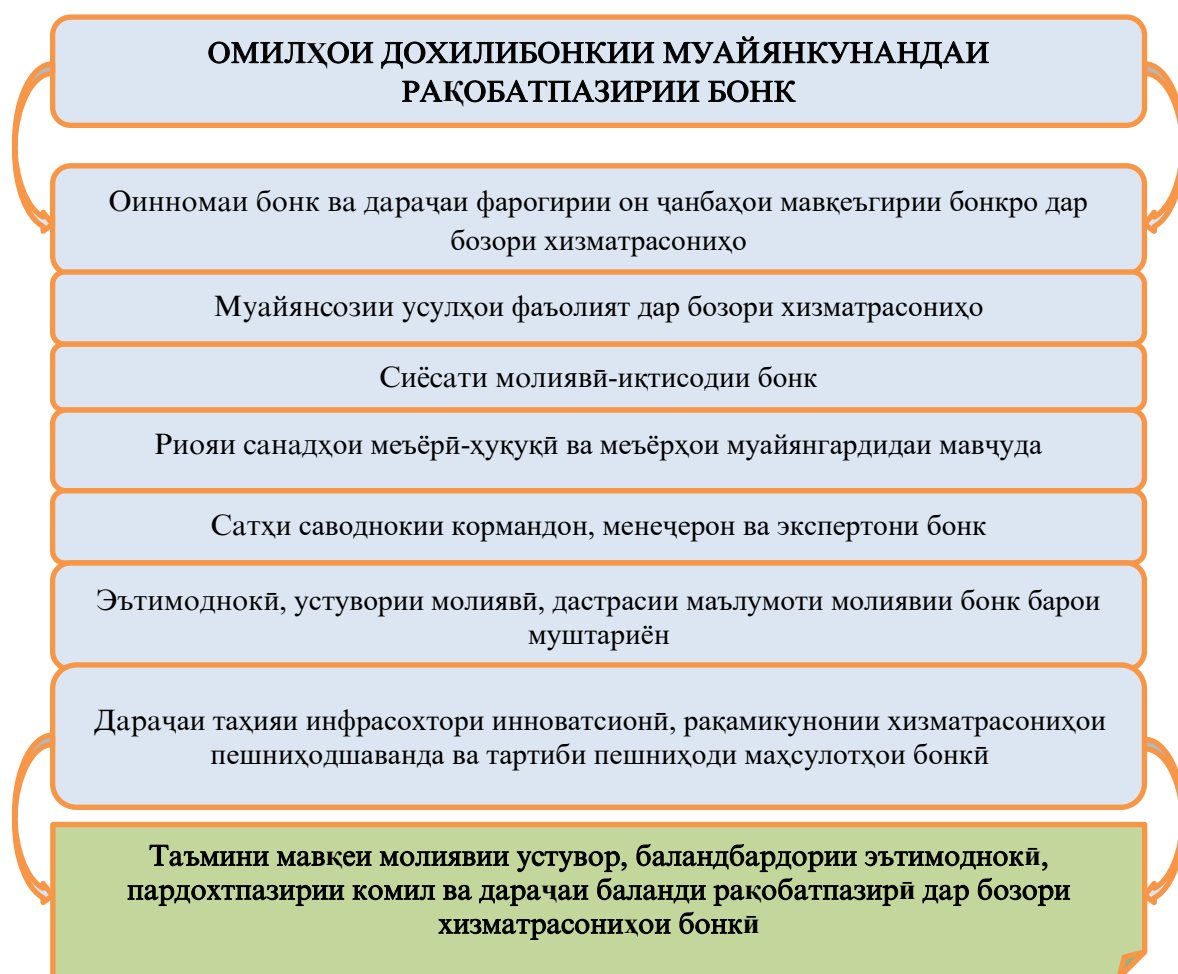
Расми 3.2 Нишондиҳандаҳои асосие, ки рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои бонкиро муайян менамоянд

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [60, 248-251, 64, с.120-122].

Аз рӯи нишондодҳои расми 3.2 дарҷ намудан мумкин аст, ки дараҷаи рақобатпазирии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сифати маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ ва тартиби дастрасии онҳо ба муштариён вобаста мебошад.

Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки рақобатнокӣ ба кулли субъектони иқтисоди бозорӣ хос мебошад, махсусан ба низоми бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ. Рақобатнокӣ дар бозори бонкӣ омили муайянкунандаи мавқеи бонк буда, нишондиҳандаи бунёдии фаъолияти он дониста мешавад [131,с.21]. Маълумотҳои зербоби 2.1. гувоҳӣ медиҳанд, ки рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланд аст ва ташкилотҳои қарзӣ бештар ҷиҳати ҷалби муштариёни зиёд бо ҳам дар рақобат мебошанд. Маълум аст, ки субъектони бозори

хизматрасониҳои бонкӣ нисбат ба дигар субъектони бозори хизматрасонӣ бештар миёни ҳам рақобат менамоянд. Зеро дар шароити муосир масъалаи ҷалби муштарӣ ҳассос гардидааст ва муштарӣ ҳамон бонкero интиҳоб менамоянд, ки аз нигоҳи эътимодноӣ устувор меҳисобанд. Аксари иқтисоддонон, аз ҷумла Ғаниев Р.Ғ. [130, с.69] ва Селютин О.Е. [138, с.18] ба он назаранд, ки ба дараҷаи рақобатнокии хизматрасониҳои бонкӣ дар баробари омилҳои берунӣ омилҳои дохилибонкӣ низ таъсири амиқ мерасонанд (расми 3.3).

Расми 3.3. Гурӯҳбандии омилҳои дохилибонкии таъсирбахш ба сатҳи рақобатпазирӣ бонк дар бозор

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар воқеъ, агар бонк бо назардошти омилҳои дар расми 3.3 овардашуда фаъолият намояд, метавонад даромаднокии худро таъмин намуда, рақобатпазирӣ баландро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ касб

намояд. Хангоми таҳияи оинномаи бонк саҳҳомонро лозим аст, ки вобаста ба фаъолияти бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ чораҳо андешида шаванд. Тартиби иҷроиши амалиёти бонк дар бозор, технологияи роҳандозии он, доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда бояд дақиқ карда шавад. Ғайр аз ин, дар оинномаи бонки тичоратӣ бояд банди ҷудогонае оиди манфиатҳои муштариён қабул карда шавад. Қобил кайд аст, ки дар баробари қабули оинномаи такмилёфта, бонкҳо аз усулҳои муосир ва самараноки пешбурди фаъолият истифода намояд. Таҳлили бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар нишон медиҳад, ки муштариён бештар ба бонкҳое, ки сифати хизматрасониҳои хуб доранд, таваҷҷӯҳ менамоянд. Яъне пешкаш намудани хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ ба василаи усулҳои муосир метавонад рақобатпазирии бонкро нигоҳ дорад. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳо аз усулҳои муосири пешниҳоди хизматрасониҳо камтар истифода менамоянд ва ин омил ба фаъолияти молиявии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Бонкҳои тичоратии кишварҳои рушдёбанда ва рушдёфта, бо истифода аз усулҳои маркетингӣ ва инноватсионии муосир фаъолияти худро ба роҳ мондаанд [132, с.44]. Масалан, дар Федератсияи Руссия бонке, ки пурра ба низоми рақамишудаи хизматрасониҳо гузаштааст, ин намояндагии гуруҳи астриягии Райффайзенбанк ба ҳисоб меравад. Кулли хизматрасониҳои бонки мазкур тариқи онлайн ва бидуни ҳозиршавии муштариён ба бинои бонк гузаронида мешавад. Аризаҳо ва дархостҳои муштариён тариқи онлайн қабул гардида, аз ҷониби бонк саривақт баррасӣ мегардад ва талаботи муштариён қонеъ карда мешавад [25]. Мачмӯъан, дар низоми бонкии Федератсияи Руссия 60% - и хизматрасониҳои бонкӣ тариқи онлайн ва бидуни ишироки бевоситаи муштарӣ амалӣ карда мешаванд [133, с.54-55]. Яъне, роҳандозии фаъолият бо назардошти омилҳои инноватсионӣ ва рақамикунонии амалиёти бонкӣ яке аз роҳҳо ва услухое дониста мешаванд, ки дар бозори бонкӣ барои бонкҳо аҳамияти ҷиддӣ доранд. Истифодаи усулҳо ва роҳҳои татбиқи онҳо дар раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз сиёсати молиявӣ – иқтисодии бонк низ вобаста аст.

Сиёсати молиявии пешгирифтаи бонк бояд бо назардошти омӯзиши ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳия карда шавад. Фаъолияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои охир (2017-2022) нишон медиҳад, ки таҳияи нодурусти сиёсати молиявӣ аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ ба муфлисшавии якқатор ташкилотҳои қарзӣ оварда расонид. Алалхусус, аз байн рафтани бонкҳои тичоратии ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Фононбонк”, ҚСП “Тоҷпромбонк” ва якқатор ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз сиёсати ғайрисамтаронки иқтисодӣ – молиявӣ гувоҳӣ медиҳад. Сиёсати молиявӣ – иқтисодии бонкҳои тичоратӣ бояд бо назардошти ҷанбаҳои афзалиятноки фаъолияти бонк таҳия карда шавад. Сиёсати иқтисодӣ-молиявии бонк дар худ бояд сиёсати қарзӣ, сиёсати депозитӣ, сиёсати нархӣ, сиёсати инноватсионӣ, сиёсати кадрӣ, сиёсати андозӣ, сиёсати ғоизӣ ва ғайраҳо таҷассум намояд [14]. Бонкҳои тичоратии болозикр махсусан дар самти таҳияи сиёсати қарзӣ ва сиёсати депозитӣ ба саҳлангорӣ роҳ доданд ва ин омил сабаб гардид, ки вазъи молиявии онҳо бад гардад. Бонкҳоро зарур аст, ки сиёсати молиявии мӯътадилро бо назардошти ҳолати бозори бонкӣ таҳия намоянд. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳимро сиёсати қарзӣ ва сиёсати ғоизӣ иҷро менамояд. Дар ин раванд, яъне таҳияи фаъолияти самараноки бонк бо назардошти омилҳои дохилибонкӣ мавқеи менечерони бонк аҳамияти беандоза дорад. Дар баробари сиёсати молиявӣ нақши меечерон дар пешрафати фаъолияти бонкҳо аҳамияти зиёд доранд. Агар ба таври мисол ба таҷрибаи бонкдории кишварҳои пешрафта назар афканем, дидан мумкин аст, ки менечерони бонкҳо аз имтиҳони сангин гузаронида мешаванд. Дар низоми бонкии Аврупо (НБА) ҳайати роҳбарикунандаи бонкҳои тичоратӣ танҳо нафароне интихоб карда мешаванд, ки дар фаъолияти гузаштаи худ ягон нуқсоне вучуд надошта бошад ва дониши амиқи иқтисодиро соҳиб бошад. Бонки марказии Аврупо (БМА), ҷиҳати таъмини фаъолияти самараноки бонкҳои тичоратӣ ба ҳайати роҳбарикунанда аҳамияти ҷиддӣ зоҳир менамояд [37]. Зеро фаъолияти бонк ва таъмини устувории молиявии он пурра аз менечерон

вобаста мебошад. Таҳлили фаъолияти низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ноӯҳдабароии ҳайати роҳбарикунанда сабаби асосии муфлисшавии бонкҳои тижоратӣ гардидааст. Бонки миллии Тоҷикистонро лозим аст, ки дар ин самт назоратро ҷиддӣ намояд ва ҳангоми қабули роҳбарони бонкҳои тижоратӣ онҳоро аз санҷиш гузаронад. Омили дохилибонкии дигаре, ки ҳангоми фаъолияти бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аҳамиятнокии зиёдро дорост, эътимодноқӣ ба умор меравад. Эътимодноқӣ нишондиҳандаест, ки барои бонкҳои тижоратӣ муҳим мебошад ва бозгӯкунандаи мавқеи онҳо дар бозори хизматрасониҳо аст. Эътимоднокии бонк дар фаъолияти шаффоф ва самаранокӣ он заҳир мегардад. Барои бадаст овардани эътимоднокии баланд, бонк бояд таи солиёни зиёд дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти самаранок дошта бошад. Дар шароити муносири иқтисодӣ танҳо бонкҳое ҳолати хуби эътимодноқӣ дошта метавонанд, ки заминаи хуби фаъолиятро фароҳам овардаанд ва инфрасохтори рушдёфта доранд.

Ҷиҳати баҳодиҳии ҳолати рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкҳои тижоратӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ усулҳои гуногуне мавҷуд мебошанд, ки ба воситаи онҳо таъсири ҳар як омил ба хизматрасониҳои бонкиро метавонем муайян намоем. Ба таври мисол усули Р.С. Каплан ва Д.П. Нортонро метавонем баррасӣ намоем. Р.С. Каплан ва Д.П. Нортон ҳамчун қоршиносони соҳа методиро пешниҳод намудаанд, ки тибқи ҷаҳорҷӯбаи муайяншуда, бонк бояд ба ҷаҳор ҷанбаи асосӣ аҳамият диҳад [57, с.137].

Барои ноил шудан ба ҳадафи умумии стратегияи бонк, яъне тақвияти даромадноқӣ ва дар сатҳи баланд нигоҳ доштани ҳолати пардохтпазирӣ зарурияти ҳал намудани якқатор вазифаҳои дигар пеш меоянд, ки дар расми 3.4 пешниҳод карда шудааст.

Расми 3.4. Механизми баландбардории рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ дар бозор

Сарчашма: таҳияи муаллиф

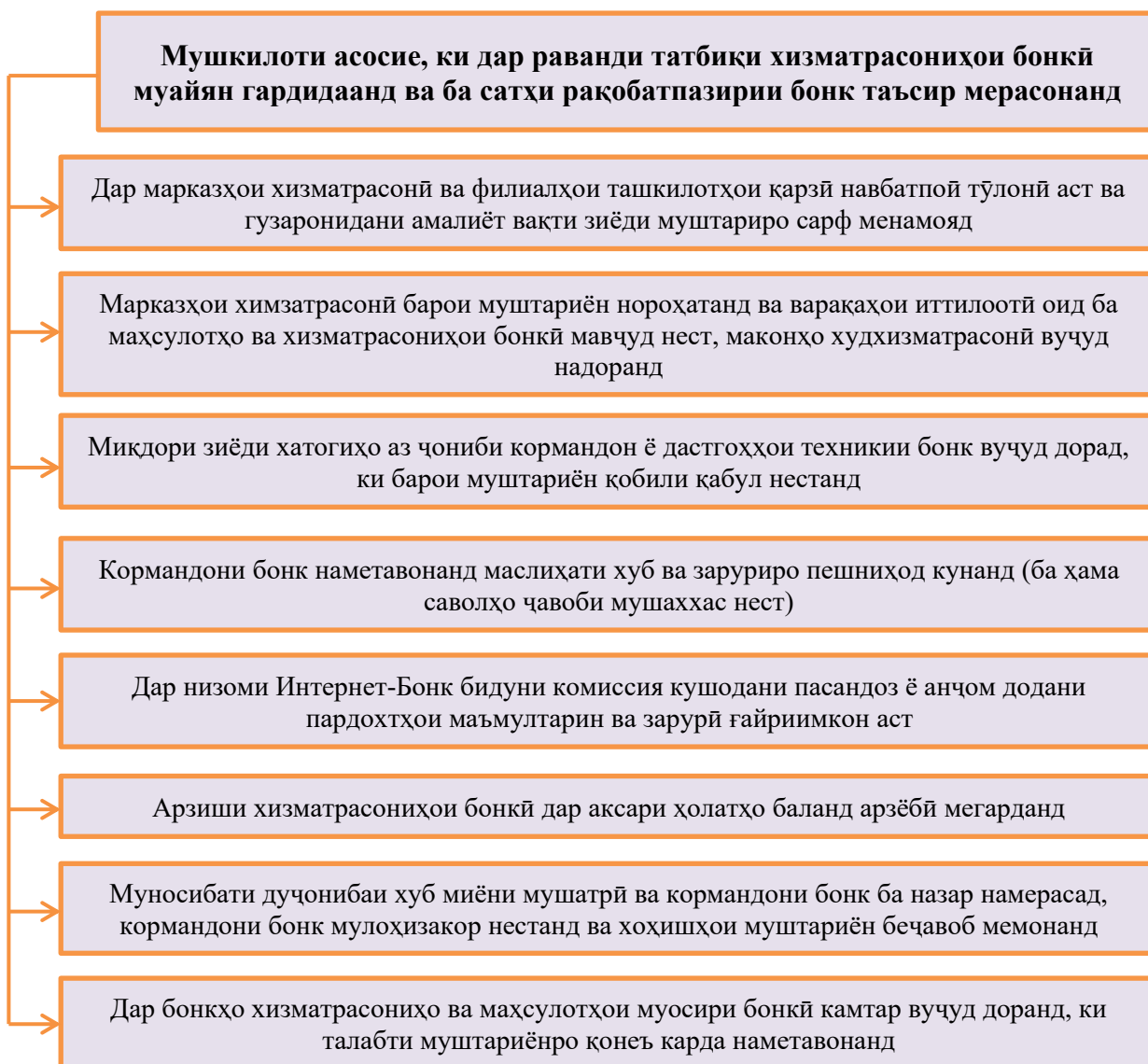
Вобаста ба расми 3.4. метавон зикр намуд, ки раванди такмилдиҳӣ ҳамчун занчираи махсусе мебошад, ки аз сиёсати кадрӣ оғоз гардида, то идоракунии тичорат идома меёбад. Занчираи мазкур дар ташаккули имичи бонк таъсир расонида, сифати баланди хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро таъмин менамояд.

Татбиқи тадбирҳо оид ба баландбардории рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ, бояд бо сиёсати кадрӣ бонк мутобиқат намояд. Сиёсати кадрӣ бо рушди фаъолияти инноватсионӣ бонк нигаронида шуда, бояд пайваста такмил дода шавад. Сиёсати кадрӣ босалоҳият боиси қаноатмандии муштариён мегардад. Зимни коркарди идеяҳои инноватсионӣ оид ба фаъолияти ҳаати кормандон, зарур аст, ки сифати хизматрасониҳо ба назар гирифта шаванд. Дар бонкҳои тичоратӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин низоми баҳодихандаи фаъолияти кормандон ба назар намерасад, ки ин бар зарари бонкҳо мебошад. Танҳо дар ҚСП “Спитамен Бонк” низоми арзёбии фаъолияти кормандон аз рӯи якчанд нишондиҳандаҳо қисман роҳандозӣ мегарданд. Низоми арзёбии ҚСП “Спитамен Бонк” аз рӯи чунин нишондиҳандаҳои (пешниҳоди ғояҳои нав, тавсияҳо оид ба беҳтар намудани фаъолияти бонк), такмил (иштирок дар тренингҳо, курсҳо, омодагӣ ба омӯзиши бонкҳои нав) усул ва методҳои хизматрасонӣ ва кор, иҷроиш ҳангоми омӯзиш), кори дастаҷамъӣ (хоҳиш ба кӯмак ба ҳамкорон, роҳнамоӣ ва ғ.), таваҷҷӯҳи муштариён (сифати хизматрасонӣ) ба роҳ монда шудааст [45]. Самтҳои болозикр, тибқи меъёрҳои муайян дар бонк баҳогузори мегарданд (шкалаи махсус) ва натиҷаи онҳо ба даромаднокии корманд таъсир мерасонанд. Ҳамин тариқ, сатҳи ҳавасмандгардонӣ баланд шуда, фаъолияти корманди бонк баҳо дода мешавад. Аввалин таассуроти умумии бонк дар мизоч аз сатҳи хизматрасонӣ ба мизочон аз шӯъбаи фронт – офис ташаккул меёбад. Пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба мизочон, фаҳмонидани шартҳои дастрасии маҳсулоти бонкӣ ба таври муфассал, фаҳмонидани манфиатҳои муштариро дар бар мегирад. Корманде, ки бо муштарӣ бевосита муошират менамояд, бояд манфиати муштариро ба назар

гирад, зеро аз аввалин муносибат муштарӣ метавонад нисбат ба бонк хулосаи худро барорад. Набудани тавачҷӯх нисбат ба муштарӣ ва муносибати ғариканоатбахш, метавонад сифати хизматрасониҳои бонкиро халадор месозад. Барои ба даст овардани натиҷаи мусбӣ ва фароҳам овардани шароити муносиб, бонкро зарур аст, ки маблағ сарф намояд. Зеро роҳи асосӣ ва калидии ҳалли ин масъала истифодаи низоми ҳавасмандкунии коргарон ба шумор меравад. Ду шакли ҳавасмандсозӣ дар ин самт мавҷуд мебошад: пулӣ ва ғайрипулӣ [132, с.119]. Ҳавасмандсозии пулӣ сабабҳои дар бар мегирад, ки бевосита ба андозаи музди меҳнат ва пардохти иловапулиҳо алоқаманд мебошанд. Ҳавасмандсозии ғайрипулиро бонк метавонад дар шаклҳои гуногун пешкаши кормандонаш гардонад. Баъзе аз бонкҳои тиҷоратӣ метавонанд фонди эҳтиётӣ ташкил намоянд ва ба воситаи он бонусҳо ва дигар маблағҳоро барои ҳавасмандсозии кормандони нигоҳ медоранд. Аз ҳисоби фонди мазкур ҳар сол метавон, ки ба кормандон мукофотпулӣ пардохт намуд, агар корманд арзандаи чунин ҳавасмандӣ бошад. Чунин амал метавонад, ки самаранокиро дар чараёни фаъолияти бонк таҳким бахшад.

Мушкилоте, ки имрӯз ба кулли ташкилотҳои қарзии амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад, метавонем чунин гурӯҳбандӣ намоем (расми 3.5).

Таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва тақвияти он омилҳои зиёди дохилӣ ва берунӣ таъсир мерасонанд. Масъалаи баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳи тақвияти рақобатпазирӣ, яке аз сабабҳои устуворгардонии мавқеи бонк дар бозор ба ҳисоб меравад.

Расми 3.5. Мушкилоти татбиқи маҳсулотҳои нави банкӣ дар бозор

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вобаста ба расми 3.5. қайд намудан мумкин аст, ки мушкилотҳои болозикр раванди фаъолияти банкҳоро ғайрисамаранок мегардонанд ва ба мавқеи банкҳо дар бозори хизматрасониҳои банкӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, ба хотирӣ роҳандозии фаъолияти самаранок, устувории молиявӣ, таъмини пардохтпазирӣ, касби мавқеи муайян, коркарди маҳсулотҳои нав ва баландбардории сифати хизматрасониҳои банкӣ, банкҳо бояд қарорҳо қатъӣ андешанд.

3.2.Татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба даст овардани мавқеи устувор дар бозор унсури асосие арзёбӣ мегардад, ки ҳар як бонк дар ин самт кӯшиш ба харҷ медиҳад. Яъне, бонк бо касби мавқеи муайян метавонад фаъолияти худро дар бозор тавсеа бахшад ва заминаи рушди густурдaro фароҳам оварад. Тақвияти фаъолияти бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ эътимоднокии бонкро таҳким баҳшида, ҷойгоҳи онро устувор мегардонад. Аз ин рӯ, бонкро зарур аст, ки барномаи фаъолияти худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ тарҳрезӣ намояд ва тартиби роҳандозии онро муайян намояд. Зеро шароити имрӯза, тақозо менамояд, ки бонк бо роҳи усулҳои муосир воридаи бозори хизматрасониҳо гардад ва рақобатпазирии қавиро таъмин созад. Раванди инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки мавқеи муҳимро коркарди маҳсулотҳои нави ва такмилдиҳии хизматрасониҳои амалкунанда ишғол менамоянд. Мавқеъгирии бонк бо назардошти коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ роҳи асосие доништа мешавад, ки бонкро рақобатпазир нигоҳ медорад. Бонкҳои тичоратии амалкунанда дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ аҳамияти ҷиддӣ намедиханд ва ин омил сабаби коҳишёбии мавқеи онҳо дар бозор гардида, садди роҳи онҳо дар бозорёбӣ мегардад. Бозори хизматрасониҳои муосири бонкӣ бидуни коркарди маҳсулотҳои нави ва такмили амалиётҳо наметавонад рушд ёбад. Ҳамин аст, ки бонкҳо бояд коркарди маҳсулотҳои навро маҳаки фаъолияти худ қарор диҳанд ва дар ин самт чораандешӣ намоянд.

Коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ин пеш аз ҳама раванди технологие доништа мешавад, ки дар худ маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқамандро инъикос менамояд. Пеш аз ҳама, дар инҷо чорабиниҳои ташкилӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ ба ҳам алоқаманд мебошанд, ки ҳангоми коркарди маҳсулоти нави бонкӣ аҳамияти хосаеро касб менамояд. Зимни таҳияи

маҳсулоти нави бонкӣ барномарезии дақиқи бонк зарур буда, чорабиниҳои болозикр бояд ба ҳам пайваст гарданд. Ва дар натиҷа маҳсулоти нави бонкӣ коркард ва татбиқ мегардад. Коркард ва таҳияи маҳсулотҳои нав ва хизматрасониҳои нави бонкиро метавонем дар чунин низом пешниҳод намоем:

- маҳсулот ва хизматрасоние, ки барои бонк тамоман нав аст ва аввалин маротиба барои муштарӣ пешкаш мегардад;
- такмилдиҳӣ ва ё дар шакли нав пешкашсозии маҳсулоти қаблан мавриди истифода қарордошта;
- қорӣ намудани маҳсулот ё хидмати мавҷуда дар макони нав (минтақаи дигар бо таъсиси маркази хизматрасонӣ ва ё филиал);
- аҳдҳои яқвақта.

Таҳия ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ аз назари аввал усутворсозии мавқеи бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва таъмини рақобатпазирии он бошад, аз нуқтаи назари дигар тағйирёбии хоҳишҳои муштарӣ доништа мешавад. Воқеан, имрӯз тақозо ва рафтори қорӣ муштарӣ ба қулӣ тағйир ёфтааст. Муштарӣ бештар ба ҳамон бонкҳое ҳамқорӣ менамоянд, ки қормандони онҳо қорӣ қасбияти баланд мебошанд ва бо муштарӣ муносибати хубро татбиқ қарда метавонанд. Яъне, таъби муштарӣ нозуқ қардидааст ва бонкҳоро лозим меояд, ки бо назардошти ин омил дар бозори хизматрасониҳо фаъолияти худро ба роҳ монанд. Алалхусус, ҳангоми таҳияи шартномаҳои қарзӣ бояд хоҳишҳои муштарӣ ба назар қирифта шавад. Дар чунин ҳолат сифати сандуқи қарзӣ низ хуб қардида, қармадноқии мунтазами бонк дар бозори таъмин мегардад.

Зарурияти тақмили маҳсулотҳои анъанавии ташиқилотҳои қарзӣ ва қоркарди маҳсулоту хизматрасониҳои нави бонкӣ қорӣ хусусиятҳо ва қанбаҳои зерин мебошад:

- рушди беқайлони бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тағйирёбии тақозои муштарӣ воқаста ба дастрасии маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ

- зоҳир намудани тавачҷуҳ ба майлу хоҳиш ва рағбати истеъмолкунандагони маҳсулотҳои бонкӣ;
- коркард ва пешниҳоди маҳсулотҳои нави бонкӣ ба муштарӣён, мувофиқи талаботи иқтисодӣ рақамӣ ва татбиқи рақобати устувор дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ.

Бо рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳудуди кишвар метавонад талаботи мизочон тағйир ёбад ва коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ аҳамияти вижа касб намояд. Ҳангоми коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ эҳтиёҷоти муштарӣён ба назар гирифта шаванд ва маҳсулотҳо тибқи хоҳиши онҳо таҳия карда шаванд. Дар чунин ҳолат мавқеи бонк дар бозор устувор гардида, рақобатпазирӣ дар сатҳи баланд таъмин мегардад. Коркарди маҳсулоти нави бонкӣ раванди мушкӣ буда, аз бонк тарҳрезии вижаро талаб менамояд. Раванди мазкур якчанд даврахоро дарбар мегирад, аз ҷумла: - **даврани якум** - омӯзиши бозор ва коркарди маҳсулот ё хидмати нави бонкӣ. Дар марҳилаи мазкур ташкилоти қарзиро лоҳим аст, ки оид ба коркард ва ташкили маҳсулоти нави бонкӣ ғояҳои асосиро ҷамъоварӣ намояд. Ин марҳила даврани аз ҳама муҳим аст. Зеро дар ин ҷо дар асоси тадқиқот ва ҳисобҳои гуногун ё дар бораи минбаъд инкишоф додани маҳсулот (хизмат) ё рад кардани он қарор қабул карда мешавад. Ҷанбаҳои зерин дар ин самт муҳим арзёбӣ мегарданд:

А) Коркард намудани концепсияи мушаххас вобаста ба татбиқи маҳсулоти нави бонкӣ. Ҷустуҷӯ ва коркарди ғоя бо назардошти самтҳои гуногун баррасӣ карда мешавад. Дар навбати аввал, бо назардошти ғояҳои мавҷудаи ҷониби рақобаткунанда, дуҷум, коркарди маҳсулоти нави бонкӣ бевосита аз ҷониби ташкилоти қарзӣ. Шакли аввала танҳо дар ҳолате имконпазир аст, агар дар минтақа намояндаҳо ва филиалҳои ташкилотҳои қарзии бузург мавҷуд набоянд. Шакли дуҷум аҳамияти бештар дорад, чунки он бо рушди бевоситаи бонк алоқаманд мебошад. Ғояи маҳсулот (хизматрасонӣ) як идеяи умумӣ дар бораи маҳсулот ё хизматрасонии дар оянда ҷоришаванда мебошад, ки аллакай коркардшуда аст ва дар ояндаи

наздик дастрасӣ муштариён мегардад. Чихати ноилгардӣ ба ғояи коркардшуда, зарур аст, ки усулҳои гуногун мавриди истифода қарор гиранд. Яъне, ғоя бояд аз нуқтаи назари даромаднокии маҳсулот ба ташкилоти қарзӣ, муайян намудани он, ки оё истеъмолкунандагон ба маҳсулоти мазкур эҳтиёҷ доранд, баҳогузорӣ карда шавад. Дар асоси пурсишҳо бонк метавонад, ки намуди маҳсулоти коркардшаванда, ҳаҷми имконпазири фурӯш, фикру мулоҳизаҳои истеъмолкунандагон дар бораи маҳсулоти навро муайян намояд. Тибқи иттилооти таҳлилшуда, баъдан бонк метавонад, ки қарори дахлдорро қабул намояд.

Б) Ба инобатгирӣ ва баҳогузориҳои хароҷотҳо ва даромади ташкилоти қарзӣ аз ҳисоби маҳсулоти нави коркардгардида. Мушаххас намудани ғояи асосӣ вобаста ба коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ташкилоти қарзиро муваззаф мегардонад, ки усулҳои фаъоли маркетингиро мавриди истифода қарор диҳанд ва имкониятҳои рушди минбаъдаи маҳсулоти навро баҳо диҳад. Махсусан, дар самтҳои зерин анҷом додани таҳқиқотҳои маркетингӣ ба мақсад мувофиқ мебошад: - омӯзиши имкониятҳои бозор барои бонки тичоратӣ; - таҳлили имкониятҳои ташкилоти қарзӣ ва муқоисаи дурнамо бо ҳадафҳои ташкилоти қарзӣ. Яъне ташкилоти қарзӣ мӯҳлати баргардиши маблағҳои барои маҳсулоти нави бонкӣ харҷкардаашро донад. Сарфи назар аз он, ки вазифаи муайян кардани самаранокии татбиқи маҳсулот ё хидматҳои нави бонкӣ хеле душвор аст, ҳалли он дар таҳлили дақиқи хароҷот ва даромад аз татбиқи он арзёбӣ мегардад.

В) Арзёбии сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти нав. Дар расми 3.6. алгоритми арзёбии рақобатпазирии маҳсулоти нави бонкӣ пешкаш гардидааст. Баъд аз татбиқи ғояи асосӣ ва баҳогузориҳои ҳолати бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти таҳқиқотҳои маркетингии гузаронидашуда, оид ба иҷроиши коркарди маҳсулоти нави ташкилоти қарзӣ қарори зарурӣ қабул карда мешавад ва маҳсулоти нав ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод карда мешавад.

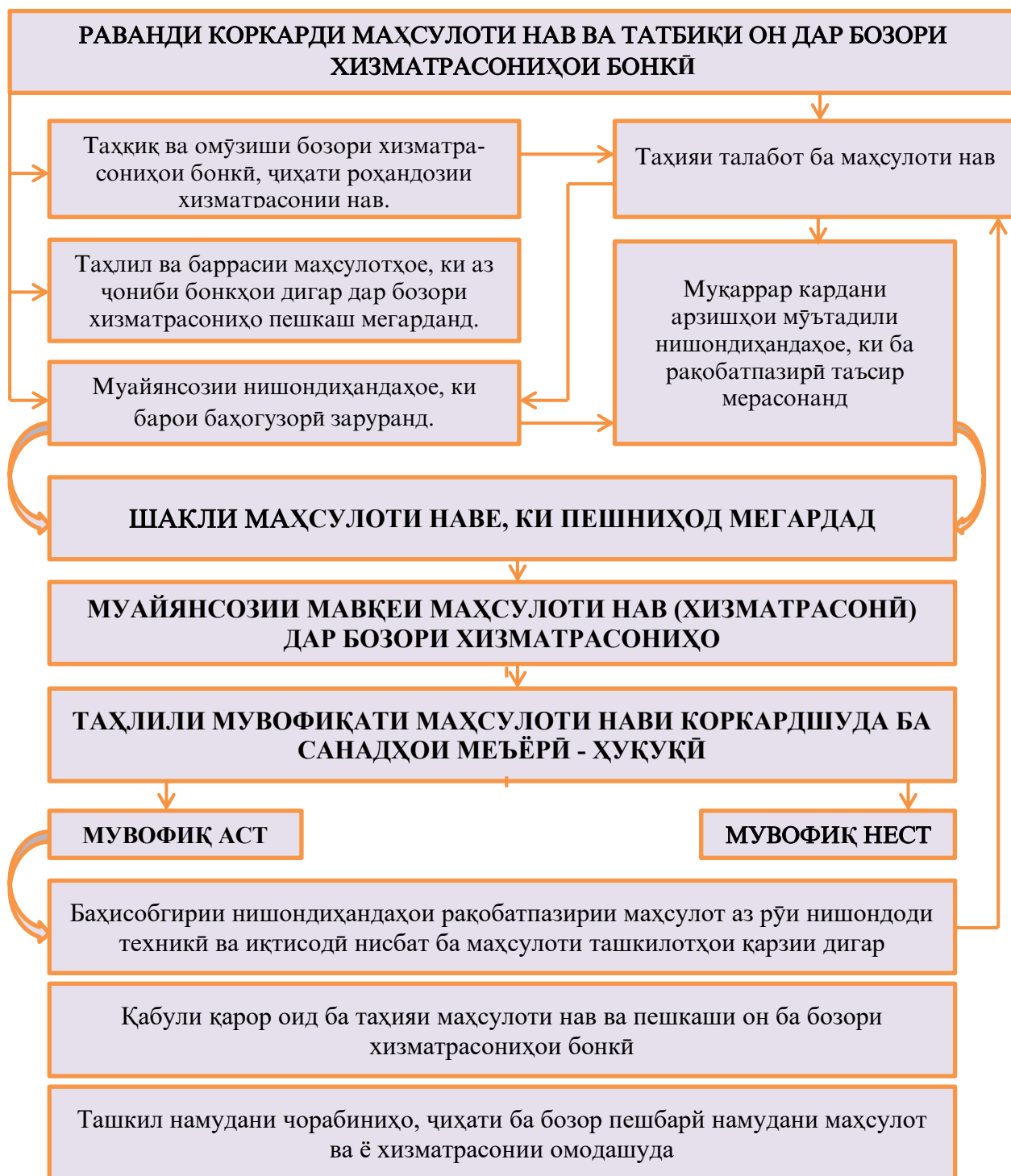
Г) Эҷоди маҳсулоти (хизматрасонии) нави бонкӣ ва татбиқи озмоишии он дар бозори хизматрасониҳо. Дар ин марҳила коркарди технологияи нави пешниҳодкунӣ, ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои зарурӣ, омӯзиши кадрҳо чӣхати татбиқи маҳсулоти нав гузаронда мешаванд. Мувофиқати пурраи маҳсулоти нав бо хусусиятҳои, ки дар консепсияи асли ба нақша гирифта шудаанд, махсусан муҳим арзёбӣ мегардад. Тавсифи маҳсулот бо таҳлили молиявӣ барои муайян кардани ҳаҷми маблағгузорӣ, манбаъҳо, хароҷоти ибтидоии ҷорисозии маҳсулот ё хидмати нав, нархи тахминӣ, ҳаҷми амалиёти оянда, ҳаҷми даромад ва хароҷот ба назар гирифта шавад.

Давраи дуюм – пешниҳоди маҳсулоти нави коркардшуда ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ. Дар ин давра, талаботи муштариён қонеъ гардонидашуда, ҳолати қабули маҳсулоти нав аз ҷониби бозор таҳлил гардида, маҳсулот дар шакли васеъ пешниҳод мегардад. Давраи мазкур аз элементҳои зерин ташаккул ёфтааст: - ташкили тарғиби (реклама) маҳсулоти нав ва ҷойгиркунии он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ; - таъмини методии ташкили кори бонк, таълими кадрҳои бонк, таъмини пойгоҳи моддию техникӣ бо технологияи муосир, тақвиятбахшии барномаҳои корӣ (обновление), оғози фурӯши маҳсулот ва ташаккули талабот ба маҳсулоти пешниҳодшаванд; - арзёбӣ ва пайгирӣ. Таҳқиқи натиҷаҳои татбиқ оид ба ҷоришавии маҳсулот, баҳисобгирии даромадноки аз маҳсулоти пешниҳодшуда, аз ҷониби шӯъбаи маркетингии бонки тичоратӣ танзими раванди татбиқи маҳсулоти нави бонкӣ.

Давраи сеюм – фарогири тақозо ба маҳсулоти нави пешниҳодшуда иборат мебошад. Дар ин давра таҳкими мавқеи маҳсулоти нави пешниҳодшуда, кам гардидани хароҷотҳо дар доираи маҳсулоти нави пешниҳодшуда, паст намудани нархи маҳсулоти пешниҳодшуда ҳамчун василаи ҷалби бештари муштариён ва дигар амалҳо татбиқ карда мешаванд.

Ҷустуҷӯи роҳҳои татбиқи маҳсулоти нав коркардшуда, дар асоси маълумотҳои маркетингӣ, такмилдиҳии сифати маҳсулот бо назардошти талаботи бозор, ба назаргирии хоҳишҳои муштариён оид ба истифодаи

маҳсулоти нав ва таҳқиқи фаъолияти бонкҳое, ки чунин шакли маҳсулотҳо ва хизматрасониҳоро ба муштариён пешниҳод менамоянд, бояд роҳандозӣ карда шавад.

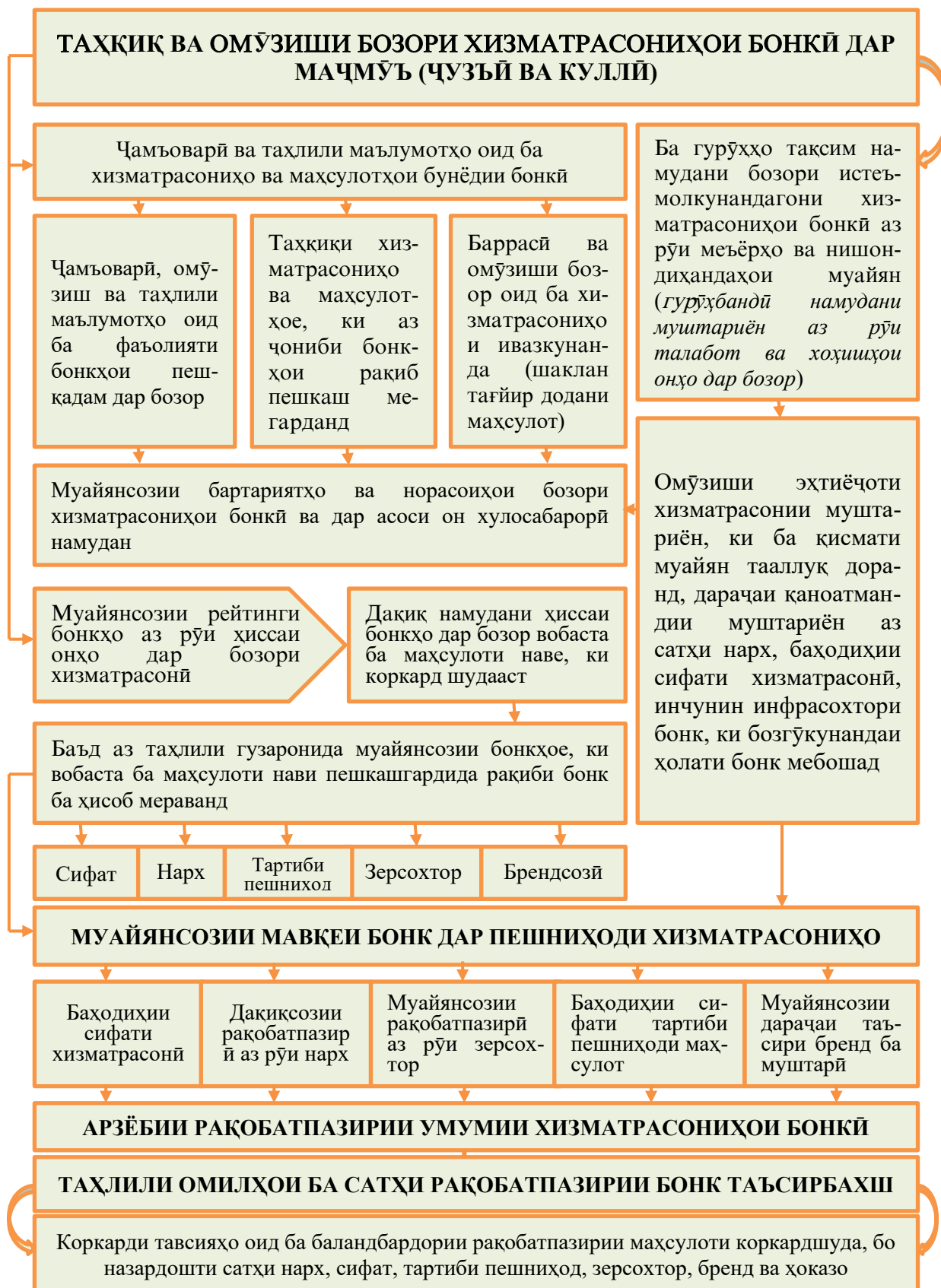
Расми 3.6. Алгоритми баҳодихӣ ва коркарди маҳсулоти нав дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ин асно, зарур аст, ки ташкилотҳои ташвиқоти (реклама) пурсамар ба хоҳири шиносии аҳоли оид ба маҳсулоти нави коркардшуда, бартарият ва норасоии он ҷалб карда шаванд ва ба фаъолият шурӯъ намояд. Баъд аз гузориндани ҷорабиниҳои болозикр, маҳсулоти коркардшуда баҳогузорӣ гардида, ба бозор интиқол дода мешавад. Ҷараёни ҷойгиркунии он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ пурра мониторинг гардида, фурӯш ва даромади он баҳо дода мешавад.

Қадами навбатӣ, ва ё **даври чорум**, ин анҷомёбии маҳсулоти коркардгардида ва пайдоиши талабот ба маҳсулоти мазкур арзёбӣ мегардад. Дар ин давра, баъзе ҷорабиниҳо аз ҷониби ҳайати роҳбарияти бонк бояд роҳандозӣ гардад. Аз қабилӣ: - арзёбии давраи ҳаётии маҳсулот тавассути мониторинги фурӯш ва фоида, ташкили тадқиқот миёни истеъмолкунандагон бо мақсади муайян кардани дараҷаи қонеъсозии онҳо бо маҳсулоти коркардшуда; - ташкили ҷорабиниҳо оид ба татбиқи ҳавасмандгардонии муштариён ба воситаи гузаронидани бозиҳои бурднок, роҳандозии таҳфифҳо ва ҳоказо; - тақмилдиҳии сиёсати маркетингӣ, омӯختани маҳсулотҳои бонкҳои рақобаткунанда, тағйирдиҳии хусусиятҳои маҳсулотҳои нави пешниҳодшаванда, дигаргунсозии маҳсулот вобаста ба талаботи гурӯҳи дигари истеъмолкунандагон, дақиқсозии сиёсати мӯътадили нархгузорӣ, ташвиқоти маҳсулот ва ғайра; - омӯзиши самаранокии ҷорабиниҳо пас аз татбиқи онҳо, таҳлили ҳаҷми фурӯш ва баҳисобгирии фоида, арзёбии дараҷаи рақобатпазирии маҳсулоти пешкашшуда.

Давраи панҷуми коркарди маҳсулоти нави бонкӣ давраи таназзул арзёбӣ гардидааст. Дар давраи мазкур бонкро зарур аст, ки дар баробари рушду нумӯи маҳсулоти нави коркардшуда, масоили ташаккули минбаъдаи онро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қорор диҳад.

Расми 3.7. Низоми таҳия ва баҳодиҳии дараҷаи рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чунин самтҳо бояд дар ин давра мавриди таҳлил қарор дода шаванд: - мониторинги ҳаҷми фурӯш, баҳодиҳии рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасонӣ дар бозор, қабули қарор дар бораи ояндаи маҳсулоти коркардшуда, таҳлили сабабҳои коҳишёбии талабот ба маҳсулоти нав, гузаронидани пурсиш миёни муштариён оид ба сабабҳои коҳишёбии талабот ба маҳсулоти мазкур, бартаарафсозии омилҳои манфии таъсирбахш ба талаботи маҳсулоти нав дар бозор, коркарди тавсияҳо чиҳати роҳандозии бештари маҳсулот дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва ғ.

Воқеан баҳодиҳии ҳолати бозор ва қабули маҳсулотҳои нави бонкӣ ва хизматрасониҳои наво, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ коркард шудаанд, яке аз самтҳои калидии фаъолияти бонк ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба гуфтаҳои боло, алоқамандии давраҳои баррасишуда дар расми 3.7 ба таври васеъ нишон дода шудаанд.

Метавонем дарҷ намоем, ки таҳия ва татбиқи хизматрасониҳои рақобатпазир - нишондиҳандаи умумии қобилияти бонк, дар истифодаи самараноки захираҳои истеҳсолӣ, техникӣ, кадрӣ, иқтисодии молиявӣ арзёбӣ гардида, мавқеи бонкро дар бозор муайян менамояд, ки **расми 3.7** гувоҳи ин гуфтаҳоаст. Дар ин самт бонкро зарур аст, ки қабули маҳсулоти навро аз ҷониби муштариён баррасӣ намояд ва ҳангоми коҳишёбии талабот сабабҳои ба он таъсиррасонро муайян намояд.

Марҳилаҳо ва технологияҳо, ки дар боло мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор дода шуданд, заминаи асосии ин раванди ташкили маҳсулот ва ё ҳадамоти нави бонкиро ташкил медиҳанд. Яъне ташкилоти қарзиро зарур аст, ки ҳангоми ташкили маҳсулоти нави бояд зинаҳои дар боло нишондодашударо гузарад, то ки маҳсулот ба талаботи бозори мутобикат намояд ва рақобатпазирии баландро касб намояд. Фаразан, дар давраи коркарди маҳсулоти нав ва ё ҳадамоти нав менечероне, ки ба нигоҳдории муштариён вазифадор гардидаанд, бояд иштирок намоянд. Илова ба ин, дар раванди мазкур иштироки кормандони дигар сохторҳои бонк, аз ҷумла кормандони шӯъбаи маркетинг, Шӯрои экспертии бонк, кормандони бахши

идоракунӣ (менечмент) ҳатмӣ арзёбӣ мегардад. Ҳар яке аз кормандони сохторҳои гуногони бонк, ки барои коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ҷалб гардидаанд, аз рӯи элементи алоҳидаи маҳсулоти нав ҷавобгар мебошанд. Кормандони шӯъбаи маркетинг бозоргир будани маҳсудотро баҳогузорӣ намуда, то чӣ андоза ба муштариён писанд омадани онро бояд ҳаллу фасл намоянд [89,с.114]. Шӯрои эксперти ва гурӯҳи кории таъсисёфта аз рӯи нархи маҳсулоти нав ва тартиби ба бозор воридсозии он ҷавобгар мебошанд. Танҳо баъд аз иҷрои корҳои ташкилӣ – иқтисодӣ роҳбарияти бонк барои пешниҳоди маҳсулоти нав ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ иҷозат медиҳад ва маҳсулот ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод карда мешавад.

Панҷ даврае, ки дар раванди коркарди маҳсулоти нави бонкӣ мавриди истифода қарор мегиранд, бояд бо дарки амиқи масъала баҳогузорӣ карда шаванд, баъдан қарори қатъӣ оид ба ташкили маҳсулоти нав бароварда шавад. Пеш аз ҳама бонкҳоро лозим меояд, ки барои таъсиси маҳсулоти нави бонкӣ гурӯҳи корӣ аз ҳисоби кормандони соҳибтаҷриба ва донандаи хуби кори худ ташкил намояд. Бо истифода аз таҷрибаи кормандони соҳибкасб бозори хизматрасониҳои бонкӣ пурра омӯхта шавад. Алаҳусус, талаботи муштариён дар минтақаҳои мамлакат бояд аз назари касбӣ омӯхта шавад. Зеро ҳолати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои кишвар нигаронкунанда мебошад. Агар бонк хоҳад, ки дар бозор мавқеи устуворро касб намояд бояд дар минтақаҳо муштариёноро бештар ҷалб созад. Аз ҷониби бонкҳои тижоратии амалакунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба минтақаҳо камтар таваҷҷӯҳ зоҳир меавад, ки ин сабаби ташаққул наёфтани бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳо мегардад. Ҳанӯз соли 2021 бо дарки амиқи масъала, чиҳати рушду нумӯи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар оид ба масъалаи мазкур фикру андешаҳои хешро иброз намуда буданд. Пешвои миллат аз ҷумла қайд намуда буданд, ки “Бонки миллӣ ва дигар ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки оид ба масъалаи ҷалби

сармоягузори дохиливу хориҷӣ, васеъсозии доираи маҳсулотҳои бонкӣ бо истифода аз технологияи муосир чораҳои таъхирнопазир андешанд” [21]. Бевосита ба масъалаи мазкур таваҷҷӯҳ зоҳир намудани Президенти кишвар беҳуда нест. Зеро ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ асоси такомули иқтисоди миллӣ мебошад ва ҷалби маблағҳои муваққатан озодаи аҳоли ҳамчун пасандоз ва табдилдиҳии онҳо ба сармоя яке аз вазифаҳои асосии ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Масъалаи мазкур, яъне ҷалби маблағҳои муваққатан озодаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ҳалли худро наёфтааст. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ оид ба ҷалби пасандозҳо танҳо КВД БА ҚТ “Амонатбонк” қисми зиёди маблағҳои пасандозиро ҷалб намудааст, ки сабаби ин кафолати давлатӣ доштани баргардии пасандозҳо мебошад. Дигар бонкҳои низомсозии кишвар (ҚСК “Бонки Эсхата”, ҚСК “Ориёнбонк”) дар ин самт пешсафиро аз даст додаанд. Дар баробари бонкҳои низомсозии мамлакат (КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ҚСК “Бонки Эсхата”, ҚСК “Ориёнбонк”) дигар ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки ҷалби маблағҳои пасандозиро зиёд намоянд. Қоҳишёбии маблағҳои пасандозӣ аз сатҳи пасти эътимоднокии бонкҳо дарак медиҳад. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама эътимоднокии бонкҳоро тақвият бахшидан лозим аст ва ин омил ба ҷалби бештари пасандозҳо сабаб мегардад. Таъмини эътимоднокии низоми бонкӣ аз дастгирии давлатӣ низ вобастагӣ дорад. Давлат ҳамчун институти махсус ба воситаи фишангҳои худ метавонад ба раванди фаъолияти низоми бонкӣ таъсири мусбӣ расонад. Фаразан, таъмини кафолати баргардиши маблағҳои пасандозии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ яке аз масоиле мебошад, ки ба дастгирии бевоситаи давлат зарур аст. Давлат метавонад аз ҳисоби буҷети давлатӣ баргардии пасандозҳоро дар ҳамон ҳаҷме, яъне суммае, ки пасандоз гузошта шудааст, кафолат диҳад. Дар чунин ҳолат ҳиссаи пасандозҳо дар сармояи бонкҳои тижоратӣ зиёд мегардад, танзими ҳаҷми пули нақд (M_0) дар иқтисодиёт осон мегардад ва нигоҳдории таваррум аз ҷониби БМТ мушкилиеро пеш намеорад [3]. Ҳадди ақал, бояд низоме роҳандозӣ карда шаванд, ки ба маблағҳои зиёда аз 3 сол

пасандозшаванда кафолати 100 фоизаи давлатиро диҳад. Дар ин замина, мо метавонем ба рушди иқтисоди воқеӣ таъсири амиқ гузорем. Ҳамзамон, истифодаи технологияи муосири бонк дар ин самт ногузир мебошад. Беҳуда нест, ки Пешвои миллат ба густаришдиҳии бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо истифодаи технологияи муосир таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Технологияи муосири бонкӣ, ки бо суръати баланд рушд ёфта истодааст, бонкхоро мачбур месозад, то фаъолияти худро бо истифодаи онҳо роҳандозӣ намоянд.

Ҳамин тавр, метавонем дарҷ намоем, ки бо коркард ва пешкаши муштарӣ намудани маҳсулоти нави бонкӣ вазифаи бонк ба итмом намерасад. Бонкро лозим меояд, ки пайваста аз рафти фурӯш ва қонеъгардии талаботи муштарӣнаш огоҳ бошад. Алалхусус, дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ омӯзиши бозор татбиқ карда намешавад. Бонкҳо аз вазъи бозор огоҳӣ надоранд ва ин сабаб мегардад, ки маҳсулотҳои коркарднамудаи онҳо ба муштарӣён писанд намеоянд. Дар ин самт фаъолияти Иттиҳодияҳои бонкӣ низ ба назар намерасад. Иттиҳодияи бонкҳои тичоратӣ (Ассотсиатсия) фаъолияти ғайрисамаранок дорад ва бо бонкҳои тичоратӣ ҳамкориҳои густурдаро рӯҳандозӣ накардааст. Иттиҳодияҳо, аслан ниҳодҳои доништа мешаванд, ки рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро фароҳам оварда дар самти пешгирӣ аз ҳолатҳои бухронӣ, баландбардории ҳолати молиявӣ, омӯзиши кормандони бонк, ташкили курсҳои махсус ва маслиҳатдиҳии бо бонкҳо ҳамкорӣ менамоянд, аммо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин амал аз ҷониби иттиҳодияҳои амалкунанда ба назар намерасад. Бонкҳои тичоратӣ бояд бо истифода аз ҳамкориҳои чунин иттиҳодияҳо ҳолати худро дар бозори устувор гардонанд ва маҳсулотҳои худро бештар ба истеъмолкунандагон пешкаш созанд. Имрӯз талаботи муштарӣён тағйир ёфтааст ва онҳо бештар мекушанд, ки бо истифодаи технологияҳои муосир аз хизматрасониҳои бонкҳо истифода намоянд. Аз ин хотир, бонкҳо бояд ба масъалаи рақамикунонии маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои худ бештар аҳамият диҳанд. Ташкилотҳои қарзии амалкунанд бо истифода аз технологияи NFC (Near

Field Communication) хизматрасониҳои худро татбиқ намуда истодаанд, ки ин қадаме ҷониби рақамикунонии хизматрасониҳо арзёбӣ карда мешавад. Вале, бояд донист, ки технологияи NFC бидуни ИНТЕРНЕТи баландсуръат ғайриимкон аст. Чи тавре, ки Пешвои миллат дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 дарҷ намуданд, сифати ИНТЕРНЕТ дар кулли ҷумҳурий нигаронкунанда мебошад. Яъне интернете, ки аҳоли истифода менамояд дорои суръати паст мебошад ва гузаронидани амалиёти бонкӣ бо чуин интернет ғайриимкон аст. Ин масъала дар минтақаҳои дурдасти кишвар боз ҳам нигаронкунандатар мебошад, ки ин бевосита ба ҳолати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва татбиқи рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ садди роҳ мегардад. Таҷрибаи бонкдорӣ Федератсияи Руссия нишон медиҳад, ки бонкҳои тичоратӣ баъзе аз амалиёти серталаби бонкиро бо истифодаи технологияи NFC қорӣ намудаанд, ки бидуни ИНТЕРНЕТ ғайриимкон менамоянд. Фаразан, дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар минтақаҳои кишвар бонкҳо метавонанд, ки аз таҷрибаи СберБанк [35] ва Тинкоффбанки Руссия [43] истифода намоянд. Бонкҳои болозикр (СберБанк, Тинкофф) амалиёти серистфодаи бонкиро ба монандӣ: интиқоли маблағҳо, хизматрасониҳои коммуналӣ, огоҳӣ аз суратҳисоб ва пур намудани суратҳисобро ба роҳ мондаанд, ки метавон дар минтақаҳои дурдасти кишвар мавриди истифода қарор дод. Ҳамчунин, дар бонкҳои зикр гардида, низоми 24/7 ба роҳ монда шудааст, ки дастрасии муштариёро давоми шаборӯзӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ қатъ намесозад. Марказҳои хизматрасониҳои 24/7 таъсис додаанд ва ин марказҳо ба муштариён бе танаффус хизмат мерасонанд. Илова ба ин низомҳои Facebook Messenger, Google Hangouts ва барномаҳои мобилии ин бонкҳо шабонарӯзӣ ғайриимкон менамоянд [124,с.121].

Мутаасифона, дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин имкониятҳоро ташкилотҳои қарзӣ ба муштариёни худ пешкаш намеkunанд, ки дар натиҷа талаботи муштариён қонеъ намегардад ва рушди устувори бозори мазкур зерӣ суол меравад. Барои ин ташкилотҳои

қарзӣ масъуланд, ки дар баробари қорқарди маҳсулот ва ё хизматрасонии нав масъалаи сифати он, тартиби пешкашнамой ва таъсиси марказҳои хизматрасонии шабонарӯзиро (24/7) ба назар гиранд. Махсусан, дар шаҳрҳои бузурги кишвар (Душанбе, Хучанд, Бохтар ва ғ.) ки дар баробари аҳолии муқимӣ, инчунин хориҷиён низ зиёданд ҷой надоштани марказҳои хизматрасонии 24 соата ба нафъи қор нест. Яъне, дар рӯзҳои истроҳатӣ дастрас набудани хизматрасониҳои оддитарини бонкӣ мавқеи низоми бонқиро миёни аҳоли қоҳиш медиҳад.

Бозори хизматрасониҳои бонқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҳолати рушд қарор дорад бояд бо истифода аз таҷрибаи низоми бонқии кишварҳои ҳамҷавор ва кишварҳои пешрафта раванди пешрафти он боз ҳам густариш ода шавад. Дар баробари қорқард ва пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ ва ё хизматрасонии нав дар бозори хизматрасониҳои бонқии Ҷумҳурии Тоҷикистон яққатор норасоии ҳо муҷуданд, ки бидуни бартаараф намудани ин қамбудии маҳсулоти нави бонкӣ дар бозор муваффақ буда наметавонад (расми 3.8).

Маҷмӯъан, зарур мешуморем, ки низоми қорқарди маҳсулоти нави бонкӣ раванди мушкил буда, самтҳои зиёдеро дарбар мегирад. Ташкилоти қарзиро зарур аст, ки пеш аз роҳандозии раванди стратегияи иникро таҳия намояд ва таҳлили амиқи бозорро татбиқ намояд. Яъне бонк бояд аниқ созад, ки қӣ меҳодад ва маҳсулоти қорқардшуда дар бозори барои қӣ пешниҳод қарда мешавад. Қорқард ва пешниҳоди маҳсулотҳои нави бонкӣ яке аз самтҳои нави доништа мешавад, ки имрӯз бонқҳо бештар ба он тақя мекунанд ва ин раванд асоси фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад. Маҳсулотҳои нави бонкӣ таъминкунандаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ қардида, имқонияти ба бозориҳои молиявии қаҳонӣ роҳёбии низоми бонқии Тоҷикистонро фароҳам месозад. Танҳо дар қунин ҳолат маҳсулоти нави қорқардқардида барои бонк манфиатнок ҳодад буд. Дар баръақси ҳол масҳулоти пешниҳодқардида, хароҷоти барзиёди бонк боқӣ ҳодад монд.

НОРАСОИҲОЕ, КИ ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ҲАНГОМИ ТАТБИҚИ МАҲСУЛОТИ НАВИ БОНКӢ БА НАЗАР МЕРАСАНД

- 1). Огоҳ нагардидани муштарӣ аз маҳсулоти нав ва хизматрасониҳои нави ташкилоти қарзӣ (ташкилотҳои қарзӣ тартиби самараноки ташвиқро роҳандозӣ намесозанд)
- 2). Раванди дастрасӣ ва тартиби расонидани маҳсулоти коркардшудаи бонкӣ ба муштарӣ (тартиби муоширати корманди бонк бо муштарӣ, роҳу усулҳои дастраснамоии маҳсулоти нав коркардгардида)
- 3). Сатҳи нокифояи инноватсия дар ташкилотҳои қарзӣ (бонкҳо амалиёт ва маҳсулотҳои мавҷудаи худро рақамӣ пешниҳод карда наметавонанд ва ин омил татбиқ ва коркарди маҳсулотҳои навро боз медорад)
- 4). Барномаҳо ва дастгоҳҳои техникии кӯҳнагардида, ки фаъолияти бонкро ғайрисамаранок мегардонанд
- 5). Миқдори нокифояи маслиҳатҳо оид ба бартариятҳои маҳсулотҳои бонк барои муштарӣ (бонкҳо бояд шӯъбаҳои махсуси маслиҳатдиҳӣ таъсис диҳанд)
- 6). Огоҳии нокифояи кормандони ташкилотҳои қарзӣ дар бораи тағйирот дар қонунгузори бонкӣ ва муқаррароти БМТ, ки ба тартиби фуруши маҳсулот ва хизматҳои бонкӣ марбутанд.
- 7). Дар сатҳи зарурӣ амалӣ нагардидани омӯзиш, баррасӣ ва баҳодиҳии вазъи бозор хизматрасониҳои бонкӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ. Яъне наомӯштани ҳолати бозор ва ба инобат нагирифтани тақозои муштарӣ метавонад, ки самаранокии маҳсулотҳои бонкиро коҳиш диҳад.

Расми 3.8. Мушкилоти татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар бозор

Сарчашма: таҳияи муаллиф

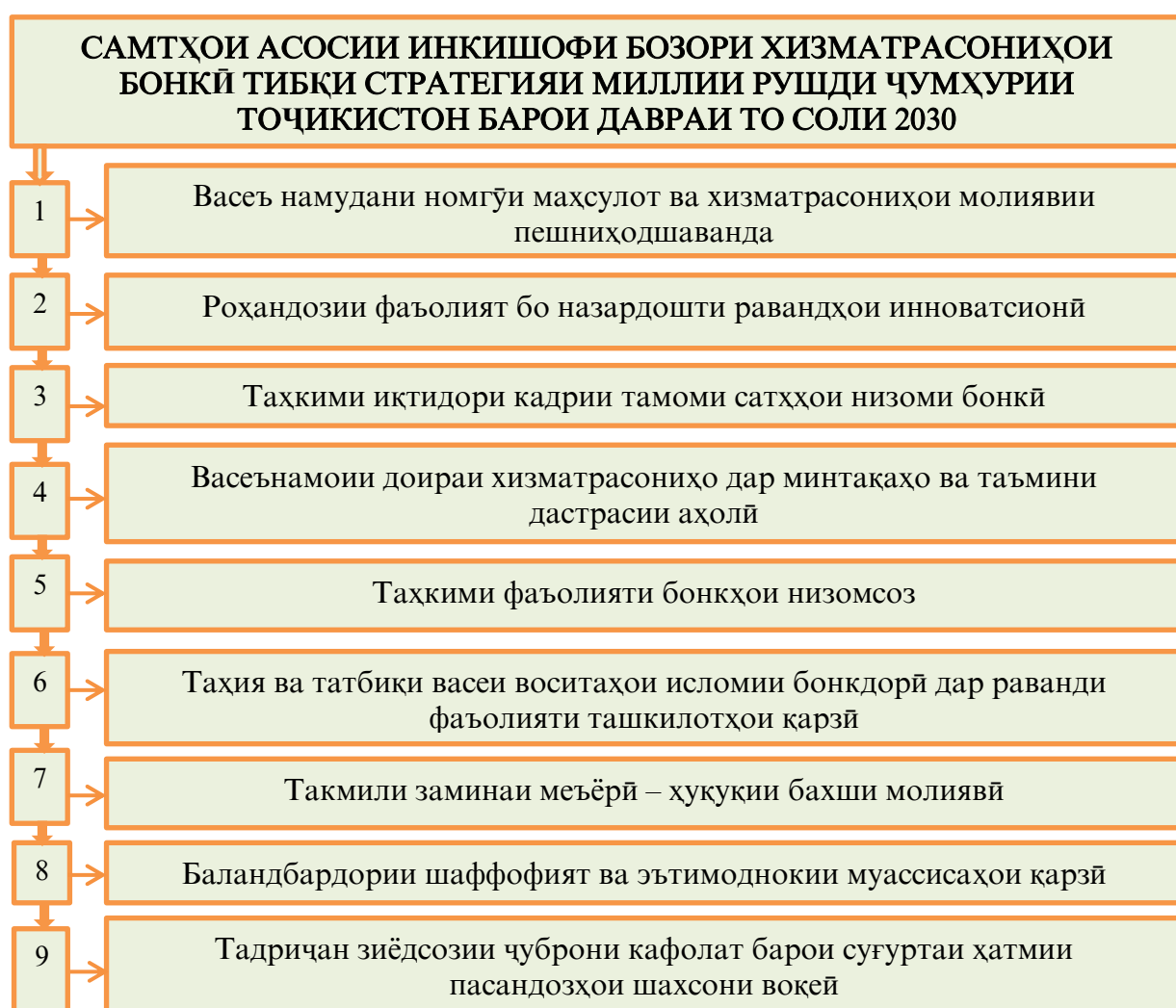
Фаъолияти бонк дар самти коркарди маҳсулот ва хизматрасониҳои нав ва татбиқи он дар бозор ҳамкориҳои мутақобилаи шӯъбаҳо ва кормандони гуногуни бонкро тақозо менамояд, ки натиҷаи ниҳони он барои муштарӣ мавҷуда ва муштарӣ эҳтимолии бонк арзиши истеъмоли дорад. Ҳангоми коркарди маҳсулоти нав бояд тамоми шӯъбаҳои бонк якҷоя фаъолият намоянд, то маҳсулот дар бозори рақобатпазир бошад. Механизми пешниҳодшуда ҳангоми таҳияи маҳсулоти нави бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ метавонад мавриди истифода қарор дода шавад. Механизми мазкур вобаста ба хоҳиши ташкилоти қарзӣ метавонад такмил дода шавад. Зеро хусусияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз якдигар фарқ менамояд ва ҳар як бонк маҳсулоти навро тибқи концепсияи муайяни худ роҳандозӣ месозад.

3.3.Стратегияи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ масъалаи калидии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, фаъолияти густурдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин менамояд. Бояд тазаққур дод, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ чораандешӣ намуда, инкишофи онро тақвият мебахшад. Дар ин самт, барномаҳо ва стратегияҳои зарурӣ коркард гардида, қабули онҳо роҳандозӣ шудааст. Аз ин рӯ, тақвияти минбаъдаи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз истифодаи самараноки барномаҳо ва стратегияҳои қабулгардида вобаста буда, дурнамои рушди он таъмин мегардад. Махсусан, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 самтҳои асосии тақвияти иқтисоди миллӣ, ҳадафҳо ва сценарияҳои рушдро муайян намудааст. Дар Стратегияи мазкур низоми бонкӣ ҳамчун бахши муҳим дар раванди муносибатҳои иқтисодӣ арзёбӣ гардида, самтҳои минбаъдаи рушди он муқаррар шудааст [23, с.88]. Ин ҳуҷҷати стратегӣ қисматҳои муҳими бахши бонкиро дар бар гирифта, мушкилиҳои асосии ҷойдоштаро муайян намудааст. Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми бонкӣ ва махсусан ба ҳолати муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, қайд намуданд, ки “масъалаи таъмини саривақтии талаботи иқтисодиёт ба маблағгузорӣ, хусусан, қарздиҳӣ бояд ҳамеша дар меҳвари фаъолияти низоми молия ва бонкҳои кишвар қарор дода шавад. Зеро ҳар қадар, ки аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор қарзҳои дастрас зиёд пешниҳод карда шаванд, суръати рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли ҳамон қадар баланд мегардад”[22]. Маълум аст, ки маблағгузори асосии иқтисодиёт бонкҳо мебошанд ва Пешвои миллат ташаккул ва рушди устувори низоми бонкиро дар назар доранд. Воқеан, дар рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши

бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бениҳоят баланд арзёбӣ мегардад.

Дар ин санади стратегӣ дарҷ шудааст, ки дар низоми бонкӣ, аз ҷумла дар бозори хизматрасонии бонкӣ якқатор мушкилоте мавҷуданд, ки бояд ҳалли худро ёбанд. Аз ҷумла, дараҷаи нокифояи сармояи ташкилотҳои молиявии мавҷуда, сатҳи пасти менеҷменти бонкӣ ва дигар омилҳо доираи фаъолияти бонкҳоро маҳдуд намудаанд. Дар робита ба тақмили низоми бонкӣ, аз ҷумла бозори хизматрасониҳои бонкӣ, афзалиятҳо ва самтҳои рушди он ба таври мушаххас муайян гардидаанд (расми 3.9).

Расми 3.9. Самтҳои асосии таҳкимёбанда дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Воқеан, самтҳое, ки ниёз ба такмил доранд бо омӯзиши вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ин санади стратегӣ муайян гардидаанд. Бо назардошти ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон тазаккур дод, ки дигаргунсозии низоми пешниҳоди хизматрасониҳо ва васеъсозии доираи номгӯи онҳо ногузир мебошад. Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон низ дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 23.12.2022 ба ин масъала даҳолат намуданд. Аз ҷумла, аз ҷониби Пешвои миллат қайд карда шуд, ки инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар кишвар бояд тақвият ёбад ва доираи номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ зиёд карда шаванд [21]. Албатта, зиёдшавии номгӯи маҳсулоти бонкӣ ба дастрасии аҳоли сабаб гардида, талаботи муштарӣ қонеъ гардонида мешавад. Вале, дар раванди ташаккули доираи номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ дар бозори хизматрасониҳо аз зерсохтори он вобаста мебошад. Зерсохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи зарурӣ ташаккул наёфтааст. Хусусан зерсохтори техникӣ ва технологӣ ҷиҳати пешниҳоди хизматрасониҳо ба таври ғосилавӣ бояд такмил дода шавад. Пешниҳоди хизматрасониҳо ба воситаи технологияи муосири бонкӣ дар минтақаҳои кишвар то ҳадди ниҳой дар сатҳи паст қарор дорад ва бонкҳо мутассифона ҷорачӯӣ наменамоянд. Бешак, дар раванди васеънамоии доираи хизматрасониҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба таври виртуалӣ мавқеи инноватсияи бонкӣ калидӣ арзёбӣ мегардад. Тақвиятбахшии фаъолияти инноватсионии бонкҳо заминаи асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳисоб рафта, дар устуворгардонии мавқеи бонк дар бозор сабаб мегардад. Илова ба ин, инноватсия дар фаъолияти бонкҳо ба даромаднокии онҳо таъсири мусбӣ расонида ҳаҷми хароҷотҳои онҳоро коҳиш медиҳад. Метавон тазаккур дод, ки самтҳои дар расми 3.9 муайянгардида барои рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ нақши муфид доранд ва бо бартарарфтагии онҳо рақобатпазирии бозори бонкӣ таъмин гардида, ташкилотҳои қарзӣ ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва кишварҳои ҳамҷавор

роҳ меёбанд. Баландбардории эътимоднокии бонк ва зиёднамоии чуброни пасандозҳои шахсони воқеиву ҳуқуқӣ метавонад мавқеи бонкхоро дар иқтисодиёт тақвият бахшад. Вобаста ба ин, дар Стратегияи болозикр дарҷ шудааст, ки бо татбиқи самтҳои номбурда, шароити мусоиди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурраи аҳоли ба хизматрасониҳо таъмин карда мешавад. Мувофиқи ин ҳуҷҷати стратегӣ “на камтар аз 50 фоизи аҳолии кишвар бо хизматрасониҳои бонкӣ таъмин гардида, чуброни пулии пасандозҳои шахсони воқеӣ афзоиш меёбад ва манфиатҳои пасандозгуздорон ба назар гирифта мешавад” [23, с.82].

Бояд қайд намуд, ки новобаста аз омилҳои дохилӣ ва берунии таъсирбахш, нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишоф ёфтанд. Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯътадил буда, рушди соҳаҳои ҳаётан муҳим ба назар расид. Масалан, рушди ММД дар соли 2022 9,2%, рушди соҳаҳои саноат 18,2%, кишоварзӣ 24,1%, сохтмон 8,1% - ро ташкил дода, сатҳи даромади аҳоли ба андозаи 2 маротиба афзуд. Илова ба ин, сатҳи таваррум дар сатҳи 8% нигоҳ дошта шуд, ки омилҳои асосӣ дар раванди инкишофи иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб меравад [38].

Аммо нуктаи муҳимро бояд дарҷ намуд, ки дар ин давра муҳити рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ғайри қобили қабул арзёбӣ гардид. Хусусан, дар самти ҷалби пасандозҳо, интиқоли маблағҳо, дастрасии аҳоли ба захираҳои қарзӣ миёни ташкилотҳои қарзӣ рақобат камтар ба назар расид. Ин омил, яъне то андозае коҳишёбии сатҳи рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, аз солҳои 2016-2018 сарчашма гирифт. Дар давоми солҳои 2014-2016 ва 2018 бинобар сабаби бӯҳронҳои молиявӣ – бонкӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ рушди мӯътадили худро аз даст дод. Бад шудани вазъи молиявии бонкҳои низомсоз ба монанди: ҚСҚ «Агроинвестбонк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбонк», коҳишёбии рақобатнокиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ сабаб гардид. Дар баробари ин, фаъолияти бонкҳои тижоратии ҚСҚ «Тоҷпромбонк» ва ҚСП «Фононбонк» пурра қатъ гардид.

Мусаллам аст, ки дар чунин шароит, яъне бад шудани вазъи молиявии бонкҳои низомсоз, боиси гарон шудани фаъолияти дигар ташкилотҳои қарзӣ мегардад. Қисми зиёди хизматрасониҳои бонкӣ ба дӯши дигар бонкҳои хурдтари тиҷоратӣ ва ташкилотҳои маблағгузори ғайрибонкӣ вогузор гардид. Ин амал сабаби зиёдшавии сарбории дигар ташкилотҳои қарзӣ гардид ва онҳо қобилияти саривақт хизматрасонӣ намудани муштариёро аз даст доданд, ки боиси афзоиши норозигии аҳоли аз сифати хизматрасониҳои бонкӣ гардид. Бонкҳои тиҷоратии амалкунанда дорои инфрасохтори моддию техникии зарурӣ набуданд ва аз ин лиҳоз натавонистанд, ки талаботи муштариёро қонеъ намоянд. Дар баробари ин, вазъи низоми бонкии кишвар ноуствор боқӣ мемонад, чалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ташвишовар буда, сифати сандуқи қарзии бонкҳо ба талабот ҷавобгӯ нест. Инчунин, худсармоягузорӣ (капитализатсия) дар бонкҳо умуман ба назар намерасад ва ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшуда коҳиш ёфтааст, ки сабабгори безътимодии низоми бонкӣ миёни аҳоли гардидааст.

Аммо ин равандҳо ба дараҷаи ташаккули низоми бонкӣ дар маҷмӯъ таъсири манфӣи ҷиддӣ расонида натавонистанд, зеро бо афзоиши ҳаҷми амалиёти бонкӣ дар дигар бонкҳои нисбатан хурдтар ва ташкилотҳои маблағгузори хурд ба назар расид. Ташкилотҳои қарзие, ки дар ин зимн равандҳои ҷоринамоии маҳсулоти нави бонкӣ ва коркарди хизматрасониҳои навро ташаккул дода буданд, пешравӣ ба ҷашм мерасид. Ҳамчунин, дар ин давра устуворгардии сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои амонатӣ – қарзии хурд дида шуд, ки нишонаи муҳим дар таҳкимёбии фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад. Инчо бештар он ташкилотҳои қарзие инкишоф ёфтанд, ки хизматрасониҳои бонкиро тариқи электронӣ ба муштариён пешкаш менамуданд ва раванди гузариш ба фаъолияти инноватсиониро тақвият бахшидаанд.

Таҳлили вазъи муносири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки мушкилоти рушди босуръати иқтисодӣ на танҳо аз таҳкими фаъолияти бонкҳои низомсоз вобаста аст, балки васеънамоии имкониятҳои

доираи хизматрасониҳои бонкӣ низ бояд вуҷат бахшида шавад. Барои ба ин раванд ноил гардидан, бояд омилҳое, аз қабили суръати баланди рушди иқтисоди миллӣ, афзоиши интиқоли маблағҳо аз хориҷи кишвар ба назар гирифта шаванд, ки аз нигоҳи иқтисодӣ заминаи афзоиши ҳаҷми пасандозҳои бонкиро фароҳам меоранд.

Бояд тазаққур дод, ки сарфи назар аз тамоюли мусбати рушд, ханӯз ҳам омилҳои манфие мавҷуданд, ки барои ноил шудан ба таъмини рушди устувори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷумҳурӣ монеъ мешаванд.

Рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар давраи дарозмӯҳлат (то соли 2030) тибқи барномаҳои миллии қабулгардида, метавонад мавқеи бонкҳоро дар таҳкими иқтисоди миллӣ боло бардорад ва устувори молиявии ташкилотҳои қарзиро таъмин намояд [23,24]. Дар робита ба ин, метавон қайд намуд, ки дурнамои стратегӣ ва мӯътадили рушд барои бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тақвияти муносибати ҳасана миёни бонкҳои низомсоз ва ташкилотҳои қарзии нисбатан хурдтар дар самти коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ ва баландбардории сифати хизматрасониҳо ба шумор меравад. Бахши бонкие, ки дар асоси принципҳои рақобати бозорӣ бунёд ёфтааст, метавонад барои таъмини рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сифат ва сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар хизмат намояд. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар инчо ҳамчун механизми табдилдиҳандаи маблағҳои ҷалбшуда ба сармоя баромад намуда, ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ замина мегузорад. Ҷиҳати таъсири бештари бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба тақвияти иқтисоди миллӣ ва роҳандозии густурдаи хизматрасониҳои бонкӣ дар саросари кишвар бояд муҳити устувор ва самараноки макроиқтисодӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ, сиёсати мӯътадили пуливу қарзӣ, сиёсати андозии такмилёфта ва менечменти сифатнок ба роҳ монда шавад. Ҷанбаи муҳим дар раванди ҳалли чунин вазифаи стратегӣ пеш аз ҳама ҷалби маблағҳои муваққатан аз гардиши иқтисодӣ берунмонда ба ҳисоб меравад. Ҷамъовариҳои маблағҳои муваққатан озоди шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки самти

афзалиятноки фаъолияти ҳар як бонк ба ҳисоб меравад, бояд маҳаки асосии стратегияи фаъолияти бонкро ташкил диҳад. Аммо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки **(зербоби 2.1.)** барои рушди босуботи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд шароити мусоиди иқтисодӣ фароҳам оварда шавад. Фаъолияти субъектони бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд суръат бахшида шавад ва самаранокии он таъмин гардад. Ҷиҳати таъмини фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ такмил дода шавад, махсусан, санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ дар самти ҳимояи манфиатҳои ашхоси пасандозгузор. Танҳо дар ин асос, метавонем, ки эътимоднокии низоми бонкиро боло бардорем ва манфиатҳои пасандозгуздоронро ҳимоя намоем. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” зарур арзёбӣ карда мешавад. Пеш аз ҳама, мақсад, вазифаҳо ва тартиби фаъолияти Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ бояд бознигарӣ карда шавад. Моддаи 5 – уми Қонуни болозикр мақсадҳои ин Қонунро муайян менамояд, вале дар амал татбиқи гардидани он камтар ба назар мерасад [17]. Дар ҳамин замина, лозим аст, ки муносибати Хазиона бо давлат таҳким бахшида шавад. Зеро бидуни ҳамкориҳои густурдаи Хазиона ва давлат барқарор намудани эътимоднокии низоми бонкӣ ғайриимкон мебошад. Вобаста ба ин, таҳкими сирри бонкӣ, аз ҷумла оид ба пасандозҳои шахсони воқеӣ, васеъ намудани номгӯи хизматрасониҳои бонкӣ ва ба назар гирифтани ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба роҳ монда шавад.

Барои рушди низоми қарзии кишвар ва пешниҳоди қарзҳо ба соҳибкориҳои хурд аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ бояд барномаҳои махсус роҳандозӣ карда шаванд ва мутаносибан чорабиниҳо оид ба дастрасии соҳибкорон ба сарчашмаҳои қарзӣ коркард гарданд, ки яке аз самтҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Дар ин замина, ҷиҳати пешниҳоди қарзҳо ба соҳибкориҳои хурду миёна (СХМ), инчунин рушди қарзҳои ипотекаӣ коркарди лоиҳаи самаранок зарур аст. Чунки, таквияти ин

ду самти стратегӣ метавонад рушди устувори бозори хизматрасониҳои бонкиро дар оянда таъмин намояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳиссаи СХМ дар ММД – и кишварҳои аз назари иқтисодӣ пешсаф бениҳоят баланд мебошад. Ба таври мисол соли 2021 ҳиссаи СХМ дар ММД – и Амрико 50%, Олмон 53%, Финландия 60% ва Нидерландия 63% - ро ташкил дод [30]. Нишондиҳандаи мазкур гувоҳи таъсири СХМ ба инкишофи иқтисоди миллии кишварҳои болозикр мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ҳиссаи СХМ дар ММД соли 2021 30% - ро ташкил дод, ки нисбат ба кишварҳои ҳамҷавор ба маротиб камтар аст. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳиссаи СХМ дар ММД соли 2021 50,5% - ро ташкил дод ва ин нишондиҳанда соли 2021 дар ММД - и Ҷумҳурии Қирғизистон ба 50 фсад рост омад [31]. Инчो пеш аз ҳама низоми дастрасии соҳибкорон ба қарзҳои бонкӣ бояд содда карда шавад ва таваҷҷӯҳи ташкилотҳои қарзиро ба ин самт ҷалб намудан лозим аст. Ҳиссаи қарзҳои баҳши бонкӣ низ ба соҳибкории хурду миёна назаррас нест ва ин омили боздорандаи фаъолияти густурдаи СХМ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин низоми қарзҳои ипотекаӣ бояд тақвият ёбанд. Ҷалби маблағҳои аҳоли ба низоми бонкӣ, чиҳати таъмини онҳо бо манзилҳои истиқоматӣ метавонад яке аз сарчашмаҳои пуриқтисодии пасандозҳои аҳоли гарданд ва гирдгардиши иқтисодиро дар ҷумҳури тақвият бахшанд.

Зарур аст тазаккур диҳем, ки имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии бонкӣ, ҳамчун зерсохтори низоми иқтисодии мамлакат, ки вазифаи азнавтақсимкунандаи захираҳои пулиро роҳандозӣ мекунад, муҳим мебошад. Аммо, тавре ки дар боло зикр гардид, рушди бозори хизматрасонии бонкӣ аз доираи сирф иқтисодӣ берун рафта, шакли маҷмӯиро мегирад ва бо тавсеаи номгуӣ ин хизматрасониҳо, ки ба беҳбудии вазъи молиявӣ – иҷтимоии шаҳрвандон алоқаманд аст, мепайвандад. Яъне аҳоли чӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ва чӣ аз нигоҳи маънавӣ донишҳои худро меафзояд ва бо раванди рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ сатҳи биниши ӯ тағйир меёбад, ки ин яке аз хусусиятҳои муносири иқтисодӣ мебошад. Дар назари аввал, бо рушди

технологияи муосири бонкӣ хизматрасониҳои бонкӣ шаклан тағйир ёфта бошанд ҳам, вале дар умум тағйироти ҷиддие дар ин самт дида намешавад.

ТАҚВИЯТИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
Самтҳои афзалиятноки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ	Татбиқи чорабиниҳо оид ба таъмини рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ
Баландбардории устуворӣ ва самаранокии фаъолияти низомии бонкӣ	-баланд бардоштани сатҳи сармоякунонии бонкҳо; -тақвияти шумораи марказҳои хизматрасонӣ дар минтақаҳои кишвар; -ҷалби захираҳои молиявии дарозмуддат ҷиҳати рушди минбаъдаи иқтисодии сармоягузорӣ ба соҳаҳои иқтисоди воқеӣ; -ташаккули ва рушди қарзҳои ипотекаӣ; -фароҳам овардани шароити зарурӣ иқтисодӣ барои рушди соҳибкорӣ бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ.
Коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ	-ҳавасмандсозии шахсони ҳуқуқӣ оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ; -омӯзиши бозори маҳсулотҳои бонкӣ ва вобаста ба ин коркарди маҳсулотҳои нави рақобатпазир; - таъмини рушди сегментҳои нави бозори хизматрасониҳо; - коркарди маҳсулотҳои махсусе, ки ба рушди соҳибкорӣ хурду миёни нигаронида шудаанд.
Ташаккули зерсохтори бозори хизматрасониҳо	-афзоишдиҳии шумораи намояндагӣҳо, филиалҳо ва марказҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар кулли минтақаҳои кишвар; -зиёднамоии доираи хизматрасониҳои бонкӣ дар марказҳои шаҳракҳо, ҷамоатҳои деҳот ва деҳаҳои алоҳида; -кафолати манфиатҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои мамлакат; -тақвияти заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ дар самти ҷалби маблағҳои пасандозии шахсони воқеӣ ба ҳуқуқӣ.
Афзоишдиҳии ҳаҷми қарзҳо ба иқтисоди воқеӣ	- рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар саросари мамлакат; -ташаккул ва рушди механизми дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузори бонкҳо оид ба дастрасии қарзҳои ипотекаӣ; -ташаккули низомии қарздиҳӣ ба соҳибкорӣ хурду миёна; -тақвияти заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ дар самти ҷалби маблағҳои пасандозии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.
Қонеъсозии талаботи кулли муштарӣ дар доираи хизматрасониҳои анъанавӣ	- рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар саросари мамлакат; -ташаккул ва рушди механизми дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузори бонкҳо оид ба дастрасии қарзҳои ипотекаӣ; -ташаккули низомии қарздиҳӣ ба соҳибкорӣ хурду миёна; -тақвияти заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ дар самти ҷалби маблағҳои пасандозии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.
Гузариш ба раванди рақамикунӣ хизматрасониҳо	- татбиқи ҳадафҳо дар доираи СМР; - ташаккул ва рушди низомии мукаммали пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи технологияи муосири бонкӣ; – коркарди бизнес - нақша дар доираи рақамикунӣ хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои нав.

Расми 3.10. Концепсияи инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вале, пайдоиши интернет ва оғози пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи фосилавӣ ташкилотҳои қарзиро ӯҳдадор сохт, ки фаъолияти худро бо назардошти омилҳои болозикр ҳарчи бештар рақамӣ намояд. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки талаботи муштарӣ низ тағйир ёфтааст ва қисми зиёди муштарӣ мехоҳанд, ки хизматрасониҳои бонкиро ба таври фосилавӣ истифода намоянд.

Вобаста ба ин, нақши ташкилотҳои қарзӣ дар раванди табдилдиҳии захираҳои бонкӣ ба сармоя ва ба ин васила таъмин намудани иқтисодиёт бо маблағҳо дар шароити муосир меафзояд. Имрӯз, тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ бидуни андешидани чораҳои стратегӣ ва коркарди барномаҳои рушд дар сатҳи давлатӣ ғайриимкон мебошад.

Ҷиҳати фаъолияти самараноки институтҳои қарзӣ ва болоравии нақши онҳо дар рушди иқтисоди воқеӣ, ки дар СМР 2030 муҳим арзёбӣ гардидааст, бояд аз ҷониби БМТ чорандешӣ шавад. Шароити ноустувори иқтисодӣ ва бӯҳронҳои молиявӣ пай дар пай, ки дар кулли кишварҳои олам ба амал омада истодаанд, зарурияти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намудани “Консепсияи рушди низоми бонкӣ” – ро пеш меорад (расми 3.10). Дар Консепсияи болозикр самтҳои афзалиятнок ва муҳими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бояд ба назар гирифта шаванд ва заминаҳои рушди он фароҳам оварда шавад. Масъалаҳои сармоякунонии ташкилотҳои қарзӣ, бартарафсозии хавфҳои эҳтимолӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда, сифати маҳсулотҳои бонкӣ, рақобати шаффоф, низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва умуман рушди устувори низоми бонкӣ ва дар ин замина инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд мавриди баррасӣ қарор гиранд. Аз ҷониби муаллиф дар расми 3.10 нақшае пешниҳод гардидааст, ки фарогири самтҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Консепсияи мазкур шакли мукамал набуда, танҳо хулосаи бевоситаи муаллиф мебошад, ки метавон ҳангоми ташкили чорабиниҳо оид ба рушди бозори

хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дод.

Хулосаи боби сеюм

1. Масъалаи муҳиме, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ матраҳ аст ва таҳкими он метавонад ба рушди бемайлони ин бозор замина гузорад, ин баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб меёбад. Пажӯҳишҳо нишон доданд, ки заминаи муҳим ва муҳаррики асосии ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Махсусан, дар шароити зиёдшавии институтҳои молиявӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва такмилёбии сохтори институтсионалии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақозо менамояд, ки ташкилотҳои қарзӣ сифати хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро бо роҳи усулҳои муассир тақвият бахшанд ва рақобатпазирии худро дар бозор устувор гардонанд. Дар робита ба ин, агар ба таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ наҳар афканем, дидан мумкин аст, ки усулҳои гуногун дар ин самт қарор гираанд. Масалан дар бонкҳои тиҷоратии Олмон ва Ҷопон шӯбаи дохилибонкии баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ амал менамояд, ки чунин таҷриба дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз манфиат холи нест. Ҳар аз ин, истифодаи усулҳои Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index (CSI) имконияти баландбардории сифати маҳсулотҳои бонкиро боло бардошта, мавқеи рақобатии ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳким мебахшад.

2. Дар робита ба таҳқиқоти гузаронидашуда қайд намудан мумкин аст, ки коркарди раванди ба бозор баровардани маҳсулоти нави бонкӣ аз масоиле мебошад, ки ҳар як ташкилоти қарзӣ бояд ба он таваҷҷуҳи вижа зоҳир намояд ва мушаххасан дар ин самт кореро ба анҷом расонад. Зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ департаменти алоҳида оид ба коркард, тағйирдиҳӣ ва мукамалгардонии маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ ташкил карда шавад, то ки тавонад дар асоси рушди бемайлони бозори хизматрасониҳои бонкӣ амал намуда, бо назардошти талаботи муштарӣ маҳсулотҳои нави

бонкиро ба бозор пешниҳод созад. Дар диссертатсия давраҳои коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ва татбиқи он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳу усулҳои он дар шароити муносири иқтисодӣ пешниҳод карда шудааст. Раванди коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ва тартиби пешниҳоди он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод карда шудааст ва алгоритми он баҳогузорӣ гардидааст. Вобаста ба пешниҳоди коркардгардида, пеш аз ба бозор баровардани маҳсулоти нави бонкӣ, бояд бозор ба таври густурда мавриди таҳлил қарор гирад ва баъд аз он қарори зарурӣ оид ба пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ бароварда шавад. Ҷиҳати дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки низоми 24/7 васеъ роҳандозӣ гардад ва истифодаи низомҳои Facebook Messenger, Google Hangouts ва барномаҳои мобилии ба инҳо монанд аз ҷониби ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба роҳ монда шаванд.

3. Қайд намудан зарур аст, ки муайянсозӣ, ташаккул ва тараққиёти самтҳои мухталиф ва калидии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз омилҳои муҳим ба шумор мераванд. Аз ҷумла: -васеъсозии доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда; -ба инобат гирифтани истифодаи инноватсияҳо; -баландбардории сатҳи саводнокии ҳаёти кормандони ташкилотҳои қарзӣ; -рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳо; -таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзии низомсоз; -тақвияти эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ; -баландбардории боварии аҳоли ба низоми бонкӣ; -ташкили низоми самараноки ҷуброни пасандозҳо ва ғайра метавонанд, ки аз самтҳои афзалиятноки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ гарданд. Дар диссертатсия оид ба рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ концепсияи мушаххасе пешниҳод карда шудааст, ки тибқи он рушди минбаъдаи бозори хизматрасонҳои бонкӣ, принципҳои рушд ва роҳу усулҳои он тавсия карда шудааст. Дар концепсияи қайдшуда ҷанбаҳои институтсионалии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард гардида, ҳолати иҷроиши он пешниҳод карда шудааст.

Хулоса ва пешниҳодҳо

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон дод, ки хулоса ва пешниҳодҳои асосии зеринро таҳия намоем:

1. Вобаста ба таҳқиқотҳои гузаронидашуда ҳаминро метавон дарҷ намуд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз субъектҳои муҳими иқтисодӣ ҳар як кишвари алоҳида ба шумор рафта, ташаккул ва рушди он омили таҳрикдиҳандаи низоми молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ ба таври васеъ шарҳу тавзеҳ дода шудааст ва ҷанбаҳои гуногуни он мавриди баҳсҳои гуногуни илмӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқотҳои илмӣ мушаххас намуданд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи рушди фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва умуман ташкилотҳои қарзӣ ташаккул ёфта, ҳамчун институти муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ имрӯз фаъолияти густурда дорад. Таъсири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба рушди иқтисодиёт ва соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқӣ кишвар баланд арзёбӣ гардида, дастрасӣ ба маҳсулотҳои бонкӣ, сармоягузори соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ ва густуриш бахшидани муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектҳои гуногун аз сатҳи инкишофи ин бозор вобастагии амиқро доро мебошад [1-М, 2-М].

2. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси тақвияти муносибатҳои иқтисодӣ, рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, таҳкими инфрасохтори молиявӣ инкишоф ёфта, доираи фаъолияти он давра ба давра васеъ гардидааст. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аввалин муносибатҳои молиявӣ дар шакли амалиёти бонкӣ, ивази асъор, пешниҳоди қарз ва қабули пасандоз дар кишварҳои Чин, Ҳиндустон ва баъзе аз давлатҳои Аврупо ба вучуд омадаанд ва то имрӯз ташаккул ёфтаанд. Воқеан, ташаккул ва рушди иқтисодиёти кишварҳои Аврупоӣ, Чин ва Ҳиндустон тавонистанд, ки ба ташкили муносибатҳои пулию қарзӣ таъсири мусбӣ расонанд ва дар ин замина бозори хизматрасониҳои бонкӣ рушд ёбад [1-М, 2-М].

3. Дар асоси пажӯҳишҳо ва таҳқиқотҳо муайн гардид, ки фаъолияти инновастсионии ташкилотҳои қарзӣ аз нишондиҳандаҳои муҳим дар ароишти

муосир ба шумор рафта, ба раванди рақобатпазирӣ ва таҳкимёбии фаъолияти институтҳои иқтисодӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Ташкили стратегияи инноватсионӣ дар ташкилотҳои қарзӣ аз вазифаҳои муҳимтарини ташкилотҳои қарзӣ ба шумор рафта, самаранокии амалиёти бонкиро боло мебардорад ва харочотҳои ташкилотҳои қарзиро ба маротиб коҳиш медиҳад. Таҳияи стратегияи инноватсионӣ ва фаъолият намудани ташкилотҳои қарзӣ тибқи он метавонад ба васеъгардии номгуӣ маҳсулотҳои бонкӣ, афзоишёбии шумораи муштариёни бонк, таҳкимёбии сифати хизматрасонҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ ва тақвияти мавқеи бонк дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ шароити мусоидро фароҳам орад [3-М, 8-М].

4. Дар воқеъ, таҳлили ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон собит намуд, ки рушди муддавоми ин бозори аз тақвияти ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодии он вобастагии амиқ дорад. Пеш аз ҳама, зарур аст, ки инфрасохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар саросари ҷумҳурӣ тақвият дода шавад. Зеро таҳлилҳо нишон доданд, ки 60%-и МХБ-ҳо ва филиалҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар шаҳрҳои калонтарини кишвар ҷойгиранд ва дар маҳалҳои мамлакат рушди намоёндагӣҳои ташкилотҳои қарзӣ чандон назаррас нест. Чунин ҳолат ба тараққиёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонида, сатҳи дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ коҳиш медиҳад. Ғайр аз ин, масъалаи муҳими дигар зимни таҳлилҳои гузуронидашуда муайян карда шуд, ки дастрас набудани аҳоли ба маҳсулотҳои онлайнӣ бонкӣ мебошад. Ташкилотҳои қарзӣ рақамикунонии маҳсулотҳои пешниҳодшавандаи худро ба таври зарурӣ роҳандозӣ накарда истодаанд, ки ин омил сабаби коҳишёбии мавқеи онҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мегардад. Зимни пажӯҳишҳо мушаххас гардид, ки дар бозори хизматрасониҳои бонк индекс тамаркузриоя карда намешавад ва 64,8%-и дороиҳои низоми бонкӣ (дар соли 2022) дар идораи 3 бонки тиҷоратӣ мебошад, ки ин амал метавонад сабаби рақобати носолим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ гардад ва муаммоҳои вучуддоштаро зиёд намояд [3-М, 4-М].

5. Рақамикунонии маҳсулотҳои бонкӣ ва пешниҳоди онҳо ба воситаи технологияи муассири бонкӣ аз омилҳои асосии рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта, ташаккули доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда аз он вобастагӣ дорад. Чараёни рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ аз бартариятҳои зиёде иборат буда, метавонад, ки дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ бештар гардонад ва иҷроиши сарвактии онҳоро таъмин созад. Гузашта аз ин, дастрасии шабнарузӣ, сарфаи вақт, коҳишдиҳии хароҷотҳо, вусъатбахшии суръати амалишавии хизматрасониҳо, афзоиши номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ ва имконияти истифодаи якчанд маҳсулотҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои муҳими рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, таҳкими инфрасохтори инноватсионӣ, рушди ҳамаҷонибаи сиёсати инноватсионии ташкилотҳои қарзӣ аз манфиат холӣ нест [4-М;7-М].

6. Омилҳои ба чараёни ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсирбахш гуруҳбандӣ намуда, дараҷаи таъсири онҳо ба ин бозор асоснок карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки ҷиҳати коҳишдиҳии таъсири омилҳо ба раванди фаъолияти бонкҳо ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки муҳити фаъолияти худро таҳким бахшанд, робитаи бонкро бо иқтисодиёт қавӣ намоянд ва хавфҳои эҳтимолиро пешгирӣ созанд. Асоснок карда шудааст, ки фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ аз сатҳи таъсири омилҳои зерин ба монандӣ: рушди технологияи информатсионӣ, сатҳи маърифати молиявии аҳоли, омилҳои равонӣ, идоракунии меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сиёсати бонки марказӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат, сатҳи даромаднокии аҳоли, дараҷаи рушди инфрасохтори бонкӣ ва рақобатнокии ташкилотҳои қарзӣ дар бозор вобастагии амиқ дорад. Вобаста ба ин, пешгирӣ ва коҳишдиҳии сатҳи таъсири омилҳои болозикр ба манфиати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ буда, тақвияти минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкиро замина мегузорад [3-М, 6-М].

7. Дар чараёни таҳқиқот муайян гардид, ки раванди фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонад, ки дар асоси тақвияти сифати

хизматрасониҳои бонкӣ таъмин карда шуда, рушди бемайлони он замина гузошта шавад. Пажӯҳишҳо нишон доданд, ки заминаи муҳим ва муҳаррики асосии ташкилоти қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Махсусан, дар шароити зиёдшавии институтҳои молиявӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва такмилёбии сохтори институтсионалии бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақозо менамояд, ки ташкилотҳои қарзӣ сифати хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро бо роҳи усулҳои муассир тақвият бахшанд ва рақобатпазирии худро дар бозор устувор гардонанд. Дар робита ба ин, агар ба таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ наҳар афканем, дидан мумкин аст, ки усулҳои гуногун дар ин самт ҷорӣ гардидаанд. Масалан дар бонкҳои тижоратии Олмон ва Ҷопон шуъбаи дохилибонкии баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ амал менамояд, ки чунин таҷриба дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз манфиат холи нест. Ҳар аз ин, истифодаи усулҳои Servqual; Servperf; Mystery shopping; Customer Satisfaction Index (CSI) имконияти баландбардории сифати масҳулоти бонкиро боло бардошта, мавқеи рақобатии ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳким мебахшад [6-М, 8-М].

8. Дар робита ба таҳқиқоти гузаронидашуда қайд намудан мумкин аст, ки коркарди раванди ба бозор баровардани маҳсулоти нави бонкӣ аз масоиле мебошад, ки ҳар як ташкилоти қарзӣ бояд ба он таваҷҷуҳи вижа зоҳир намояд ва мушаххасан дар ин самт кореро ба анҷом расонад. Ташкили шуъбаи махсус дар ташкилотҳои қарзӣ оид ба коркарди маҳсулоти нави бонкӣ, ки метавонанд тақозои муштариёро қонеъ созанд ва фаъолияти густурдаро роҳандозӣ намоянд, ба мақсад мувофиқ арзёбӣ мегардад. Дар асоси пажӯҳишоти гузаронида дарҷ намудан мумкин аст, ки коркарди маҳсулоти нави бонкӣ раванди мушкул маҳсуб ёфта, аз ташкилоти қарзӣ муносибати ҷиддӣ ва хосеро талаб менамояд. Дар диссертатсия давраҳои коркарди маҳсулоти нави бонкӣ ва татбиқи он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳи усулҳои он дар шароити муносири иқтисодӣ пешниҳод карда шудааст. Раванди коркарди маҳсулоти

нави бонкӣ ва тартиби пешниҳоди он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод карда шудааст ва алгоритми он баҳогузори гардидааст. Вобаста ба пешниҳоди коркардгардида, пеш аз ба бозор баровардани маҳсулоти нави бонкӣ, бояд бозор ба таври густурда мавриди таҳлил қарор гирад ва баъд аз он қарори зарурӣ оид ба пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ бароварда шавад. Ҷиҳати дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ зарур аст, ки низоми 24/7 васеъ роҳандозӣ гардад ва истифодаи низомҳои Facebook Messenger, Google Hangouts ва барномаҳои мобилии ба инҳо монанд аз ҷониби ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба роҳ монда шаванд [1-М, 3-М].

9. Рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз масъалаҳое ба шумор меравад, ки ҷараёни инкишофи низоми бонкиро таъмин сохта, таъсири мусбии онро дар иқтисоди миллӣ таҳким мебахшад. Дар робита ба ин, қайд намудан мумкин аст, ки муайянсозӣ, ташаккул ва тараққиёти самтҳои мухталиф ва калидии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз омилҳои муҳим ба шумор мераванд. Аз ҷумла: -васеъсозии доираи маҳсулотҳои пешниҳодшаванда; -ба инобат гирифтани истифодаи инноватсияҳо; -баландбардории сатҳи саводнокии ҳайати кормандони ташкилотҳои қарзӣ; -рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳо; -таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзии низомсоз; -тақвияти эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ; -баландбардории боварии аҳоли ба низоми бонкӣ; -ташкили низоми самараноки ҷуброни пасандозҳо ва ғайра метавонанд, ки аз самтҳои афзалиятноки рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ гарданд. [2-М, 3-М, 4-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Муҳимияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар фаъолияти самараноки бонкҳо инъикос гардида, дар пешравии иқтисоди миллӣ аҳамиятнок арзёбӣ мегардад. Барои роҳандозии хизматрасониҳои бонкии босифат ва такмилёфта, низоми бонкиро зарур аст, ки аз усулҳо ва методҳои муосир васеъ истифода намояд. Дар баробари ин, ташкилотҳои қарзӣ бояд аз ҷиҳати сармоя устувор бошанд, то ин ки пешниҳоди хизматрасониҳо босифат

ва босуръат сураат гирад. Ташкилотҳои қарзие, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд ва ба аҳолии хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод менамоянд, аксарият ба сармоягузори нӣёз доранд. Махсусан ташкилотҳои қарзии низомсоз бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд, то ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти пайваста дошта бошад ва сифати хизматрасониҳои бонкӣ баланд гардад.

2. Низоми бонкӣ ҳамчун сармоягузори асосӣ ба иқтисодиёти милли буда, рушду нумӯи соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ аз он вобаста мебошад. Дар ҳолати пурра иҷро накардани вазифаҳои худ, низоми бонкӣ метавонад устувории худро аз диҳад. Алахусус, пешниҳоди қарзҳо ҳамчун сармоя, ки яке аз хизматрасониҳои асосӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад ба такмили пурра нӣёз дорад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ, махсусан пешниҳоди қарзҳо ба субъектҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати ташаккул қарор дорад ва дар ин самт мушкилиҳои зиёде мавҷуданд. Бонкҳо бо дигар субъектҳои баҳши воқеии иқтисодиёт ҳамкориҳои муфидро роҳандозӣ накардаанд ва аксари қарзҳои пешниҳодшаванда барои ин субъектҳо самаровар нестанд. Дар ин самт шартномаҳои қарзӣ бояд такмил дода шаванд. Чунки шартномаҳои қарзӣ дар бонкҳои тижоратии кишвар яктарафа таҳия мегарданд ва мнафиатҳои соҳибкорон ба инобат гирифта намешаванд. Шартномаҳо бояд дар асосии ҳамкориҳои дучонибаи бонк бо соҳабкор таҳия карда шаванд, то ки ба манфиати ҳарду ҷониб бошанд. Хизматрасониҳои қарзӣ дар рушди иқтисоди воқеии кишвар нақши калидӣ дошта, зарур аст, ки онҳо такмил дода шаванд.

3. Таҳлили вазъи муносири бозори хизматрасониҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки бонкҳо мавқеи худро дар самти ҷалби маблағҳои муваққатан озодаи аҳолии ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифат устувор нигоҳ намедоранд ва ҳиссаи маблағҳои пасандозӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои назаррас нест. Хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ дар сатҳи пасти касби қарор дошта, кормандони бонк фаъолияти худро тибқи этикаи қарз ба роҳ намеронанд. Вазъи пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои

дурдасти кишвар ташвишовар буда, кормандони ташкилотҳои қарзӣ аксаран дорои саводи соҳавӣ нестанд. Дар сатҳи паст қарор доштани савияи дониши кормандон пеш аз ҳама метавонад ба самаранокии кори бонк ҳалал ворид созад ва ба ҳамкориҳои бонк бо субъектони хоҷагидор ва муштарӣ таъсири манфӣ расонад. Аз ин рӯ, бонкҳоро зарур аст, ки барои кормандони дар минтақаҳо фаъолияткунанда курсҳои тақмили ихтисос ташкил намојанд ва аз савияи дониши онҳо пайваста огоҳ бошанд. Зеро омили мазкур ба сифатнокии хизматрасониҳои пешкашшаванда таъсир расонида, мавқеи бонкро дар бозор муайян менамояд.

4. Дарачаи баланди молиявӣ, устувории вазъи рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва густариши ҳамкориҳои молиявии байналхалқӣ аз сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ вобаста мебошад. Ҳамкориҳои байналхалқии бонкҳои кишвар бо ташкилотҳои қарзӣ-молиявии мамлакатҳои дигар дар шароити муносири иқтисодӣ ногузир доништа мешавад. Таҳкими ҳамкориҳои байналхалқӣ метавонад нуфузи ташкилоти қарзиро дар арсаи ҷаҳон баланд бардорад ва сифати хизматрасониҳои бонк беҳ гардад. Бонкҳо бо истифода аз таҷрибаи ҳамдигар метавонанд аз усулҳо ва методҳои муносири пешниҳоди хизматрасониҳо истифода намојанд, то ки мавқеи худро дар иқтисодиёт устувор нигоҳ доранд. Таҷрибаи низоми бонкии кишварҳои пешрафта дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ амри зарурӣ буда, дар ин асос ташкилотҳои молиявии дар кишвар амалкунанда метавонанд сифати маҳсулотҳои худро баланд бардоранд. Вобаста ба ин, ташкилотҳои қарзии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ҳамкориҳоро бо ташкилотҳои молиявии кишварҳои ҷаҳон ба роҳ монанд ва аз таҷрибаи пешрафтаи онҳо васеъ истифода намојанд. Шароити муносири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки ҷиҳати роҳёбӣ ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ташкилотҳои қарзӣ сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои худро баланд бардоранд. Баландбардории сифати хизматрасониҳо метавонад фаъолияти бонкҳоро

самаранок гардонад ва чихати роҳёбӣ ба бозориҳои молиявии сатҳи байналхалқӣ мусоидат намояд.

5. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ, дар рушди муносибатҳои иқтисодии миллӣ аҳамияти зиёд дорад. Сохтори мураккаби бозори мазкур имконият медиҳад, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯи критерияҳои гуногун баҳогузори ва баррасӣ гардад. Таҳлилҳои гузаронидашуда имконият медиҳанд, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун низоми муайяни муносибатҳои иқтисодие, ки миёни аҳоли, субъектони иқтисодӣ, ташкилоту корхонаҳо ва давлат роҳандозӣ мегардад, фаҳмида шавад. Ҳамчунин, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мубодилаи дучониба ва бисёрҷонибаи субъектони иқтисодӣ ба таври доимӣ амал мекунад, ки метавонад инкишофи соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллиро таъмин созад. Дар ин замина, зарур аст, ки раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба роҳандозии васеи доираи хизматрасониҳои бонкӣ ва таъмини дастрасии тамоми субъектони иқтисодӣ ба хизматрасониҳои сифатнок нигаронида шавад.

6. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун механизми асосии азнавтқсимкунии сармоя, доништа шуда, маблағҳои муваққатан озоди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ тақсим менамояд. Бинобар ин, бозори хизматрасониҳои бонкӣ яке аз омилҳои муҳими усутвории низоми бонкӣ ва дар умум иқтисодиёт доништа мешавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТҶОИ ИСТИФОДАШУДА:

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

[1]. Дастурамали №176-и БМТ «Дар бораи тартиби танзимнамоии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» 12.11.2019, С.2-3.

[2]. Дастурамали №186-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ», аз 03.05.2016, №58

[3]. Дастурамали №197 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд» аз 28.05.2015, №104.

[4]. Дастурамали №198 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти фондҳои қарзии хурд» аз 21.08.2017, №106.

[5]. Дастурамали № 201 “Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ” аз 26.09.2013, №235.

[6]. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” аз 26.12.2019, № 171.

[7]. Дастурамали №239 «Дар бораи талаботи сармоягузори ташкилотҳои қарзӣ ба сармояи дигар шахсони ҳуқуқӣ» аз 20.10.2021, №159.

[8]. Дастурамали №240 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” аз 24.10.2019, №128.

[9]. Дастурамали №246 «Оид ба талаботи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ ҳангоми ташкили фаъолияти Бюрои таърихи қарз» аз 19. 11.2021, №167.

[10]. Дастурамали № 247 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» аз 19.11.2021, №168.

[11]. Қонуни ҚТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» [Матн] // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - №6 - м. 435. – 2014. - №7. - қ.2. - м.410.

[12]. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асър ва назорати асър» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2013. - № 6. -м. 402.

[13]. Қонуни ҚТ «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - №4. - м.266

[14]. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, - 2009. - №5. - м. 33. – 2010. - №7.- м.555. - 2011. - №12. - м.846. - 2013. - №11. - м.786. - 2014. - №11. - м.663.

[15]. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2007. -№3. -м.170. -2008. -№10. -м.812. - 2009. -№5. -м.318. - №7-8. -м.497. - 2010. -№1. -м. 9. – 2010. -№12. -м.816. - 2011. -№12. -м.844. -2016. -№11. -м. 890.

[16]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - №6. - м. 432. -2012. -№7. -м.701.

[17]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 2 августи соли 2011, №758.

[18]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асър ва назорати асър» аз 13 юни соли 2013, №964.

[19]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» аз 16 апрели соли 2012, № 816.

[20]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №1397.

[21]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе 26.01.2021.

[22]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 28.12.2023.

[23]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, - 89 с.

[24]. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – 74 с.

Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]:

[25]. Банки.ру [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.banki.ru/news/research/?id=10950478> (дата обращения 22.11.2021).

[26]. Банковские системы развитых стран мира [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://studbooks.net/16587/bankovskoe_delo/ (дата обращения 22.11.2021).

[27]. Бюллетени омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон: 2014, №12(233), 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2022, № 12 (283) [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php (санаи дастрасӣ: 15.03.2023).

[28]. Виноградова Е.П. Влияние глобализации на инновационное развитие в банковском секторе [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/a/1158/file/vinogradova_13.pdf (санаи мурочиат 22.11.2022).

[29]. E-commerce в России: цифры, тренды, факты [Электронный ресурс] // Ассоциация компаний интернет-торговли. – Режим доступа: <http://www.akit.ru/e-commercerussia-2013/> (дата обращения 22.11.2022).

[30]. Как государство поддерживает малый бизнес в США и что из этого было бы полезно применять в России [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rosinform.ru/column/Vitruk/484631-kak-gosudarstvo-podderzhivaet-malyy-biznes-v-ssha-i-chto-iz-etogo-bylo-by-polezno-primenyat-v-rossii>. (дата обращения 02.05.2022).

[31]. Какова доля малого предпринимательства (бизнеса) в ВВП (ВРП)? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti->

goskomstata/26302-kichik-biznesning-yaim-yahm-dagi-ulushi-qanday. (дата обращения 02.05.2022).

[32].Мачаллаи «Бонкдорӣ Тараққиёт Чаҳонишавӣ» [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/jurnal/> (санаи дастрасӣ: 10.02.2024).

[33].Обзор по Таджикистану [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview> (дата обращения 25.05.2022).

[34].Рейтинг банков по надежности: лучшие банки в разных странах мира [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://immigrantinvest.com/ru/blog/bank-reliability-rating/> (дата обращения 12.08.2021).

[35].Речаи дастрасӣ: <http://www.sberbank.ru/ru/person> (санаи мурочиат 22.01.2022).

[36].Речаи дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (санаи мурочиат 22.03.2022).

[37].Руководство Базельского комитета по работе со слабыми банками 01.03.02 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.orioncom.ru/demo_bkb/npsndoc2/03-baz.htm (дата обращения 18.05.2021).

[38].Сомонаи расмии Бонки милии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <https://www.nbt.tj>. озо.

[39].Сомонаи расмии БДА Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» [Захираи электронӣ]: – Душанбе. – Речаи дастрасӣ: <https://www.amonatbank.tj>. озо.

[40].Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <https://www.minfin.tj>. озо.

[41].Сомонаи расмии Маркази миллии қонунгузорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: www.mmk.tj (санаи мурочиат 21.09.2022).

[42]. Становление банковской системы Китая и ее современное состояние [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-bankovskoy-sistemy-kitaya-i-ee-sovremennoe-sostoyanie> (дата обращения 23.08.2022).

[43]. Т-Банк [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.tinkoff.ru/> (дата обращения 22.01.2022).

[44]. Трофимов Д.В. Теоретические и практические основы конкурентоспособности банков на рынке розничных банковских услуг [Электронный ресурс] // Управление экономическими системами. 2015. № 58. – С.132–136. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.uecs.ru/finansi-i-kredit/item/2461-2015-10-24-11-58-32> (дата обращения 18.01.2022).

[45]. Частным лицам [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.spitamenbank.tj/ru/?gclid> (дата обращения 15.25.2021).

[46]. Шабакаи интернетии www.discovered.com.ua/banks/bankovskie-uslugi. (санаи мурочиат 25.05.2021).

Монография, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

[47]. Ахиезер, А.С. Россия: критика исторического опыта: (Социокульт. динамика России) [Текст] / А.С. Ахиезер. – 2. изд., перераб. и доп. – М.: РГБ, 2004. – 150 с.

[48]. Бабич, А.М. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям [Текст] / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова, А.М. Бабич, Л.Н. Павлова. – М.: ООО "Издательский дом "ФБК-Пресс", 2006. – 605 с.

[49]. Бабич, А.М. Финансирование социального развития предприятий: учебное пособие [Текст] / А. М. Бабич, А.А. Попков, А.М. Бабич, А.А. Попков, Российская акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации. – М.: Изд-во РАГС, 2011. – 202 с.

[50].Богомолов, С.М. Банковский механизм управления экономикой: Коллективная монография [Текст] / С.М. Богомолов, Л.К. Жирин, Р. А. Карпова [и др.]. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1990. – 120 с.

[51].Гюстав Лебон, История арабской цивилизации [Текст] / Изд. МФЦП, 2009 г. – 704 с.

[52].Друкер П. Бизнес и инновации [Текст] / П. Друкер; пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2009. – 289с.

[53].Иброҳимов, И.Р. Амалиётҳои бонкӣ [Матн] / И.Р. Иброҳимов, А. Хонҷонов, Д. Ҳусайнова // - Душанбе, “Ирфон” 2011. – 294 с.

[54].Иванов, А.Н. / Банковские услуги: зарубежный и российский опыт [Текст] / А.Н. Иванов - Москва: Финансы и статистика, - 2002 – 173 с.

[55].Й. Шумпетер Теория экономического развития [Текст] / –М. – «Эксмо», 2007. – 728 с.

[56].К. Маркс Предисловие ко второму изданию I тома «Капитала» [Текст] // К. Маркс, Ф. Энгельс Сочинения, т. 23, М., Политиздат, 1957, С. 17-18.

[57].Каплан, Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [Текст] / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 320 с.

[58].Кейнс, Дж.М. The general theory of employment, interest & money. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж.М. Кейнс. – 1-е изд. – М.: Издательство Юрайт, 2020. – 320 с.

[59].Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Перевод с английского [Текст] / Н.Н. Любимова. –М.: Государственное издательство Иностранной литературы, 1948 – 352 с.

[60].Керимов, Г.М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности [Текст] / Г.М. Керимов. –СПб.: «Издательство «ДИЛЯ», 2012. – 512 с.

[61].Комилов С.Дж. Теория инновационного развития [Текст] / С.Дж. Комилов. Монография. - Душанбе: «Шарки озода», 2019. - 264 с.

[62].Коробова, Г.Г. Банковские операции: учебное пособие для студентов учреждений среднего профессионального образования, обучающихся по специальности 0601 Экономика и бухгалтерский учет (по отраслям) [Текст] / Г. Г. Коробова, Е. А. Нестеренко, Е. К. Гурелева [и др.], под ред. Ю. И. Коробова. –М.: ООО "Изд. Магистр", 2007. – 446 с.

[63].Коробова, Г.Г. Развитие финансово-кредитных теорий [Текст] / С.Б. Коваленко, Г.Г. Коробова, С.В. Барулин [и др.]. – Саратов: Саратовский государственный социально-экономический университет, 2013. – 152 с.

[64].Костерина, Т.М. Банковское дело [Текст] / Т.М. Костерина. – 2-е изд., перераб. и доп. –М.: Издательство Юрайт, 2014. – 332 с.

[65].Кох Л.В. Инновации в банковском бизнесе [Текст] / Л.В. Кох // - СПб.: Финансы, 2008. – 525 с.

[66].Кураков Л.П., Кураков В.Л, Кураков А.Л. Экономика и право: словарь-справочник [Текст] / -М., 2004. – 1074 с.

[67].Курбонова, Ф.Х. Низомӣ бонкӣ [Матн] / Ф.Х. Курбонова // - Душанбе, “Ирфон”, 2014, - 206 с.

[68].Лаврушин О.И. Банковское дело [Текст] / под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 2006. – 766 с.

[69].Лаврушин, О.И. Банковское дело: учебник [Текст] / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонов, Н.И. Валенцева - М.: «Кнорус», 2010. - 672 с.

[70].Лаврушина, О.И. Банковский менеджмент и маркетинг. Учебное пособие [Текст] / Э. Рид, Р. Коттер, Х. Култ [и др.]. // – К.: Южный институт менеджмента, 2012. – 53 с.

[71].Мавлютов, Р.Р. Основы финансовой грамотности и предпринимательской деятельности: Учебное пособие [Текст] / Р.Р. Мавлютов. –В.: Волгоградский государственный технический университет, 2018. – 118 с.

[72].Махшулов, С. Инноватсия дар бонкҳо [Матн] / С. Махшулов, Б. Хочаев // - Душанбе, 2015. - 294 с.

[73]. Никитин А.В. Маркетинг в банке [Текст] / - М.: Финансы, 2011. - 432 с.

[74].Нуралиев, А., Машхулов С. Бозори қарз ва асъор [Матн] / А. Нуралиев, С. Машхулов // - Душанбе, “Ирфон”, 2015. - 320 с.

[75].Портер М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость: пер. с англ. [Текст] / -М.: Альпина Паблишер, 2016. – 714 с.

[76].Рахимов З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка: учебное пособие / З.А. Рахимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе.: Ирфон. 2005. – 244с.

[77].Рудакова О.С. Банковские электронные услуги [Текст] / Монография. –М.: ИНФРА-М, 2010. – 400 с.

[78].Самуэльсон П. «Экономикс» [Текст] / П. Самуэльсон // - М.: Алфавит. - 1991 - 456 с.

[79].Самуэльсон П. Э. Основания экономического анализа [Текст] / Пер. с англ. под ред. П. А. Ватника. –СПб.: Экономическая школа, 2002. – 604 с.

[80].Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / –М.: Эксмо, 2007. – 960 с.

[81].Санто Б. Инновация как средство экономического развития [Текст] / Б. Санто // – М.: Прогресс. 2010. – 295 с.

[82].Хикс, Э. Деньги и закон притяжения: как научиться притягивать богатство, здоровье и счастье [Текст] / Э. Хикс, Д. Хикс ; Эстер и Джерри Хикс (учение Абрахама); [пер. с англ. О. П. Бурмаковой]. – Спб: Весь, 2009. – 20 с.

[83].Ҳикматов У.С. Саводнокии молиявӣ: Васоити таълимӣ [Матн] / – Душанбе : Ирфон, 2021. – 340 с.

[84].Черненко, В.А. Денежно-кредитные отношения с населением: (отечественный и зарубежный опыт) [Текст] / В.А. Черненко, В.А. Черненко,

В. Ф. Янченко, Н. Н. Шмельков; Санкт-Петербургская государственная академия сервиса и экономики. – Санкт-Петербург: Издательство "Инфо-да", 2003. – 208 с.

Макола ва маърузаҳо:

[85]. Азизбоев, Р.А. Совершенствование процесса монетизации в развитии современной банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / Р.А. Азизбоев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Худжанд, 2016. – № 2(67). – С. 5-15.

[86]. Ашуров, А.Н. Рушди муносибатҳои асъорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Н. Ашуров // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – № 2(22). – С. 161-168.

[87]. Ашуров, М.Н. Проблемы выдачи кредита банками производственным предприятиям в Республике Таджикистан [Текст] / М.Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2012. – № 2/3(86). – С. 7-11.

[88]. Беккер, Г.С. Экономический взгляд на жизнь из Нобелевской лекции 9 декабря 1992 г [Текст] / Г.С. Беккер // Уровень жизни населения регионов России. – 2006. – № 5-6(99-100). – С. 17-18.

[89]. Березовская М. Инновационный аспект экономического развития [Текст] / М. Березовская // Вопросы экономики. – 2007. - №3. – С. 58-66.

[90]. Бобоев Ф.Дж. Тенденции цифровизации банковского сектора экономики Республики Таджикистан [Текст] / Д. Ахророва, Ф.Дж. Бобоев // Политехнический Вестник, Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции №4(56).-2021.- С.114-124.

[91]. Викулов В.С. Концептуальный подход к разработке инновационной стратегий коммерческого банка [Текст] // Финансовый менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 106-121.

[92].Викулов В. С. Типология банковских инноваций [Текст] // Финансовый менеджмент. - 2004. -№ 6. - С. 12-19.

[93].Ганиев Р.Г. Эволюция финтех в контексте концепций мирового развития финансовой индустрии банковских услуг [Текст] / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. № 7. С. 14-19.

[94].Галияхметова, А.М. Оценка влияния финансового поведения населения на формирование макроэкономических показателей [Текст] / А.М. Галияхметова // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2018. – Т. 7. – № 1(22). – С. 89-94.

[95].Гусманов, У.Г. Инновация и развитие науки [Текст] / У.Г. Гусманов // Российский электронный научный журнал. – 2013. – № 6(6). – С. 7-26.

[96].Давлатов, И.Х. Центральный банк и финансовое регулирование и надзор [Текст] / И. Х. Давлатов // Деньги и кредит. – 2015. – № 5. – С. 69-73.

[97].Зиядуллаев, Н.С. Совершенствование стратегии внешнего заимствования национальной экономики на мировом финансовом рынке в условиях нестабильности [Текст] / Н.С. Зиядуллаев, Ю.С. Симонова, У.С. Зиядуллаев // Материалы международной научно-практической конференции, Москва, 26–27 февраля 2017 года –М.: Институт проблем рынка Российской академии наук, 2017. – С. 62-68.

[98].Ивашкова Н.И., Лопатинская И.В. Методы оценки удовлетворенности и лояльности потребителей: модификация аналитических возможностей SERVQUAL применительно к банковским услугам [Текст] //Маркетинг и маркетинговые исследования. 2013.№1. С.34-37.

[99].Икромов, Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы Республики Таджикистан [Текст] / Н. К. Икромов // Russian Economic Bulletin. – 2019. – Т. 2. – № 6. – С. 127-131.

[100].Имомалиев, Б.Б. Нақши ташкилотҳои маблағгузори хурд дар рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.Б. Имомалиев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Серия гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2019. – № 1-3(65). – С. 279-282.

[101].Исмоилова, М. Н. Анализ экономической безопасности банковской сферы Республики Таджикистан [Текст] / М.Н. Исмоилова, И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 41-45.

[102].Киличева, М.М. Особенности развития банковской системы в Республике Таджикистан [Текст] / М.М. Киличева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2012. – № 2/5(92). – С. 114-117.

[103].Кодирзода, Ф.А. Роль банковской системы в процессе глобализации и регулирования инвестиционной безопасности Республики Таджикистан [Текст] / Ф.А. Кодирзода // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – Душанбе, 2021. – № 3-4(75). – С. 95-104.

[104].Комилов С.Д. Концепция цифровой экономики Республики Таджикистан (к проблеме цифрового развития) [Текст] / Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2020. № 1 (69). С. 31-38.

[105].Корнаи, Я. Сбалансированность, экономический рост и реформа [Текст] / Я. Корнаи // Россия и современный мир. – 2007. – № 2(55). – С. 5-31.

[106].Миразизов А.Х. Государственная поддержка и система защиты финансовых инноваций в банковской индустрии Таджикистана [Текст] / Вестник РТСУ №1(65). 2019. – С.59-69.

[107].Муслихова, Т.Т. Механизмҳои устуворӣ ва рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Т. Муслихова, М.Р. Нуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. –№ 4(24). – С. 58-67.

[108].Нуров, М.Р. Таҳлили тамоюли рушди нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ вобаста ба меъёрҳои бозоргирӣ [Матн] / М.Р. Нуров, С.Ҷ.

Махшулов, М.С. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №7. – С. 161-167.

[109].Просалова Вероника Сергеевна. Понятие банковских инноваций и их классификация [Текст] // Территория новых возможностей. 2013. №1 (19) – С.168-173.

[110].Раҳимзода, Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн]/ Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. –№ 4-1. – С. 9-14.

[111].Ризокулов, Т.Р. Роль и значение банковских услуг в развитии малого и среднего бизнеса в Республике Таджикистан [Текст] / Т.Р. Ризокулов, Р.Г. Ганиев // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-3. – 121 с.

[112].Романовский, М.В. Финансовая система и финансовая безопасность России [Текст] / М.В. Романовский, Н.Г. Иванова // Балтийский экономический журнал. – 2009. – № 2. – С. 19-30.

[113].Роуз, Р. Реакция на трансформации: тенденции в российском общественном мнении [Текст] / Р. Роуз // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2009. – № 1(99). – С. 6-28.

[114].Стикер Н.Н. Совершенствование методического обеспечения экономического образования как фактор повышения финансовой грамотности [Текст] // Глобализация научных процессов. Сборник статей по материалам межд.научно-практической конференции. –М., -2017, - С.65-68.

[115].Султонов, З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, М.А. Махмудов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 4(25). – С. 49-59.

[116].Улугходжаева, Х.Р. Современное состояние коммерческих банков Республики Таджикистан [Текст] / Х.Р. Улугходжаева, С.С. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 10. – С. 24-28.

[117].Уразова С.А. Возникновение и развитие банковских систем [Текст] / Уразова С.А.// Финансовые исследования. - №9.- 2004.-С.48-59.

[118].Файзуллоев, М.К. Масъалаҳои таҳаввулоти низоми бонкӣ ва ташаккули захираҳои қарзии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.К. Файзуллоев, А.А. Солеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 2. – С. 41-47.

[119].Хайрзода, Ш.Қ. Дигаргуншавии сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ноустувории молиявӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – №3(23). – С. 7-18.

[120].Хикматов, У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) [Текст] / У.С. Хикматов, М.Т. Койчужева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2015. – Т. 15. – № 8. – С. 174-178.

[121].Хусейнова, Д. К. Банковский сектор Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса [Текст] / Д.К. Хусейнова // Бизнес в законе. – 2012. – № 2. – С. 278-279.

[122].Ҳафизова, П. А. Рақобати бонкӣ: таърих, таҳаввулот ва дурнамон рушди он дар низоми қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П. А. Ҳафизова // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2021. – Vol. 59. – No 4. – С. 128-131.

[123].Ҳикматов, С. Низоми бонкӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ва камбудии онҳо [Матн] / С. Ҳикматов, С.Ҳ. Маҳмадризоиен // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2020. – № 4. – С. 78-82.

[124].Шариф, Р. Амнияти иқтисодии низоми бонкӣ омили рушди устувори иқтисодиёт [Матн] / Р. Шариф // Международные отношения и безопасность. – 2022. –№1(1). – Р. 120-129.

[125].Шарипов Б.М. Финансовые механизмы стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан [Текст] / Экономика Таджикистана. 2020. № S4-1. С. 41-50.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

[126].Ахмадов, Ф.М. Экономико-статистический анализ уровня жизни населения Республики Таджикистан: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / Ахмадов Фарахманд Муфазалович. – Душанбе, 2020. – 27 с.

[127].Ахмедова, М.А. Домашнее хозяйство в системе национальной экономики и его роль в развитии рыночных отношений Республики Таджикистан: специальность 08.00.01 "Экономическая теория": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / Ахмедова Мукаддасхон Абдухамидовна. – Худжанд, 2012. – 163 с.

[128].Бахтеева, Е.А. Доходы и расходы населения: статистический анализ межрегиональной дифференциации: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / Бахтеева Евгения Анатольевна. – Ростов-на-Дону, 2003. – 240 с.

[129].Белозеров, С.А. Финансы домашнего хозяйства (сущность, структура, управление): специальность 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит": диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук [Текст] / Белозеров Сергей Анатольевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 311 с.

[130].Бердиев Р.Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветских странах (На материалах Республики Таджикистан): автореф..дис. док. экон. наук [Текст] / -Бишкек: КРСУ, 2012. - 42 с.

[131].Ганиев Р.Г. Организационно-экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах

Республики Таджикистан): дис....канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст]/ - Душанбе.: 2016. – 165 с.

[132].Иброхимов И.Р. Теоретические вопросы государственного регулирования рынков малой открытой периферийной экономики (на примере Республики Таджикистан) - автореферат дисс. на соис. уч. степени док. эк. наук по спец. 08.00.01 и 08.00.14 [Текст] / –Душанбе, 2019. – 65с.

[133].Королев О.Г. Анализ и управление эффективностью деятельности коммерческого банка: дис....д-ра экон. наук [Текст] / – М., 2008. – 440 с.

[134].Котов А.В. Формирование и развитие банковской инфраструктуры в России: автореферат дисс... д-ра эк. наук 08.00.10 [Текст] / – Саратов. 2020. – 80 с.

[135].Машокиров, Ш.У. Рыночные основы развития домашних хозяйств переходной экономики (на примере Республики Таджикистан) : специальность 08.00.01 "Экономическая теория": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / Машокиров Шухратжон Усмонжонович. – Худжанд, 2012. – 136 с.

[136].Муравьева А.В. Банковские инновации / А.В. Муравьева // дис...,к.э.н. [Текст] / –М., 2011. – 25 с.

[137].Охлопкова А.В. Инновации в сфере предоставления банковских услуг: автореф. дисс.. на соискание уч. степени кандидата экономических наук [Текст] / -М.: 2011. – 28с.

[138].Парусимова, Н.И. Тенденции развития банковского дела и трансформация банковских продуктов в разных типах экономических систем: автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. экон. наук [Текст] / Парусимова Надежда Ивановна СПб., – 2006 – 479 с.

[139].Селютина О.Г. Межбанковская конкуренция и ее влияние на повышение качества банковских услуг: автореф. ...канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Орел. 2013. – 52 с.

[140].Хикматов, У.С. Организационно-экономические основы становления и развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на

примере Республики Таджикистан) : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; региональная экономика; экономическая безопасность;)" : диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук [Текст] / Хикматов Умеджон Сафаралиевич. – Бишкек, 2012. – 330 с.

[141].Чиниев, Д.Б. Экономическая безопасность Республики Таджикистан в условиях глобализации: специальность 08.00.14 "Мировая экономика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / Чиниев Джами Бадридинович. – Москва, 2010. – 25 с.

[142].Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан) дис. на соискание ученой степени доктора наук по специальности 08.00.01 [Текст] / Экономическая теория (Макроэкономика) – 488 с.

Адабиётҳо бо забони хориҷӣ:

[143].Berry L.L., Parasuraman A, Zeithaml V.A. Quality Counts in Services, Too //Business Horizons, May-June, 1985 p. 44-53.

[144].European Banking Union: Prospects and challenges. Edited by J.E.Castaneda, D.G.Mayes, G.Wood. – London and New York: Routledge, 2016. – 227 p.

[145].Hilgert M.A., Hogarth J.M., Beverly S. G. Financial Management, Bargaining and Efficiency within the Household; an Empirical Analysis / S. Dobbelsteen, P. Kooreman // De Economist. – 1997. – Vol. 145. – No 3. – P. 345-366.

[146].Hung, A.A. A theoretical and empirical study of addiction / A. A. Hung, 2003. – 1 p.

[147].Levada, Y. A. Civic culture / Y. A. Levada // Russian Culture at the Crossroads: Paradoxes of Postcommunist Consciousness, 2018. – P. 299-312.

[148].Lusardi A., Mitchell O. S. The Economic Importance of Financial Literacy : Theory and Evidenceand // Journal of Economic Literature. -2014. - №52(1).- P. 7.

[149].Lusardi, A. The economic importance of financial literacy: Theory and evidence / A. Lusardi, O. S. Mitchell // Journal of Economic Literature. – 2014. – Vol. 52. – №1. – P. 5-44.

[150].Lynn, R. The secret of the miracle economy, different national attitudes to competitiveness and money / R. Lynn // International Journal of Comparative Sociology. – 1993. – Vol. 34. – P. 146-148.

[151].Mandell, L. The credit card industry, a history / L. Mandell // Journal of Economic Literature. – 1992. – Vol. 30. – P. 1517-1518.

[152].Mitchell, O. S. The Outlook for Financial Literacy / O. S. Mitchell, A. Lusardi // Financial Literacy: Implications for Retirement Security and the Financial Marketplace, 2011.- 295 p.

[153].Moore, D. Financial services for everyone / D. Moore // McKinsey Quarterly. – 2000. – №1. – P. 125-132.

[154].National human development report 2019:“Tajikistan: access to resources for human development”. Dushanbe. 2021. P.16–18.

[155].Porter M., van der Linde C. Towards a New Conception of the Environment – Competitiveness Relationship // Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Vol. 9. – №4. – P. 97-118.

[156].Remund D.L., Financial literacy explicated : the case for a clearer definition in an increasingly complex economy // Journal of consumer affairs : official publication of the American Council on Consumer Interests. - Malden, Mass. : Wiley, ISSN 0022-0078, ZDB-ID 701093-X. - Vol. 44.2010, 2, - p. 276-295.

[157].Sharon M. Danes Parental Perceptions of Children's Financial Socialization // Financial Counseling and Planning, - Vol. 5, 1994. - C.128.

[158].Yang, P. Humanities education reform exploration and practice under outcomes-based education (OBE) / P. Yang // Education and Science Journal. – 2020. – Vol. 22. – №2. – P. 77-98.

[159].Ye, J. How does financial literacy promote sustainability in SMEs? A developing country perspective / J. Ye, K. M. M. C. B. Kulathunga // Sustainability. – 2019. – Vol. 11. – №10. – P. 299.

[160].Zeithaml, Valarie A., Parasuraman A. Service quality Marketing Science Institute, 2004. – P. 185.

Феҳристи корҳои ҷопшудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Нуралиева Д.К. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир [Матн]/Д.К.Нуралиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №1. –С.86-91.

[2-М]. Нуралиева Д.К. Оид ба масоили гурӯҳбандии хавфҳои бонкӣ ва таъсири онҳо ба раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ [Матн]/Д.К.Нуралиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №4. –С.179-185.

[3-М]. Нуралиева Д.К. Сифати сандуқи қарзӣ ва таъсири он ба вазъи молиявӣ–иқтисодии бонкҳои тичоратӣ [Матн] /Д.К.Нуралиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2022. №4. –С.72-79.

[4-М]. Нуралиева Д.К. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва сохтори он дар шароити муосири иқтисодӣ [Матн] /Д.К.Нуралиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2022. №7. –С.116-123.

Дар дигар нашрияҳо:

[5-М]. Нуралиева Д.К. Раванди ташаккулёбии технологияи бонкӣ ва таъсири он ба тақмили хизматрасониҳои бонк [Матн] /Д.К.Нуралиева// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи: «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рудӣ иқтисодиёти миллий», (5-уми октябри соли 2021). – Душанбе, -С. 78-86.

[6-М]. Нуралиева Д.К. Масоили баландбардории нақши қарзҳои бонкӣ дар иқтисодиёт [Матн] /Д.К.Нуралиева// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи: «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)», (11-уми декабри соли 2021). – Кӯлоб, -С. 60-64.

[7-М]. Нуралиева Д.К. Чараёни инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ [Матн] /Д.К.Нуралиева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи: «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир», (15-уми ноябри соли 2022). – Душанбе, - С. 67-74.

[8-М]. Нуралиева Д.К. Анализ воздействия банковского капитала на развитие экономики Таджикистана [Матн] /Д.К.Нуралиева // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи: «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ», (22-юми октябри соли 2022). – Душанбе, - С. 67-74.

[9-М] Нуралиева Д.К. Активизация лизинговых операций в банковском секторе Республики Таджикистан / Д. К. Нуралиева // Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства: Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2023. – С. 179-182.